

รายวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

กระบวนการกลายเป็นเมืองกับความหลากหลายด้านเกษตรกรรม

กรณีศึกษาเมืองศรีสะเกษ

Urbanism and agricultural diversification: A case study of Si Sa Ket City

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร. กนกวรรณ มะโนรมย์

ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

เมษายน 2563

สัญญาเลขที่ RDG6210007

รายวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

กระบวนการกลายเป็นเมืองกับความหลากหลายด้านเกษตรกรรม

กรณีศึกษาเมืองศรีสะเกษ

Urbanism and agricultural diversification: A case study of Si Sa Ket City

ผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์ ดร. กนกวรรณ มะโนรมย์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

สนับสนุนโดย สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกสว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

งานวิจัยนี้ ต้องการนำเสนอให้เห็นว่าการกลายเป็นเมืองขนาดกลางมาจากการพัฒนาภาคเกษตรกรรม อย่างมีนัยสำคัญ พร้อมกับนำเสนอให้เห็นการจัดความสัมพันธ์ที่หลากหลายและไม่เท่าเทียมระหว่างเมือง และกลุ่ม ผู้ผลิตสินค้าเกษตรกรรมกลุ่มต่างๆ ผู้เขียนนำข้อมูลจากวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ รายงานวิจัยประกอบด้วย 5 บท ได้แก่ บทนำ ความเป็นมา แนวคิดว่าด้วยเมือง การกลายเป็นเมือง ความเชื่อมโยงระหว่างเมืองและภาค เกษตรกรรม และ เมืองยุติธรรมและวิธีการศึกษา บทที่สองเกี่ยวกับบริบทของเมืองศรีสะเกษ บทที่สามเกี่ยวกับการเติบโตของเมืองศรีสะเกษบนฐานเกษตรกรรม บทที่สี่เกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับกลุ่ม เกษตรกรสามกลุ่ม คือ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าเกษตรในชีวิตประจำวัน กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าไฮโซ และ กลุ่ม เกษตรกรผู้ผลิตสินค้าแปรรูป และบทส่งท้ายเป็นบทสรุป มุมมองทางวิชาการว่าด้วยความเชื่อมโยงระหว่างเมืองกับ ภาคเกษตรกรรม และ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ผู้เขียนหวังว่างานวิจัยเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ในการทำ ความเข้าใจ แง่มุมใหม่ๆ เกี่ยวกับการกลายเป็นเมืองที่มีจากการพัฒนาเกษตรกรรมที่หลากหลาย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ไม่สามารถสำเร็จลุล่วงลงได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากบุคคล และองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนขอขอบพระคุณเกษตรกรทุกท่านที่ให้ข้อมูลภาคสนามด้วยความเต็มใจ แม่ค้าพ่อค้าทุกท่าน และ ข้าราชการของจังหวัดศรีสะเกษทุกหน่วยงานที่ผู้เขียนได้ขอสัมภาษณ์ และ ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัยทุกท่านที่ระดมเก็บข้อมูลภาคสนามให้กับผู้เขียน ขอขอบคุณบรรณารักษ์ วังษ์พินิจ คุณพงษ์เทพ บุญกล้า คุณเรวดี ทองสิงห์ คุณจรัสรัตน์ สายสุด คุณปฐวิภาณ ดอกบัว และคุณอรุณา บุญจันทร์ และ ขอขอบคุณคุณพงษ์เทพ บุญกล้า สำหรับการพิสูจน์อักษร ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ คุณธนดล วงษ์ขันธุ์ หัวหน้ากลุ่มยุทธศาสตร์และสารสนเทศ สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ ที่ให้ความเห็นและประเมินรายงานวิจัยที่เป็นประโยชน์ทางวิชาการ ทำให้ผู้เขียนสามารถนำมาปรับปรุงการเขียนหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริม วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ที่สนับสนุนทุนวิจัยในครั้งนี้ และ ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร วัชชวัลคุ ผู้ประสานเครือข่ายมหาวิทยาลัยไทยด้านชายแดนศึกษาที่ทำให้ผู้เขียนมีโอกาสดำเนินงานวิจัยและพัฒนาผลงานวิจัยจนแล้วเสร็จ สุดท้ายนี้ ผู้เขียนได้กำลังใจจากภักข (ชนภักข) ลูกสาวที่ให้กำลังใจและเคยร่วมเข้าเก็บข้อมูลภาคสนามบางครั้งกับผู้เขียน ณช (ลูกชาย) ที่ชวนผู้เขียนหาเวลาพักด้วยการออกกำลังกาย และคุณแม่จันทร์และคุณแม่ทองคำที่ช่วยทำอาหารและดูแลบ้านระหว่างที่ผู้เขียนออกพื้นที่ภาคสนาม

บทสรุปผู้บริหาร (Executive summary)

โครงการวิจัยเรื่อง “กระบวนการกลายเป็นเมืองกับความหลากหลายด้านเกษตรกรรม กรณีศึกษาเมืองศรีสะเกษ” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชายแดนกับความหลากหลายของเกษตรกรรม 2) เพื่อศึกษานโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนในการรองรับการพัฒนาและการขยายตัวของการเกษตรกรรม 3) เพื่อศึกษากระบวนการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรมและการใช้พื้นที่เมือง และ 4) เพื่อนำเสนอแนะนโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนที่เชื่อมโยงและสนับสนุนการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรม โดยศึกษาผ่านกลุ่มสินค้าเกษตรสามกลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มสินค้าเกษตรกรรมเพื่อตอบสนองตลาดเฉพาะหรือกลุ่มผู้ผลิตสินค้าไฮเอนด์ (High end) หรือสินค้าไฮโซ ในที่นี้ได้แก่กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนภูเขาไฟและข้าวอินทรีย์ (2) กลุ่มสินค้าบริโภคในชีวิตประจำวันได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกข้าวทั่วไป วัวเนื้อ และ หอมแดง และ (3) กลุ่มผู้กลุ่มผลิตสินค้าประเภทแปรรูป ได้แก่ ยางพารา

ประเด็นค้นพบมีดังนี้

1. พัฒนาการของการเป็นเมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองขนาดกลางที่เป็นศูนย์กลางของจังหวัดศรีสะเกษที่เป็นจังหวัดชายแดนเกิดจากหลายหลายกระบวนการที่เชื่อมโยงกัน เห็นได้จากข้อมูลเชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ผู้นำท้องถิ่นและคนพื้นเมืองได้เน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างเมืองและชุมชน และมีทิศทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง สงครามและการกวาดต้อนคนเข้ามาอยู่ร่วมกัน รวมทั้งการเข้ามาควบคุมหัวเมืองอีสานของรัฐบาลกลางที่ต้องการพัฒนาและจัดการอีสาน ในยุคราชกาลที่ 5 เพื่อรักษาความเป็นชาติและปลอดภัยจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก เช่น รัชกาลที่ 5 ได้ทำการปฏิรูปการปกครองและวางรากฐานการพัฒนาเมืองและพื้นที่โดยรอบเมืองไปสู่ความทันสมัย เช่น การพัฒนาทางรถไฟทำ ให้เมืองมีการขยายตัวอย่างมากด้านการค้าขายและคนภาคชนบทและทำเกษตรกรรมต่างเชื่อมโยงกับเมืองผ่านเมืองชายแดนอื่นๆกับประเทศเพื่อนบ้านด้านการค้าขายสินค้าเกษตรกรรมและสินค้าอื่นๆ
2. ภายใต้เศรษฐกิจแบบตลาดกระบวนการกลายเป็นเมืองของศรีสะเกษผลักดันด้วยหลากหลายด้านเกษตรกรรมที่เน้นการผลิตที่ทันสมัย มุ่งเน้นตลาดชนชั้นกลางและคนเมืองทั้งในและนอกพื้นที่ กระบวนการกลายเป็นเมืองของศรีสะเกษล้วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความหลากหลายของเกษตรกรรม ซึ่งเกษตรกรรมคือฐานการพัฒนาของเมืองศรีสะเกษ ซึ่งพบว่าประชากรวัยแรงงานมากกว่า 70 % ทำงานในภาคเกษตรกรรม และพื้นที่ของจังหวัดส่วนใหญ่ทำหน้าที่ผลิตสินค้าเกษตรที่มีความหลากหลายทั้งพืชและสัตว์เพื่อตอบสนองการบริโภคในชนบทในเมืองและส่งออกต่างประเทศ ด้วยความเป็นเมืองชายแดนและมีพื้นฐานการพัฒนาเมืองจากภาคเกษตรกรรม ทำให้

- เมืองศรีสะเกษให้ความสำคัญกับการพัฒนาเกษตรมาโดยตลอดแม้ว่าพื้นที่ของจังหวัดมีกิจกรรมด้านอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาก็ตาม เมืองเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการพัฒนาภาคเกษตรกรรม และภาคส่วนอื่นๆ ปัจจุบันนโยบายสาธารณะที่สำคัญของเมืองคือการทำให้ศรีสะเกษเป็นเมืองผลิตสินค้าอินทรีย์สู่ครัวโลก เพื่อตอบสนองยุทธศาสตร์ชาติ ทำให้เมืองศรีสะเกษใช้กลไกในการสนับสนุนการขยายตัวของสินค้าเกษตรอินทรีย์เป็นอย่างมาก เช่น การสนับสนุนความรู้งบประมาณ ตลาด เทคโนโลยีการผลิต การขยายเส้นทางคมนาคม อย่างไรก็ตาม พบว่ายังมีคนที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมจำนวนมากซึ่งมีฐานะยากจนยังไม่สามารถเข้าถึงนโยบายดังกล่าวได้อย่างทั่วถึง
3. ในแง่การจัดความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างเมืองชายแดนกับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรมและการใช้พื้นที่เมือง พบว่าเมืองเป็นพื้นที่ของอำนาจและผลประโยชน์ของภาคเกษตรกรรม เมืองส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหลากหลายของภาคเกษตรกรรม กลุ่มเกษตรกรรมกลุ่มต่างๆ เข้าถึงประโยชน์ของกลุ่มการผลิตสินค้าเกษตรแต่ละกลุ่มแตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าสำหรับตลาดเฉพาะได้แก่ ทุเรียนภูเขาไฟ และ ข้าวมะลิอินทรีย์ มีอำนาจต่อรองกับรัฐได้มากและรัฐได้สนับสนุนเกษตรกรกลุ่มนี้เพราะสอดคล้องกับนโยบายของเมือง ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าวใช้สารเคมี ในฐานะสินค้าการเมือง และหอมแดงในฐานะเอกลักษณ์ของเมือง แต่เกษตรกรขาดการต่อรองกับรัฐ เกษตรกรเสี่ยงต่อการขาดทุนมากเพราะราคาข้าวและหอมแดงค่อนข้างผันผวน ไม่แน่นอนและต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติ นโยบายอุดหนุนสินค้าเกษตรสองชนิดนี้ไม่แน่นอนและไม่ยั่งยืน ส่วนสินค้าที่เป็นวัชเือนั้น เมืองส่งเสริมเกษตรกรให้ผลิตสินค้าได้มาตรฐานมากขึ้น แต่เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรขนาดเล็ก เข้าถึงแหล่งทุนได้จำกัด ส่วนกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าแปรรูปนั้นก็มักมีความเสี่ยงเนื่องจากราคายางพาราตกต่ำมาโดยตลอด โดยเฉพาะกลุ่มที่ปลูกยางพาราในที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ได้รับประโยชน์จากโครงการอุดหนุนด้านยางพาราจากรัฐบาลไม่มากนัก เครือข่ายภาคประชาสังคม เอกชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน เครือข่ายของรัฐที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรมต่างมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเมืองศรีสะเกษ
 4. งานวิจัยยังพบว่า การเติบโตของเมืองศรีสะเกษทำให้เกิดคนจนเมืองและคนที่ไม่สามารถปรับตัวหรือได้รับประโยชน์จากการ เช่น กลุ่มคนที่สูญเสียที่ดินอันเกิดจากการขยายตัวของเมือง กลุ่มแรงงานกลุ่มคนรับจ้างแบกหามต่างๆหรือกลุ่มคนที่เป็นลูกจ้างในพื้นที่ซื้อขายสินค้าเกษตรเช่น หอมแดง เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้กลายเป็นคนจนเมือง
 5. เครือข่ายภาคประชาชนและเครือข่ายภาคเอกชนด้านเกษตรอินทรีย์ และส่วนราชการที่ทำงานด้านเกษตรกรรม ต่างมีส่วนร่วมในการผลักดันกระบวนการกลายเป็นเมืองโดยการใช้ฐานการสร้างควมหลากหลายด้านเกษตรกรรมที่ทันสมัยและตอบสนองตลาดชนชั้นกลางในเมือง เช่น การผลิตข้าวอินทรีย์ ภายใต้ยุทธศาสตร์เมืองศรีสะเกษในฐานะมหานครอินทรีย์

6. งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อสรุปว่าภาคเกษตรกรรมมีบทบาทสำคัญในการกลายเป็นเมืองของศรีสะเกษ เนื่องจากการเติบโตของภาคเกษตรกรรมส่งผลให้เมืองขยายตัว เห็นได้จากการกำหนดนโยบายของเมืองด้านการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ การจัดพื้นที่ขายสินค้าเกษตรในเมือง การขยายตัวของผู้บริโภคเมือง การขยายตัวของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และอื่นๆ เป็นต้น
7. ผู้หญิงมีบทบาทสูงในการพัฒนาเกษตรกรรมแต่ยังขาดการเข้าถึงทรัพยากรจากเมืองเห็นได้จากกรณีการค้าวัวและการเลี้ยงวัว ที่พบว่า ผู้หญิงจำนวนมากที่ไม่สามารถเข้าถึงตลาดค้าวัว ก็ยังต้องเผชิญกับความท้าทายของอิทธิพลของระบบชายเป็นใหญ่ การถึงทุน และอคติของโครงการรัฐ ซึ่งสร้างความเหลื่อมล้ำระหว่างหญิงและชายในการเข้าถึงตลาดค้าวัว อีกทั้งไม่มีความเท่าเทียมกันภายในระหว่างผู้หญิง ในตลาดการค้าวัวและการเข้าถึงทุนและตลาด

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

- 7.1 การเติบโตของเมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองชายแดนจะเป็นไปอย่างยั่งยืนไม่ได้ หากภาคเกษตรกรรมไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเข้มแข็งและเป็นธรรมโดยเกษตรกรทุกกลุ่มสามารถเข้าถึงนโยบายและทรัพยากรของเมืองอย่างเท่าเทียม ดังนั้น เมืองศรีสะเกษควรมีแนวทางด้านนโยบาย และการจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้ภาคเกษตรกรรมในฐานะที่เป็นภาคส่วนสำคัญภาคส่วนหนึ่งในการกลายเป็นเมือง หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า “เกษตรสร้างเมือง” ต่อไปนี้
- 7.2 กำหนดนโยบายการเป็นเมืองอาหารอินทรีย์สู่ครัวโลกควรทำอย่างต่อเนื่องตามที่กำหนดเป็นนโยบายของเมือง การปึกหมุดให้เมืองศรีสะเกษเป็นอาหารอินทรีย์ของโลกจึงเป็นนโยบายสาธารณะที่มีความเหมาะสมเพื่อสร้างคุณค่าอาหารปลอดภัย อย่างไรก็ตาม ด้วยพลังอันเข้มแข็งของเมือง เมืองควรมีนโยบายขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์ให้ครอบคลุมมากขึ้นและเปิดโอกาสให้เกษตรกรขนาดเล็กจำนวนมากได้มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น ทั้งความรู้ เทคโนโลยี และ งบประมาณ เป็นต้น ที่ช่วยสนับสนุนในการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ และสนับสนุนให้เกษตรกรขายผลผลิตโดยตรงกับผู้บริโภคมากขึ้นและลดการพึ่งพาพ่อค้าคนกลางลงให้มากที่สุด
- 7.3 ควรกำหนดบทบาทของเมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองชายแดนให้ชัดเจน ด้านการสร้างปัจจัยเกื้อหนุนต่อการพัฒนาเกษตรอินทรีย์เพื่อพัฒนาเมืองอินทรีย์แบบองค์รวม ได้แก่ เน้นการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ไม่มีมลภาวะต่อการผลิตสินค้าอินทรีย์ อีกทั้งส่งเสริมการผลิตและการจำหน่ายเพื่อสร้างคุณค่าให้กับอาหารอินทรีย์อย่างยั่งยืน และปลอดภัยจากมลพิษจากอุตสาหกรรม
- 7.4 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองใกล้เคียง เมืองส่วนกลางและประเทศเพื่อนบ้านที่ติดกับชายแดนต้องมีเพิ่มมากขึ้น เพราะมีความจำเป็นต่อการสนับสนุนและขับเคลื่อนสินค้าเกษตรกรรมที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เช่น การมีแหล่งน้ำที่พอเพียงในการพัฒนาและขยายการปลูก

- ทุเรียนภูเขาไฟ เน้นการจัดหาแหล่งน้ำให้เหมาะสมกับพืชและมีความพอเพียงต่อการปลูกพืชทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ เช่น การปลูกทุเรียน หรือผลไม้ต่างๆ ที่ต้องการน้ำในปริมาณที่มากในฤดูการเพราะปลูก ควรพิจารณาให้พื้นที่สัมปทานการไม่หินให้อยู่ไกลจากแหล่งน้ำของชุมชนที่ใช้ในการเพราะปลูกพืชเศรษฐกิจและการส่งเสริมสินค้าเกษตรที่มีมูลค่าสูง
- 7.5 เปิดโอกาสให้กลุ่มเกษตรกรกลุ่มอื่นๆ ได้เข้าถึงนโยบายมหานครอินทรีย์อย่างเท่าเทียมมากขึ้น ผ่านการทำงานของเครือข่ายภาคประชาสังคมและวิสาหกิจชุมชนมากขึ้น
- 7.6 กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตรกรรมที่มีใช้ผู้ผลิตสินค้าเกษตรโดยตรง เช่น คนแบกหอม คนมัดหอม ลูกจ้างในไร่ยางพารา หรือแรงงานในไร่นา ล้วนแล้วมีความสำคัญมากเช่นกัน ดังนั้นเมืองควรพิจารณาจัดทำทะเบียนคนกลุ่มนี้เพื่อให้พวกเขาเข้าถึงสวัสดิการและการจ้างที่เหมาะสม นอกจากนี้ควรมีนโยบายที่ยั่งยืนด้านตลาด และราคาผลผลิตที่เหมาะสมเพื่อสร้างรายได้ที่ยั่งยืนให้กับเกษตรกร เช่น ผู้ผลิตข้าว และ ยางพารา
- 7.7 การขยายตัวและเติบโตของเมืองควรเน้นการวางแผนการใช้พื้นที่ การจัดโซนต่างๆ และการวางแผนการใช้ที่ดินให้ชัดเจนมากขึ้นเพื่อสร้างประโยชน์ให้กับกลุ่มคนเมือง คนชนเมือง และชนบทให้สามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองมากขึ้น เช่น พื้นที่ขายสินค้าเกษตร พื้นที่แหล่งน้ำสำหรับภาคเกษตรกรรม พื้นที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง เขตอุตสาหกรรมน้ำตาล และโรงไฟฟ้าชีวมวล เป็นต้น
- 7.8 ควรพิจารณาว่าอุตสาหกรรมน้ำตาลและโรงไฟฟ้าชีวมวลที่กำลังจะพัฒนาในจังหวัดเป็นสิ่งที่ทำให้การผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์มีปัญหาผลกระทบ และ แย่งชิงน้ำกับภาคเกษตรกรรมอื่นๆ หรือไม่อย่างไร และ มีความยั่งยืนหรือไม่ ควรดำเนินการให้มีการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และ สังคม ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเร่งด่วน เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการตัดสินใจของจังหวัดและรัฐบาลต่อไป ทั้งนี้ควรคำนึงถึงยุทธศาสตร์และการดำเนินงานในการพัฒนาเมืองศรีสะเกษเป็นนครอินทรีย์ซึ่งสร้างประโยชน์กับเมืองและภาคเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนและไม่ทำลายระบบนิเวศของจังหวัด
8. เมืองควรสร้างกระบวนการเสริมหนุนความเข้มแข็งกับผู้หญิงในการพัฒนาจะเป็นทางออกหนึ่งในการจัดการความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างนายฮ้อยและเมียนายฮ้อยผู้เป็นสามีและพ่อค้าวัวคนอื่นๆ ให้เท่าเทียมกันมากขึ้นได้

บทคัดย่อ

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้ต้องการทำความเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างภาคเกษตรกรรมและกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่เมืองชายแดนในภาคอีสาน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชายแดนกับความหลากหลายของเกษตรกรรม 2) เพื่อศึกษานโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนในการรองรับการพัฒนาและการขยายตัวของการเกษตรกรรม 3) เพื่อศึกษากระบวนการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรมและการใช้พื้นที่เมือง และ 4) เพื่อนำเสนอแนะนโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนที่เชื่อมโยงและสนับสนุนการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมและการใช้ที่ดินในเมืองชายแดน โดยศึกษาผ่านกลุ่มสินค้าเกษตรกรรม 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มสินค้าเกษตรกรรมเพื่อตอบสนองตลาดเฉพาะหรือกลุ่มผู้ผลิตสินค้าไฮเอนด์ (High end) ในพื้นที่ได้แก่กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนภูเขาไฟและข้าวอินทรีย์ (2) กลุ่มสินค้าบริโภคในชีวิตประจำวันได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกข้าวทั่วไป วัวเนื้อ และ หอมแดง และ (3) กลุ่มผู้กลุ่มผลิตสินค้าประเภทแปรรูป ได้แก่ 楊พารา และใช้แนวคิดกระบวนการกลายเป็นเมือง ชายแดนกับเมืองข้ามชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและชนบท และ นโยบายการพัฒนาเมือง ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการศึกษาที่สำคัญคือความหลากหลายของการเกษตรกรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญให้เกิดการขยายตัวและการพัฒนาเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษได้กำหนดนโยบายการพัฒนาเมืองให้เป็นนครอินทรีย์เน้นสินค้าเกษตรที่ปลอดภัยและรักษาสีเขียวล้อมในพื้นที่ชายแดน ซึ่งผลให้เมืองทำหน้าที่บริหารจัดการทรัพยากรเพื่อพัฒนาภาคเกษตรกรรมอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามพบว่าความสัมพันธ์ของเกษตรกรในแต่ละกลุ่มสินค้าเกษตรกรรมกับเมืองเต็มไปด้วยความเท่าเทียม ซึ่งเป็นผลมาจากยุทธศาสตร์การกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของการพัฒนาเมืองเป็นหลัก กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าเกษตรกรรมที่มีได้เป็นไปตามยุทธศาสตร์ของจังหวัดด้านเกษตรกรรมอินทรีย์มักเป็นกลุ่มแทบไม่ได้ประโยชน์จากนโยบายนครอินทรีย์ดังกล่าวเนื่องจากมีข้อจำกัดหลายอย่างในการเปลี่ยนสู่การผลิตสินค้าอินทรีย์ งานวิจัยจึงเสนอให้เมืองในฐานะศูนย์กลางของอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ควรทำหน้าที่พัฒนาเมืองให้เกิดความเท่าเทียมระหว่างกลุ่มคนด้วยโอกาสด้านเกษตรกรรมรวมทั้งกลุ่มผู้หญิงที่ไม่สามารถผลิตสินค้าได้เนื่องจากการกลายเป็นเมืองศรีสะเกษส่วนหนึ่งมาจากความทันสมัยของภาคเกษตรกรรมและภาคเกษตรกรรมได้มีส่วนในการสร้างเมืองศรีสะเกษ

คำสำคัญ การกลายเป็นเมือง ชายแดน ความหลากหลายด้านเกษตรกรรม ความเท่าเทียม เกษตรอินทรีย์

Abstract

This qualitative study explores the burgeoning links between urbanization, agriculture and border areas in Issan Region of Thailand. The objectives of this qualitative research are to study 1) relationships between urbanization in border areas and diversity of agriculture; 2) to study development policy of border towns to support development and expansion of agriculture; 3) to study process of relations between border town and use of urban areas by groups of people; and 4) to propose development policies on agricultural development and promotion in border town. The research has taken three groups of agricultural products as case studies including: high-end products which are lava durians and organic rice; daily consumption products which are non-organic rice, cows and red onion; and processed product which is rubber. Urbanization, transnational town and border cities, rural and urban relationship and urban policy are concepts used to analyse data. Key findings are that agricultural diversity has been a key driver for development of Si Sa Ket town. It has branded itself as “Si Sa Ket a city of organic products” emphasizing safe food and environmental preservation. This has resulted in a launching the town’s policy on managing resources to support organic agriculture. However, unequal and different relationships between city’s policy on organic agriculture and groups of farmers who have not produced organic commodities have been found. Farmers who have not produced organic commodities do not benefit from “city of organic products policy”. It was found that there are many constraints to some resource poor farmers to switch to organic farming. This research has proposed that city should implement fair policy for disadvantage farmers including females who cannot make the switch to organic farming because agriculture has largely promoted urbanization in Si Sa Ket.

Key words: Urbanization, border, agricultural diversity, equity and organic agriculture

สารบัญเนื้อหา

	หน้า
คำนำ	1
กิตติกรรมประกาศ	2
บทสรุปผู้บริหาร	3
บทคัดย่อ	7
Abstract	8
 บทนำ ความเป็นมา ความหมายของเมือง การกลายเป็นเมือง และ เมืองกับภาคเกษตรกรรม	 15
ความสำคัญของศึกษา	15
คำถามการวิจัย	17
วัตถุประสงค์การวิจัย	17
กรอบแนวคิดการวิจัย	18
นิยามศัพท์	19
ระเบียบวิธีวิจัย	19
หน่วยการวิเคราะห์	22
การวิเคราะห์ข้อมูล	22
แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	22
ความหมายของ “เมือง”	22
ความหมายของเมืองยุคสมัยใหม่	22
ความหมายของเมืองยุคโลกาภิวัตน์	24
การกลายเป็นเมือง	26
เมือง กับ ภาคเกษตรกรรม	26
เมือง กับ ความยุติธรรม	30
 บทที่ 1 การกลายเป็นเมืองในภาคอีสาน	 31
การกลายเป็นเมืองในภาคอีสาน	

เงื่อนไขภายในต่อการกลายเป็นเมือง	31
เมืองอีสานจากมุมมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โบราณคดี และ	
ความสามารถของคนท้องถิ่น	31
เมืองเกิดจากความสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่น	32
เงื่อนไขภายนอกต่อการกลายเป็นเมือง	
อาณานิคมและการควบคุมจากส่วนกลาง	34
ส่งส่วยจนได้รับการสถาปนาให้เป็นเมือง	35
การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน: เส้นทางรถไฟ สินค้าเกษตร และของป่า	36
การเคลื่อนย้ายของแรงงานตามเส้นทางคมนาคม และศูนย์ราชการ	37
ความทันสมัย โลกาภิวัตน์ และ ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง	38
การบูรณาการกับภูมิภาคแม่น้ำโขง	41
บทที่ 2 บริบทศรีสะเกษในฐานะเมืองชายแดน	43
บทนำ	43
ศรีสะเกษในฐานะ “เมืองชายแดน”	43
บริบททางสังคม เศรษฐกิจ และ โครงสร้างพื้นฐาน	45
ระดับความเป็นเมือง	45
กลุ่มจังหวัดคลัสเตอร์	45
ประชากร และการศึกษา	47
สภาพเศรษฐกิจ	49
การค้าชายแดน	51
ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรป่าไม้ และที่ดิน	52
การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน	53
ความต้องการพลังงาน	54
บทที่ 3 การเติบโตของเมืองศรีสะเกษบนฐานเกษตรกรรม	55
บทนำ	55
นโยบายด้านการพัฒนาเกษตรกรรม	55
นโยบายของเมืองด้านเกษตรกรรม	55
นโยบายเกษตรกรรมจังหวัดศรีสะเกษ	55

ศักยภาพของเกษตรกรในผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองเมืองและภาคเอกชน	59
ความต้องการอาหารของผู้บริโภคในเมือง	60
เมืองกับการจัดอีเว้นท์เพื่อสินค้าเกษตรโอท็อปติดดาว	63
เครือข่ายเมืองในการสนับสนุนเกษตรกร	64
การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการเติบโตของเมืองและภาคเกษตรกรรม	66
การวางแผนการใช้ที่ดินของเมือง	67
การขยายตัวของร้านอุปกรณ์การเกษตรในเมือง	68
ปัญหาและความท้าทายของเมืองในการสนับสนุนภาคเกษตรกรรม	68
บทที่ 4 การจัดความสัมพันธ์ระหว่างภาคเกษตรกรรมและเมือง	70
บทนำ	70
1. กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าบริโภคทั่วไปในชีวิตประจำวัน	70
1.1 ข้าวทั่วไป	70
ข้าวคือสินค้าการเมือง และ บทบาทโรงสี	70
เกษตรแบบพันธะสัญญา และ ไม่สัญญา	71
เกษตรกรอยากผลิตข้าวอินทรีย์แต่มีอุปสรรค	72
การช่วยเหลือจากเมืองไม่พอ	73
การรुकืบของเมืองสู่พื้นที่เกษตรเขตชานเมืองและความจน	74
การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าว	75
1.2 วัวเนื้อ	75
เกษตรกรผู้เลี้ยงวัวแบบพรีเมียม	75
เกษตรกรรายย่อยผู้เลี้ยงวัว	77
กลุ่มพ่อค้าวัวตลาดนัด	78
นายทุนขนาดเล็กในท้องถิ่น และ นายทุนขนาดใหญ่จากภาคอื่น	79
เจ้าของตลาดนัดวัว	80
เมืองกับการจัดการปศุสัตว์สมัยใหม่	81
ตลาดเนื้อวัว: ส่วนมากเป็นตลาดล่าง	81
การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและกลุ่มผู้เลี้ยงวัวเนื้อ	82
1.3 หอมแดง	82
เอกลักษณ์ และ คำขวัญจังหวัด	83

ตลาดหอมแดง	83
ราคาหอมแดงและทุน	83
ลูกค้าหอมแดง	84
ผู้ปลูกหอมแดง	85
คนมัดหอม	85
คนแบกหอม	86
กลุ่มผู้แปรรูปหอมแดง	86
การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้เกี่ยวข้องกับหอมแดงและเมือง	87
2. กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิต “สินค้าเกษตรไฮเอ็น” หรือ “สินค้าเกษตรไฮโซ”	88
2.1 ข้าวอินทรีย์	87
นครอินทรีย์	87
กรณีศึกษากลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านมะยาง ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลา สินค้า GI	88
การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์	90
2.2 ทูเรียนภูเขาไฟ	90
แบรนด์ “ทูเรียนภูเขาไฟ” ในฐานะสินค้า GI	90
พิธีสู่ขวัญทูเรียน	92
ความรู้การผลิต นวัตกรรมทางการตลาด และ ศูนย์รับซื้อทูเรียน	92
ตลาดเมือง และ ตลาดเสมือนจริงในโลกออนไลน์	93
ชาวสวนทูเรียนได้เห็นเงินล้านในชีวิต: ทั้งปลูกและขายเอง	95
แม่ค้าทูเรียน	95
ลูกค้าทูเรียนในเมือง	96
แหล่งน้ำไม่พอ สัมปทานเหมืองหิน ต้นทุนสูง ลดสารเคมี และ ทูเรียนไร้สารพิษ	97
การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและเกษตรกรสวนทูเรียน	98
3. กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าแปรรูป: ยางพารา	99
ยางพาราเป็นสินค้าการเมือง	100
พื้นที่ปลูกยางพาราและราคารายที่ศรีสะเกษ	100
เสียงของเกษตรกรผู้ปลูกยาง	101
ทุนการปลูกยาง	105
กำไร การเข้ามาของคนใต้ ราคารายไม่ดี	105
ความช่วยเหลือจากรัฐ	106

เสียงของผู้ได้ประโยชน์ และ ผู้ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง	103
การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และ กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกยางพารา	104
บทที่ 5 เพศภาวะในตลาดค้าวัวและการเลี้ยงวัว: กรณีศึกษา	105
บรรยากาศ ณ ตลาดค้าวัว	105
เพศภาวะในตลาดค้าวัวการช่าง	110
เงื่อนไขการเข้าถึงตลาดค้าวัวของผู้หญิง	110
เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถเข้าถึงตลาดค้าวัว	112
อำนาจการต่อรองภายใต้การแบ่งงานทางเพศที่มีได้แยกชัดเจนเด็ดขาด	114
บทสรุป สรุป มุมมองเชิงวิชาการว่าด้วยเมืองกับเกษตรกรรม และ นโยบายสาธารณะ	119
บทสรุป	119
มุมมองทางวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับภาคเกษตรกรรม	122
นโยบายสาธารณะว่าด้วยการพัฒนาเกษตรกรรมที่สนับสนุนโดยเมือง	123
เอกสารอ้างอิง	124

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1 แสดงโครงการสะพานแผ่นดิน (Land Bridge) ระหว่างเมืองในอีสานกับ สปป.ลาว	41
ตารางที่ 2 แสดงจำนวนสถานศึกษาของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2	48
ตารางที่ 3 แสดงสัดส่วนบุคลากรด้านการแพทย์และสาธารณสุขต่อประชากรกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 ปี 2557	48
ตารางที่ 4 แสดงจำนวนและอัตราการเติบโตผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด ปี 2546 – 2559 แบบปริมาณลูกโซ่ (Gross Provincial Product Chain Volume Measures)	49
ตารางที่ 5 แสดงสถิติการค้าชายแดนระหว่างไทย-กัมพูชา ณ จุดผ่านแดนช่องสะงำ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ปีปฏิทิน 2546-2560	51
ตารางที่ 6 แสดงโรงไฟฟ้าภายในพื้นที่แยกตามประเภทพลังงาน จังหวัดศรีสะเกษ	54
ตารางที่ 7 แสดงจำนวนเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์และพื้นที่ปลูก ปี 2560-2562	59

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดของโครงการ	18
ภาพที่ 2 แสดงระดับของการพัฒนาเมืองในภาคอีสาน	40
ภาพที่ 3 แสดงยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบกลุ่มเมือง	46
ภาพที่ 4 แผนที่จังหวัดศรีสะเกษ	47
ภาพที่ 5 รถชนวัวกำลังรอเข้าตลาดสี่แยกการยาง อำเภอกันทรลักษณ์	79
ภาพที่ 6 คนมัดหอมแดง อำเภอขามเฒ่า	89
ภาพที่ 7 ปกหนังสือนายฮ้อยทมิฬ	106
ภาพที่ 8 รถชนวัวกำลังรอคิวเข้าตลาดและภายในตลาดนัด (2562)	107
ภาพที่ 9 รถชนวัวกำลังรอคิวเข้าตลาดและภายในตลาดนัด (2562)	107
ภาพที่ 10 บรรยากาศในตลาดค้าวัว	108
ภาพที่ 11 ผู้หญิงหาซื้อหรือขายวัว ณ ตลาดการช่าง	110
ภาพที่ 12 กลุ่มนายฮ้อยและเมียนายฮ้อย ณ ตลาดค้าวัว (2562)	114

บทสรุป

สรุป มุมมองเชิงวิชาการว่าด้วยเมืองกับเกษตรกรรม และ นโยบายสาธารณะ

บทสรุป

การกลายเป็นเมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองขนาดกลางเกิดจากทั้งเงื่อนไขภายในและภายนอก โดยพิจารณาจากมิติประวัติศาสตร์ โบราณคดี และ โลกาภิวัตน์ สำหรับเงื่อนไขภายในพบว่า การเป็นเมืองของศรีสะเกษเกิดจากความเป็นท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น และความสมบูรณ์ของทรัพยากร ปัจจัยเหล่านี้ผลักดันให้เกิดการพัฒนาและขยายตัวของเมือง ส่วนปัจจัยภายนอกที่ทำให้ศรีสะเกษกลายเป็นเมือง ได้แก่ การเข้ามาควบคุม และ จัดการเมืองผ่านการจัดการปกครองแบบรวมศูนย์ การทำสงคราม การป้องกันประเทศจากภัยรุกรานของชาติตะวันตก และ การส่งส่วยในยุคต้นรัตนโกสินทร์จนถึงราชการที่ 5 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเชื่อมโยงเมืองขนาดเล็กๆ เข้ากับเมืองหลวง การบูรณาการของเมืองในภูมิภาคแม่น้ำโขง และ การทำให้เกษตรกรรมมีความทันสมัย

กล่าวเฉพาะเงื่อนไขด้านเกษตรกรรมที่ส่งผลให้เกิดการกลายเป็นเมืองของศรีสะเกษ หรือกล่าวสั้นๆ ว่า “เกษตรสร้างเมืองศรีสะเกษ” กล่าวคือ ความทันสมัยของภาคเกษตรกรรม ทำให้เมืองขนาดเล็กและจังหวัดยากจนพัฒนาและเป็นที่รู้จักในสังคมมากขึ้นทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ เช่น เช่น ข้าวอินทรีย์ทุ่งกุลาร้องไห้ ทุเรียนภูเขาไฟ และหอมแดง ซึ่งสองรายการแรกได้รับการรับรองโดยกรมทรัพย์สินทางปัญญาให้เป็นสินค้าที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ นอกจากนี้ สินค้าเกษตรอื่นๆ เช่น ข้าว วัวเนื้อ ยางพารา และ อื่นๆ ได้กระตุ้นการขยายตัวของกิจกรรมการผลิตที่เกี่ยวข้องหลายอย่าง ได้แก่ โรงสีข้าว ร้านอุปกรณ์ การพัฒนาถนน ตลาดซื้อขายผลผลิตในเมืองและพื้นที่ในอำเภอ และพื้นที่ออนไลน์ นอกจากนี้เมืองยังได้พัฒนาความรู้ด้านการผลิตให้กับภาคเกษตรกรรม รวมทั้งการทำให้เมืองพัฒนาและส่งเสริมการสร้างนวัตกรรมทางการตลาดร่วมกับเกษตรกร

นอกจากนี้ หนังสือเล่มนี้ยังพยายามทำความเข้าใจการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง เมือง กับ ความหลากหลายของภาคเกษตรกรรม ได้แก่ (หนึ่ง) กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าบริโภคทั่วไปในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ข้าวทั่วไปหรือข้าวปลูกแบบไม่ประณีต หอมแดง และเลี้ยงวัวเนื้อ (สอง) กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิต “สินค้าเกษตร ไฮเอนด์” หรือที่จังหวัดเรียกว่า “สินค้าเกษตรไฮโซ” ได้แก่ ข้าวอินทรีย์ หรือ การผลิตข้าวแบบประณีต และทุเรียนภูเขาไฟ และ (สาม) กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าแปรรูป ได้แก่ ยางพารา

โดยพบว่า การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตทั้งสามกลุ่มมีความแตกต่างกัน และ ไม่เท่าเทียมกันผ่านอำนาจและกลไกของเมือง การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าบริโภคทั่วไปและสินค้าแปรรูปดำเนินการแบบหลวมๆ ขึ้นกับนโยบายทางการเมืองในแต่ละยุค โดยปล่อยให้ตลาดเป็นกลไกหลักกำหนดราคาปัจจัยการผลิตและราคาขาย เช่น ข้าวและยางพารา และ การใช้วัฒนธรรมดั้งเดิมในการกำหนดการผลิตสินค้า เช่น การทำนาหรือการปลูกหอมแดงที่ทำกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนกลายเป็นความเคย

จีน เกษตรกรเข้าถึงทรัพยากรจากเมืองไม่เท่าเทียมและเสมอภาคเหมือนกับกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าไฮเอ็นที่เป็นสินค้าที่สนับสนุนยุทธศาสตร์ของเมือง ในขณะที่การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าเกษตรไฮโซหรือสินค้าไฮเอ็น ได้แก่ ข้าวอินทรีย์ และ ทุเรียนภูเขาไฟ มักตั้งอยู่บนความสัมพันธ์แบบใกล้ชิด การหนุนเสริมสร้างภาพลักษณ์ของจังหวัด และการเกื้อกูลประโยชน์กันระหว่างเมือง และเกษตรกร รัฐใช้อำนาจผ่านการกำหนดกลยุทธ์ศาสตร์ด้านเกษตรกรรม การหนุนเสริมด้วยนวัตกรรมการผลิต การแสวงหาช่องทางการจำหน่าย และ การสนับสนุนงบประมาณ รวมทั้งการหนุนเสริมเครือข่ายเกษตรกร นอกจากนี้ ยังพบความแตกต่างหลากหลาย และ ความเหลื่อมล้ำภายในระหว่างกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าบริโภคในชีวิตประจำวัน ชนิดเดียวกัน เช่น วัวเนื้อ และ หอมแดง ซึ่งขึ้นอยู่กับความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากรระหว่างเกษตรกรขนาดย่อย และขนาดใหญ่

มุมมองทางวิชาการว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับภาคเกษตรกรรม

การศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างสังคมชนบทหรือสังคมเกษตรและเมือง ทำให้เห็นบทบาทของเมืองและเข้าใจเมืองมากขึ้น (Satterthwaite et al., 2010; อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) โดยเฉพาะการทำให้เห็นว่าเมืองคือที่ตั้งของอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และ สังคม ที่ทำหน้าที่ในการใช้อำนาจและกลไกภาครัฐในการจัดสรรทรัพยากร และกำหนดนโยบายด้านต่างๆ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2557) รวมทั้งการมีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงสังคมเศรษฐกิจของพื้นที่ผ่านนโยบายสาธารณะ (Flanagan, 1990, 1993) งานศึกษาชิ้นนี้สนับสนุนข้อสรุปดังกล่าวเนื่องจากเมืองศรีสะเกษมีอำนาจกำหนดนโยบายสาธารณะ และ สร้างกลไกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเมือง และ พื้นที่ที่เชื่อมโยงกับเมือง เช่น กำหนดตำแหน่งแห่งที่ของเมืองให้เป็น “เมืองเกษตรอินทรีย์สู่ครัวโลก” ทำให้เมืองผลักดันให้เกษตรกรด้วยการสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนพื้นที่ปลูกพืชที่ใช้สารเคมีมากเป็นพื้นที่ปลูกพืชแบบอินทรีย์ ซึ่งคาดว่าจะสามารถทำได้มากถึง 300,000 ไร่ ภายในปี 2564 และ ในปัจจุบันมีเครือข่ายข้าวอินทรีย์ในจังหวัดหลายเครือข่าย หรือ กรณีการมีนโยบายผลักดันสร้างแบรนด์ทุเรียนภูเขาไฟ และใช้กลไกของรัฐในการตรวจสอบและสร้างมาตรฐานสินค้าให้เกษตรกรให้ทุเรียนได้รับการจดลิขสิทธิ์ของกรมทรัพย์สินทางปัญญาให้เป็นสินค้าที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ การผลักดันให้ผลิตสินค้าเกษตรที่มีคุณภาพสูงเช่นนี้ สะท้อนการสร้างความทันสมัยให้กับเกษตรกรรม (Agricultural modernization) ดังที่ Nguyen Xuan Trach (2009) และ Chen et al., (2016) ชี้ว่าความทันสมัยของเกษตรกรรมส่งผลให้ภาคชนบทได้รับการพัฒนา เพราะรัฐเข้ามามีบทบาทสำคัญทำให้ภาคเกษตรกรรมมีความทันสมัยด้านการผลิตและการจำหน่าย ทำให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมเช่นนี้ทำให้สังคมชนบทเกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการผลิต ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2554) วิเคราะห์ว่าการปรับเปลี่ยนโครงสร้างชนบทจากเกษตรแบบยังชีพสู่เกษตรสมัยใหม่ ทำให้เกษตรกรเน้นการใช้ที่ดิน ทุน และเทคโนโลยีอย่างเข้มข้นเพื่อการผลิตป้อนตลาดภายนอก

ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ.2560-2564 ได้กำหนดให้มีการผลิตข้าวอินทรีย์ 1 ล้านไร่ โดยขยายพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ไม่น้อยกว่าร้อยละ 20 ต่อปี ซึ่งเป็นผลมาจากความต้องการข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยและต่างประเทศเพิ่มขึ้น และประเทศไทยเป็นประเทศที่ส่งออกข้าวอินทรีย์มากที่สุดในโลก มีพื้นที่ปลูกข้าวกลุ่มนี้และได้รับการรับรองมาตรฐานในระดับสากล จำนวนถึง 52,181.25 ไร่ ผลิตได้ประมาณปีละ 15,000 ตัน ซึ่งมีปริมาณที่สูงมากเมื่อเทียบกับที่ส่งเสริมให้ผลิตครั้งแรกในปี พ.ศ.2535 ซึ่งมีเพียง 2,000 ตันต่อปี (คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560) นโยบายและแผนข้างต้นเปิดโอกาสให้ความเชื่อมโยงเมืองและภาคเกษตรมีความเข้มข้นขึ้นและเน้นการพัฒนาเมืองในภูมิภาค และเมืองชายแดนด้วยการใช้ศักยภาพและภูมิสังคมเฉพาะพื้นที่ ซึ่งจากข้อมูลภาคสนามพบว่า จังหวัดศรีสะเกษมีความเฉพาะในเชิงเศรษฐกิจการเกษตร เช่น เป็นแหล่งผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ส่วนหนึ่งของทุ่งกุลาร้องไห้ ทุเรียนลาวาหรือทุเรียนภูเขาไฟ หอมกระเทียม และส่งออกวัวควายอันดับต้นๆ ของประเทศ ซึ่งถือเป็นพื้นที่ผลิตสินค้าเกษตรที่ตั้งบนฐานความรู้และภูมิศาสตร์เฉพาะของพื้นที่ ผลผลิตเหล่านี้ไม่เพียงแต่ส่งออกจากพื้นที่เพื่อหล่อเลี้ยงคนเมืองในเมืองศรีสะเกษเท่านั้นแต่ส่งออกไปยังเมืองและพื้นที่ต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ

เมืองยังมีบทบาทในการสนับสนุนภาคเกษตรกรรมผ่านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ดังที่ Tacoli (2003:7) กล่าวว่า โครงสร้างพื้นฐานมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาเมืองและภาคเกษตรกรรม เนื่องจากสินค้าเกษตรและคนชนบทเข้าถึงเมืองได้ง่ายขึ้น ผ่านการมีเครือข่ายถนนและเส้นทางคมนาคมได้สะดวกขึ้น ผู้วิจัยเห็นด้วยกับข้อสรุปนี้ เนื่องจากพบว่า ปัจจุบันกรมทางหลวงและแขวงทางหลวงชนบทของจังหวัดได้พัฒนาเมืองศรีสะเกษให้เชื่อมโยงกับเมืองอื่นๆ เป็นอย่างมาก ขณะที่ นักคิดสำนักทันสมัยนิยม (Modernization) เช่น Puttun (1993) เห็นว่า ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์กับการเติบโตของอุตสาหกรรมและเขตเมือง เพราะกลุ่มคนที่มั่งคั่งจากภาคเกษตรกรรมจะมีส่วนสร้างอิทธิพลทางการเมือง และ พัฒนาเกษตรกรรมเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อย และ ชนชั้นนำในสังคมต่างก็พยายามสนับสนุนอุตสาหกรรมในเมือง และเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคม สอดคล้องกับ Smitet al., (2001:30-45) ที่ชี้ว่า นโยบายรัฐด้านเกษตรกรรมเพื่อผลิตอาหารทั้งเพื่อบริโภคภายในประเทศในชนบท เมือง และ การส่งออก ส่งผลให้เกิดการเชื่อมต่อระหว่างเมืองและชนบทอย่างเข้มข้น ซึ่งทั้งสองภาคส่วนได้ประโยชน์ร่วมกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่งโดยเฉพาะระหว่างเมือง ชานเมือง และ ชุมชนชนบท จากการไหลเวียนระหว่างเมืองและชนบทของผู้คน ผลผลิตการเกษตรกรรม ปัจจัยการผลิต เม็ดเงินลงทุน รายได้ และ ข้อมูลข่าวสาร นอกจากนี้ พบว่า สินค้าเกษตร เช่น เนื้อสัตว์ผลิตมากขึ้นเพื่อสอดคล้องกับปริมาณความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้นและการขยายตัวของเมืองที่รวดเร็วรวม ทั้งการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศทั่วโลก (Herrero and Thornton, 2013) ตัวอย่างเช่น จากรายงานของกรมปศุสัตว์พบว่า ตลาดการบริโภคเนื้อสัตว์ที่ผลิตในประเทศไทยเพิ่มขึ้น และ ผู้บริโภคเนื้อสัตว์มีมากถึงร้อยละ 95.78 ทั้งนี้มาจากการขยายตัวของเมืองที่รวดเร็ว และการพัฒนาเศรษฐกิจ นอกจากนี้ คนไทยยังมีรายได้เพิ่มขึ้นที่ต่อเนื่อง

(สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2561) อันเนื่องมาจากการพัฒนาภาคบริการและอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในเมือง ซึ่งเป็นปัจจัยเสริมต่อการพัฒนาปศุสัตว์ (กรมปศุสัตว์, มปป (ช): 40-45)

การกลายเป็นเมืองสนับสนุนการสร้างคุณค่าของอาหาร เพื่อตอบสนองความต้องการที่หลากหลายของคนเมืองในกลุ่มต่างๆ (Satterwaith et al., 2013) อย่างไรก็ตาม Satterthwaite et al., (2010: 2809–2820) เห็นว่า การเติบโตของเมืองก็สร้างความกดดันต่อภาคเกษตรกรรมมากขึ้นเช่นกัน เพราะปริมาณอาหารที่ภาคเกษตรกรรมต้องผลิตมากขึ้นส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ และ ป่าไม้อย่างเข้มข้นและไม่ยั่งยืน ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น การปล่อยก๊าซเรือนกระจกจนเป็นสาเหตุของโลกร้อน ข้อคิดเห็นนี้สะท้อนจากผลกระทบของภาคเมืองในพื้นที่ชนเมืองที่เกษตรสูญเสียที่ดินทำกินจากการขยายตัวของเมือง และมีความกดดันเนื่องจากต้องการความช่วยเหลือเรื่องการพัฒนาเกษตรอินทรีย์เพราะต้องการลดต้นทุนการผลิต ขายได้ราคาดี และสุขภาพดีกว่าผลิตข้าวใช้สารเคมี

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกับเมืองสามารถมองจาก “ชาวนาผู้ประกอบการ” ที่อธิบายสังคมชนบทไทยในแง่มุมที่น่าสนใจในฐานะที่คนชนบทคือผู้กระทำการสำคัญเชิงเศรษฐกิจและสังคมในยุคตลาดในปัจจุบัน แนวคิดนี้เสนอโดย อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ โดยได้วิเคราะห์ว่า ชาวนาสามารถล้มตาอำปากได้จนกลายเป็นชาวนาผู้ประกอบการ จากบทสรุปจากโครงการวิจัยเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลง “ชนบท” ในสังคมไทย: ประชาธิปไตยบนความเคลื่อนไหว” อรรถจักร์ มีข้อสรุปสำคัญว่าการเป็นผู้ประกอบการทำให้คนชนบทมีเครือข่ายแบบใหม่ที่ใช้ “ประกันความเสี่ยงของตัวเอง” คือ คนในชุมชนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต กับกลไกอำนาจรัฐทั้งในระดับท้องถิ่น/ท้องที่ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในระดับสังคมที่สัมพันธ์กันผ่านเครื่องมือสื่อสาร (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) ข้อสรุปของอรรถจักร์นี้ชี้ให้เห็นว่า ชนบทได้เชื่อมกับสังคมเมืองอย่างใกล้ชิดและใช้ประโยชน์จากการเชื่อมโยงดังกล่าว เพื่อสร้างรายได้ให้เพิ่มพูนขึ้นโดยการผลิตข้าวอินทรีย์และร่วมมือกับภาคเอกชนและรัฐในการยกระดับการผลิต และการจำหน่ายผลผลิตของกลุ่มและเครือข่ายของตน งานภาคสนามของผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรที่ผลิตสินค้าป้อนเมืองที่สำคัญ คือ ผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ การมีฟาร์มวัวขนาดใหญ่ และ ผลิตทุเรียน รวมทั้งแปรรูปหอมแดง คือผู้ประกอบการพัฒนาความรู้ ทักษะการใช้เทคโนโลยีเพื่อสร้างมาตรฐานสินค้า เชื่อมโยงผู้บริโภคผ่านการใช้สื่อออนไลน์ที่สามารถสืบย้อนข้อมูลการผลิตได้ เช่น ทุเรียน ภูเขาไฟ และ สร้างภาพลักษณ์สุขภาพและปลอดภัย

เมืองสร้างพื้นที่ให้กับสินค้าเกษตร เกษตรกรมีสิทธิใช้พื้นที่เมืองในการขายสินค้าเกษตร และเชื่อมโยงให้ผู้บริโภคเมืองได้เข้าถึงสินค้าเกษตรทั้งพื้นที่กายภาพและพื้นที่ออนไลน์ ซึ่ง Mitchell (2003) ชี้ว่าพื้นที่ของเมืองควรเป็นพื้นที่ที่คนทุกกลุ่มมีสิทธิเข้าไปใช้ได้ กรณีเมืองศรีสะเกษก็เช่นกัน เมืองได้จัดพื้นที่สินค้าโอท็อป ตลาดสีเขียว รวมทั้งจัดงานมหกรรมทุเรียนภูเขาไฟ และ ยางพารา นอกจากนี้ เมืองยังได้จัดพื้นที่ตลาดหลายประเภทเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค เมืองที่มีความหลากหลายกลุ่ม ซึ่งในงานวิจัยนี้พบว่ามีคนหลากหลายของกลุ่มคนที่อยู่ในเมือง และมีแหล่งซื้ออาหารที่เป็นผลผลิตจากสินค้าเกษตรกรรมหลากหลายตามแต่สถานะทาง

เศรษฐกิจ และสังคมของผู้บริโภคซึ่งแยกสามารถแยกออกกว้างๆ ได้ สามกลุ่ม คือ กลุ่มคนจนเมืองเช่น คนถือสามล้อ แม่ค้าเร่ หรือ กรรมกรหรือชนชั้นแรงงาน กลุ่มชนชั้นกลาง ได้แก่ ข้าราชการ อาจารย์ นักศึกษา และคนฐานะดี ได้แก่ พ่อค้า กลุ่มคนจนเมือง มักอาศัยตลาดสดหรือตลาดโต้รุ่งเป็นแหล่งซื้อหาอาหารมารับประทานเป็นหลักและมักซื้อจากแม่ค้าหาบเร่เสมอ กรณีชนชั้นกลางที่เป็นนักศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัย มักมีแหล่งซื้ออาหารที่หลากหลายหลายมากขึ้นทั้งห้างและถนนคนเดินหรือ เช่น ตลาดเฉพาะที่จัดขึ้น หรือกรณีอาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่มีแหล่งซื้ออาหารที่หลากหลายและมีรสนิยมเข้าร้านกาแฟ หรือคนมีฐานะดีก็จะเข้าร้านสเต็กเนื้อคุณภาพดีมากกว่าร้านขายลาบก้อยทั่วไป เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับกลุ่มคนในภาคเกษตรกรรมแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันและไม่มี ความเท่าเทียม ดังที่ Harvey (2012) กล่าวว่าเมืองสร้างประโยชน์ให้กับคนบางกลุ่มพร้อมกับสร้างความเหลื่อมล้ำให้เกิดขึ้นกับคนกลุ่มอื่นๆเนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้ไม่สามารถเข้าถึงประโยชน์ของเมืองได้เหมือนกลุ่มคนบางกลุ่ม งานศึกษานี้สะท้อนปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างชัดเจน โดยพบว่า กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าเกษตรที่ไม่ใช่สินค้าอินทรีย์ เช่น ข้าว และ หอมแดง รวมทั้งสินค้าเกษตรทั่วไปที่มีใช้สินค้าที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ หรือ กลุ่มเกษตรกรรายย่อยที่เลี้ยงวัวเนื้อหรือปลูกยางพาราทั้งในพื้นที่มีและไม่มีเอกสารสิทธิ์ กลุ่มเกษตรกรเหล่านี้มักถูกละเลยเป็นส่วนใหญ่ โดยปล่อยให้ การซื้อขาย การลงทุนด้านการผลิตเป็นไปตามกลไกตลาด และ กลุ่มเกษตรกรจำนวนมากเหล่านี้เข้าถึงทุนและทรัพยากรของเมืองอย่างจำกัด รวมทั้งแรงงานจ้างเหมา เช่น คนแบกหอม คนมัดหอม หรือ คนกรีดยางพารา ต่างก็เป็นเพียงแรงงานรับจ้างภายใต้บริบทความเหลื่อมล้ำของการบริบทการกลายเป็นเมือง

นโยบายสาธารณะว่าด้วยการพัฒนาเกษตรกรรมที่สนับสนุนโดยเมือง

การเติบโตของเมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองชายแดนจะเป็นไปอย่างยั่งยืนไม่ได้ หากภาคเกษตรกรรมไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเข้มแข็งและเป็นธรรมโดยเกษตรกรทุกกลุ่มสามารถเข้าถึงนโยบายและทรัพยากรของเมืองอย่างเท่าเทียม ดังนั้น เมืองศรีสะเกษควรมีแนวทางด้านนโยบาย และการจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้ภาคเกษตรกรรมในฐานะที่เป็นภาคส่วนสำคัญภาคส่วนหนึ่งในการกลายเป็นเมืองหรือที่ผู้เขียนเรียกว่า “เกษตรสร้างเมือง” ต่อไปนี้

1.1 กำหนดนโยบายการเป็นเมืองอาหารอินทรีย์สู่ครัวโลกควรทำอย่างต่อเนื่องตามที่กำหนดเป็นนโยบายของเมือง การปักหมุดให้เมืองศรีสะเกษเป็นอาหารอินทรีย์ของโลกจึงเป็นนโยบายสาธารณะที่มีความเหมาะสมเพื่อสร้างคุณค่าอาหารปลอดภัย อย่างไรก็ตาม ด้วยพลังอันเข้มแข็งของเมือง เมืองควรมีนโยบายขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์ให้ครอบคลุมมากขึ้นและเปิดโอกาสให้เกษตรกรขนาดเล็กจำนวนมากได้มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น ทั้งความรู้ เทคโนโลยี และ งบประมาณ เป็นต้น ที่ช่วยสนับสนุนในการพัฒนาเกษตรอินทรีย์

1.2 ควรกำหนดบทบาทของเมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองชายแดนให้ชัดเจน ด้านการสร้างปัจจัยเกื้อหนุนต่อการพัฒนาเกษตรอินทรีย์เพื่อพัฒนาเมืองอินทรีย์แบบองค์รวม ได้แก่ เน้นการจัดการสิ่งแวดล้อม

- อย่างยั่งยืน ไม่มีมลภาวะต่อการผลิตสินค้าอินทรีย์ อีกทั้งส่งเสริมการผลิตและการจำหน่ายเพื่อสร้างคุณค่าให้กับอาหารอินทรีย์อย่างยั่งยืน ปลอดภัยจากมลพิษจากอุตสาหกรรม และเน้นการลดบทบาทของพ่อค้าคนกลางโดยเปิดโอกาสให้เกษตรกรเข้าถึงผู้บริโภคโดยตรงมากขึ้น
- 1.3 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองใกล้เคียง เมืองส่วนกลางและประเทศเพื่อนบ้านที่ติดกับชายแดนต้องมีเพิ่มมากขึ้น เพราะมีความจำเป็นต่อการสนับสนุนและขับเคลื่อนสินค้าเกษตรกรรมที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ เช่น การมีแหล่งน้ำที่พอเพียงในการพัฒนาและขยายการปลูกทุเรียนภูเขาไฟ เน้นการจัดหาแหล่งน้ำให้เหมาะสมกับพืชและมีความพอเพียงต่อการปลูกพืชทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ เช่น การปลูกทุเรียน หรือผลไม้ต่างๆ ที่ต้องการน้ำในปริมาณที่มากในฤดูการ เพราะปลูก ควรพิจารณาให้พื้นที่สัมปทานการไม่หินให้อยู่ไกลจากแหล่งน้ำของชุมชนที่ใช้ในการเพราะปลูก ควรพิจารณาให้พื้นที่สัมปทานการไม่หินให้อยู่ไกลจากแหล่งน้ำของชุมชนที่ใช้ในการเพราะปลูกพืชเศรษฐกิจและการส่งเสริมสินค้าเกษตรที่มีมูลค่าสูง
 - 1.4 เปิดโอกาสให้กลุ่มเกษตรกรกลุ่มอื่นๆ ได้เข้าถึงนโยบายมหานครอินทรีย์อย่างเท่าเทียมมากขึ้น ผ่านการทำงานของเครือข่ายภาคประชาสังคมและวิสาหกิจชุมชนมากขึ้น
 - 1.5 กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตรกรรมที่มีใช้ผู้ผลิตสินค้าเกษตรโดยตรง เช่น คนแบกหอม คนมัดหอม ลูกจ้างในไร่ยางพารา หรือแรงงานในไร่นา ล้วนแล้วมีความสำคัญมากเช่นกัน ดังนั้นเมืองควรพิจารณาจัดทำทะเบียนคนกลุ่มนี้เพื่อให้พวกเขาเข้าถึงสวัสดิการและการจ้างที่เหมาะสม นอกจากนี้ควรมีนโยบายที่ยั่งยืนด้านตลาด และราคาผลิตที่เหมาะสมเพื่อสร้างรายได้ที่ยั่งยืนให้กับเกษตรกร เช่น ผู้ผลิตข้าว และ ยางพารา
 - 1.6 การขยายตัวและเติบโตของเมืองควรเน้นการวางแผนการใช้พื้นที่ การจัดโซนต่างๆ และการวางแผนการใช้ที่ดินให้ชัดเจนมากขึ้นเพื่อสร้างประโยชน์ให้กับกลุ่มคนเมือง คนชานเมือง และชนบทให้สามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองมากขึ้น เช่น พื้นที่ขายสินค้าเกษตร พื้นที่แหล่งน้ำสำหรับภาคเกษตรกรรม พื้นที่อยู่อาศัยของคนเมือง เขตอุตสาหกรรมน้ำตาล และโรงไฟฟ้าชีวมวล เป็นต้น เพราะการขยายตัวของเมืองและเขตอุตสาหกรรมส่งผลต่อความอยู่รอดของภาคเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก
 - 1.7 ควรพิจารณาว่าอุตสาหกรรมน้ำตาลและโรงไฟฟ้าชีวมวลที่กำลังจะพัฒนาในจังหวัดเป็นสิ่งที่ทำให้การผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์มีปัญหาสถานะ และ แย่งชิงน้ำกับภาคเกษตรกรรมอื่นๆ หรือไม่อย่างไร และ มีความยั่งยืนหรือไม่ ควรดำเนินการให้มีการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และ สังคม ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเร่งด่วน เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการตัดสินใจของจังหวัด และรัฐบาลต่อไป ทั้งนี้ควรคำนึงถึงยุทธศาสตร์และการดำเนินงานในการพัฒนาเมืองศรีสะเกษเป็นนครอินทรีย์ซึ่งสร้างประโยชน์กับเมืองและภาคเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนและไม่ทำลายระบบนิเวศของจังหวัด

บทคัดย่อ

กระบวนการกลายเป็นเมืองกับความหลากหลายด้านเกษตรกรรม กรณีศึกษาเมืองศรีสะเกษ

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้ต้องการทำความเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างภาคเกษตรกรรมและกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่เมืองชายแดนในภาคอีสาน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ 1) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชายแดนกับความหลากหลายของเกษตรกรรม 2) เพื่อศึกษานโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนในการรองรับการพัฒนาและการขยายตัวของการเกษตรกรรม 3) เพื่อศึกษากระบวนการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรมและการใช้พื้นที่เมือง และ 4) เพื่อนำเสนอแนะนโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนที่เชื่อมโยงและสนับสนุนการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมและการใช้ที่ดินในเมืองชายแดน โดยศึกษาผ่านกลุ่มสินค้าเกษตรกรรม 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มสินค้าเกษตรกรรมเพื่อตอบสนองตลาดเฉพาะหรือกลุ่มผู้ผลิตสินค้าไฮเอนด์ (High end) ในพื้นที่ได้แก่กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนภูเขาไฟและข้าวอินทรีย์ (2) กลุ่มสินค้าบริโภคในชีวิตประจำวันได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกข้าวทั่วไป วนัเนื่อ และ หอมแดง และ (3) กลุ่มผู้ผลิตสินค้าประเภทแปรรูป ได้แก่ ยางพารา และใช้แนวคิดกระบวนการกลายเป็นเมือง ชายแดนกับเมืองข้ามชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและชนบท และ นโยบายการพัฒนาเมือง ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการศึกษาที่สำคัญคือความหลากหลายของการเกษตรกรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญให้เกิดการขยายตัวและการพัฒนาเมืองศรีสะเกษ จังหวัดศรีสะเกษได้กำหนดนโยบายการพัฒนาเมืองให้เป็นนครอินทรีย์เน้นสินค้าเกษตรที่ปลอดภัยและรักษาสีงแวดล้อมในพื้นที่ชายแดน ซึ่งผลให้เมืองทำหน้าที่บริหารจัดการทรัพยากรเพื่อพัฒนาภาคเกษตรกรรมมาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามพบว่าความสัมพันธ์ของเกษตรกรในแต่ละกลุ่มสินค้าเกษตรกรรมกับเมืองเต็มไปด้วยความเท่าเทียม ซึ่งเป็นผลมาจากยุทธศาสตร์การกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของการพัฒนาเมืองเป็นหลัก กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตสินค้าเกษตรกรรมที่มีได้เป็นไปตามยุทธศาสตร์ของจังหวัดด้านเกษตรกรรมอินทรีย์มักเป็นกลุ่มแทบไม่ได้ประโยชน์จากนโยบายนครอินทรีย์ดังกล่าวเนื่องจากมีข้อจำกัดหลายอย่างในการเปลี่ยนสู่การผลิตสินค้าอินทรีย์ งานวิจัยจึงเสนอให้เมืองในฐานะศูนย์กลางของอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ควรทำหน้าที่พัฒนาเมืองให้เกิดความเท่าเทียมระหว่างกลุ่มคนด้อยโอกาสด้านเกษตรกรรมรวมทั้งกลุ่มผู้หึ่งที่ไม่สามารถผลิตสินค้าได้เนื่องจากการกลายเป็นเมืองศรีสะเกษส่วนหนึ่งมาจากความทันสมัยของภาคเกษตรกรรมและภาคเกษตรกรรมได้มีส่วนในการสร้างเมืองศรีสะเกษ

คำสำคัญ การกลายเป็นเมือง ชายแดน ความหลากหลายด้านเกษตรกรรม ความเท่าเทียม เกษตรอินทรีย์

Abstract

Urbanism and agricultural diversification: A case study of Si Sa Ket City

This qualitative study explores the burgeoning links between urbanization, agriculture and border areas in Issan Region of Thailand. The objectives of this qualitative research are to study 1) relationships between urbanization in border areas and diversity of agriculture; 2) to study development policy of border towns to support development and expansion of agriculture; 3) to study process of relations between border town and use of urban areas by groups of people; and 4) to propose development policies on agricultural development and promotion in border town. The research has taken three groups of agricultural products as case studies including: high-end products which are lava durians and organic rice; daily consumption products which are non-organic rice, cows and red onion; and processed product which is rubber. Urbanization, transnational town and border cities, rural and urban relationship and urban policy are concepts used to analyse data. Key findings are that agricultural diversity has been a key driver for development of Si Sa Ket town. It has branded itself as “Si Sa Ket a city of organic products” emphasizing safe food and environmental preservation. This has resulted in a launching the town’s policy on managing resources to support organic agriculture. However, unequal and different relationships between city’s policy on organic agriculture and groups of famers who have not produced organic commodities have been found. Farmers who have not produced organic commodities do not benefit from “city of organic products policy”. It was found that there are many constraints to some resource poor farmers to switch to organic farming. This research has proposed that city should implement fair policy for disadvantage farmers including females who cannot make the switch to organic farming because agriculture has largely promoted urbanization in Si Sa Ket.

Key words: Urbanization, border, agricultural diversity, equity and organic agriculture

บทนำ

ความสำคัญของการศึกษา

การศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างเมืองและภาคเกษตรกรรมมีไม่มากนัก ทั้งที่การพัฒนาเมืองและการกลายเป็นเมืองขนาดเล็กและขนาดกลางที่กำลังขยายตัวอย่างเข้มข้นทั้งในประเทศไทยและทั่วโลก ส่วนหนึ่งเกิดจากความทันสมัยของภาคเกษตรกรรม งานศึกษาส่วนใหญ่ที่ศึกษาเกี่ยวกับเมืองมุ่งให้ความสนใจประเด็นพื้นที่เมืองกับกระบวนการโลกาภิวัตน์ นโยบายของรัฐเรื่องการพัฒนาเมือง การเคลื่อนย้ายของประชากรจากชนบทสู่เมือง และการข้ามพรมแดนของผู้คน เป็นต้น

งานวิจัยนี้จึงเป็นความพยายามที่จะนำเสนอให้เห็นว่า เกษตรกรรมเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้เมืองเกิดการกลายเป็นเมืองหรือทำให้เมืองเติบโต ข้อสรุปนี้มาจากการศึกษาค้นคว้าวิจัยของผู้เขียนโดยพบว่าเมืองขนาดกลาง เช่น ศรีสะเกษ ได้ขยายตัวอย่างมากในช่วงเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา เพราะการพัฒนาภาคเกษตรกรรมที่ทันสมัย การหนุนเสริมของเกษตรกร และภาคส่วนต่างที่สนับสนุนการพัฒนาความหลากหลาย และความเป็นสมัยใหม่ของเกษตรกรรม จนทำให้จังหวัดศรีสะเกษสามารถหลุดพ้นจากจังหวัดที่เคยยากจนที่สุดในประเทศ และสละตภาพลักษณ์ของจังหวัดที่มีเด็กกินดินที่หนังสือพิมพ์ระดับชาติต่างพาดหัวข่าวเมื่อเกือบ 30 ปีที่ผ่านมา ประมาณปี 2520 ที่จริงแล้วเป็นการเข้าใจผิดเกี่ยวกับการกินดิน เพราะในความเป็นจริงเด็กมิได้กินดินแทนข้าวและมีใช้กินดินเพราะอดอยาก แต่กินเพราะมีความเชื่อว่าดินบางประเภทเป็นยารักษาโรคได้แถมมีรสชาติอร่อย ดินที่นำมากินมิใช่ดินทั่วไปแต่เป็นดินที่อยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม มีความเหนียวผสม และมีกลิ่นหอม ก่อนกินต้องนำดินมาตากให้แห้ง หรือเอาไปย่างไฟก่อน¹ แม้จะเป็นการเข้าใจผิด แต่ความเข้าใจผิดดังกล่าวนี้ก็สร้างภาพจำเกี่ยวกับคนศรีสะเกษและความยากจนในจังหวัดมายาวนานพอสมควร

ในปัจจุบัน รัฐบาลและภาคเอกชนมีความตื่นตัวในการพัฒนาภาคอีสานให้มีความเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของการพัฒนาประเทศ ในอนาคตข้างหน้า จะทำอย่างไรให้การพัฒนาเมืองชายแดนเป็นไปอย่างยั่งยืน ในปัจจุบัน รัฐบาลมีการสร้างเครือข่ายคมนาคม ทั้งการสร้างรถไฟความเร็วสูง การสร้างทางหลวง สะพานมิตรภาพไทย-ลาว เพื่อเปิดประตูการค้าและเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน ปัจจัยเหล่านี้เร่งให้พื้นที่ชายแดนเติบโตสู่ความเป็นเมืองอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม การเติบโตของเมืองชายแดนยังขาดทิศทางการพัฒนาเมืองไปสู่ความยั่งยืน ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่ชายแดนมีผู้คนหลากหลายกลุ่มคนอาศัยอยู่ การสร้างเมืองชายแดนที่มีความมั่นคงด้านเศรษฐกิจการค้า สังคมและสิ่งแวดล้อมจึงเป็นการวางรากฐานสำคัญในการพัฒนาเมืองชายแดนสู่เมืองที่ยั่งยืน ทั้งนี้ แผนพัฒนาชาติและยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี มุ่งหมายในการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ บริเวณชายแดนเป็น “ประตูเศรษฐกิจเชื่อมโยง กับประเทศเพื่อนบ้านให้เจริญเติบโตอย่างยั่งยืนและ

¹ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์คนอายุ 80 ปี อ.ปรังค์ภู จังหวัดศรีสะเกษ

เกิดผลที่เป็นรูปธรรม” และเพื่อสร้างความยั่งยืนและไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง อีสานจะต้องเผชิญกับการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าทางเศรษฐกิจ ที่มีผู้คนหลากหลายเคลื่อนย้ายข้ามถิ่นข้ามชาติ ซึ่งเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเมืองชายแดน ซึ่งจะต้องมีการรับมือการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้คนทุกระดับชั้นได้มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม (กนกวรรณ มะโนรมย์, ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ และสุรลภย์ ภูภักดี 2558)

สำหรับเมืองชายแดนในภาคอีสาน ส่วนใหญ่มีความเชื่อมโยงกับการขยายตัวของการเกษตรกรรมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นเกษตรกรรมที่เน้นการใช้เงินทุน ความรู้การจัดการสมัยใหม่ และ เทคโนโลยีที่ทันสมัยด้านการผลิต และ แรงงาน เห็นได้จากการที่เมืองชายแดนที่อยู่ในจังหวัดที่ติดกับชายแดนเช่น มุกดาหาร อุบลราชธานี นครพนม ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ ที่พบว่ารายได้และการขยายตัวของเมืองส่วนสำคัญเกิดการผลิตด้านการเกษตรกรรมสมัยใหม่ที่ทำให้คนในพื้นที่เกิดรายได้และเกิดการขยายตัวของการจ้างงานรวมทั้งการพัฒนาด้านอื่นๆเพื่อรองรับการพัฒนาเกษตรสมัยใหม่ เช่น สินเชื่อ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การเชื่อมโยงกับต่างชาติโดยการพัฒนาด่านสากลและการใช้ด่านประเพณีหรือด่านผ่อนปรนในการติดต่อกับเพื่อนบ้าน เห็นได้จากงานศึกษาของกนกวรรณ มะโนรมย์ ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ และสุรลภย์ ภูภักดี (2558) สรุสม กฤษณะจุฑะ (2558) เนตรดาว เถาวิลและนพพร ช่วงชิง (2558) พบว่าคนกลุ่มได้เข้ามาบุกเบิกพื้นที่แถบชายแดนอีสานในจังหวัดอุบลราชธานี และศรีสะเกษเพื่อประกอบการเกษตรเพื่อขาย อาทิ ผลไม้ ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด และข้าว เป็นต้น มีที่ดินส่วนหนึ่งสำหรับสร้างบ้านอยู่อาศัย รวมทั้งมีการขยายพื้นที่ใหม่บริเวณใกล้พื้นที่เดิมขยายออกอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมทางการผลิตจึงมีลักษณะของการทำไร่หมุนเวียน การปลูกพืชเงินสดที่แพร่หลายนี้ผลักดันให้เกิดการบุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าตามแนวชายแดน

การศึกษานี้ใช้จังหวัดศรีสะเกษเป็นกรณีศึกษาเพื่อทำความเข้าใจการขยายและการเติบโตของเมืองศรีสะเกษในฐานะจังหวัดและเมืองชายแดนที่มีพื้นฐานมาจากการพัฒนาเกษตรกรรมสมัยใหม่ในยุคปัจจุบันซึ่งจังหวัดศรีสะเกษมี พื้นที่ทั้งหมด 5,524,987.5 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 3,506,418 ไร่ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในภาคการเกษตร ประมาณร้อยละ 70 หรือประมาณ 1.01 ล้านคนแบ่งเป็นพื้นที่ทำนาประมาณ 3,339,752.75 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าวหอมมะลินอกจากนี้ มีการปลูกพืชไร่ ได้แก่ มันสำปะหลัง พื้นที่ 134,789 ไร่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ประมาณ 3,826 ไร่ ไม้ผล ได้แก่ เงาะ จำนวน 1,623 ไร่ และพื้นที่ปลูกทุเรียนเป็น 8,552 ไร่ (ข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ภาคราชการที่เกี่ยวข้อง)

งานศึกษานี้มิได้จำกัดศึกษาเฉพาะพื้นที่อำเภอชายแดนของจังหวัดเท่านั้นเนื่องจากเน้นการศึกษากระบวนการกลายเป็นเมืองศรีสะเกษจากกลุ่มพืชสามกลุ่มได้แก่ ซึ่งมีกลุ่มที่ทำเกษตรกรรม 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าเพื่อตลาดเฉพาะ ได้แก่ ข้าวอินทรีย์ และ ทุเรียนภูเขาไฟ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าอาหารในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ข้าวทั่วไปหรือข้าวปลูกแบบไม่ประณีต วัวเนื้อ และหอมแดง และกลุ่มผู้ผลิตสินค้าแปรรูป ได้แก่ ยางพาราซึ่งสินค้าเหล่านี้ผลิตในอำเภอที่ไม่ติดกับชายแดนด้วย เช่น อำเภอยางชุมน้อย และอำเภอราชธิราช เป็นต้น

ดังนั้นการพัฒนาเมืองชายแดนให้ขยายตัวและเติบโตขึ้นจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของภาครัฐเพื่อสร้างโอกาสให้เมืองชายแดนเป็นพื้นที่ของการพัฒนาใหม่อย่างยั่งยืนส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่หล่อเลี้ยงเมืองชายแดน ซึ่งตามประกาศของอาเซียนได้เสนอว่าการพัฒนาของอาเซียนควรต้องพัฒนาเมืองที่เชื่อมโยงกันโดยการสร้างโอกาสใหม่ด้านเศรษฐกิจการค้า การวางแผนการพัฒนาเมือง การพัฒนาศักยภาพของรัฐบาลท้องถิ่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรและแรงงาน และการปกป้องกลุ่มเปราะบางจากผลกระทบจากการพัฒนารวมทั้งการป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการพัฒนา (ASEAN, 2016a) โดยเฉพาะการพัฒนาเมืองชายแดนที่ทำให้คนทุกกลุ่มได้ประโยชน์ เช่น กลุ่มคนยากจน เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมกับการขยายตัวของเมือง

คำถามการวิจัย

งานศึกษานี้มีคำถามการวิจัย 4 คำถามหลักดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชายแดนกับความหลากหลายของเกษตรกรรมเป็นอย่างไร
2. กระบวนการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรมเป็นอย่างไร
3. นโยบายการพัฒนาและออกแบบเมืองชายแดนในการรองรับการพัฒนาและการขยายตัวของการเกษตรกรรมเป็นอย่างไร
4. เมืองมีนโยบายและแผนการรองรับการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างไร

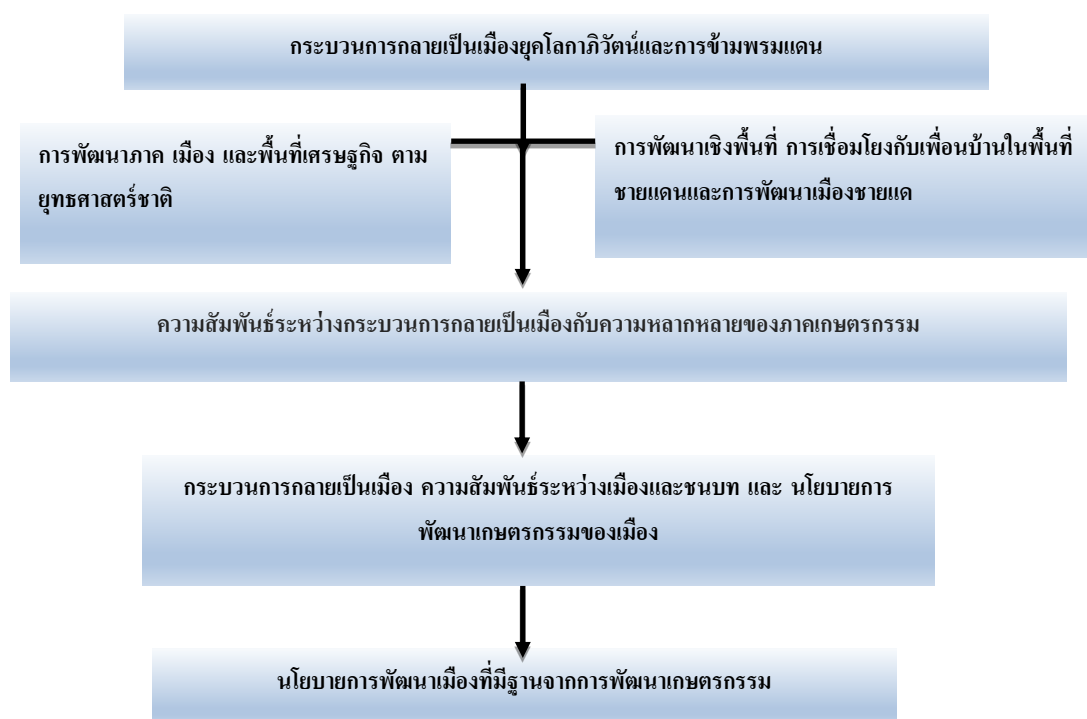
วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชายแดนกับความหลากหลายของเกษตรกรรม
2. เพื่อศึกษานโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนในการรองรับการพัฒนาและการขยายตัวของการเกษตรกรรม
3. เพื่อศึกษากระบวนการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรมและการใช้พื้นที่เมือง
4. เพื่อนำเสนอแนะนโยบายการพัฒนาเมืองชายแดนที่เชื่อมโยงและสนับสนุนการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรม

กรอบแนวคิด

กระบวนการเป็นเมืองภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์และการข้ามชาติ จะเห็นได้ถึงแนวโน้มการขยายตัวและการพัฒนาเมืองขนาดกลางและขนาดเล็กกำลังกลายเป็นปรากฏการณ์สำคัญในปัจจุบันและอนาคตในประเทศลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งเป็นผลมาจากการที่รัฐบาลแต่ละประเทศได้ให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์พัฒนาเชิงพื้นที่และความเชื่อมโยงมากขึ้น โดยเฉพาะประเทศไทยที่เน้นยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ด้าน “การพัฒนาภาค เมือง และพื้นที่เศรษฐกิจ” อีกทั้งการทำความเข้าใจเมืองชาแดนต้องทำความเข้าใจผ่านการวิเคราะห์เชื่อมโยง ความสัมพันธ์ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับพื้นที่รอบนอกได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม และความเชื่อมโยงกับอย่างเข้มข้นระหว่างเมืองกับชนบท เช่น การย้ายถิ่นเข้าของคนในชนบทสู่เมืองรองเนื่องจากรัฐมีนโยบายพัฒนาเมืองขนาดกลางและเล็กมากขึ้นทั่วภูมิภาคแม่น้ำโขง การพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร การเชื่อมเส้นทางคมนาคมระหว่างเมืองและชนบท และ เป็นต้น ซึ่งการขยายตัวของเมืองขนาดกลางและเล็กส่งผลให้เกิดการพัฒนาในระดับชาติและลดความยากจนในภูมิภาคลง กระบวนการการเป็นเมืองและพื้นที่เมืองส่งผลต่อการขยายตัวของเมืองเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรมในชนบทหรือชานเมือง ซึ่งเกิดจากปัจจัยที่ซับซ้อนหลากหลายปัจจัยและการเป็นเมืองต้องทำหน้าที่ในการบริหารจัดการเพื่อให้เมืองดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนรวมภายใต้บริบทการเป็นเมืองชายแดนและการข้ามชาติโดยไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง ซึ่งการศึกษานี้ใช้กรอบแนวคิดสำคัญได้แก่กระบวนการกลายเป็นเมืองและความเชื่อมโยงระหว่างเมืองและชนบท เมืองจากมุมมองเศรษฐศาสตร์การเมือง เมืองยุติธรรม และ ชายแดน ซึ่งท้ายที่สุดงานวิจัยชิ้นนี้ต้องการเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อสร้างความยั่งยืนและเมืองยุติธรรมโดยไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง ดังแผนภาพที่ 1

ภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

เมือง หมายถึง อาณาบริเวณพื้นที่กายภาพที่ซ้อนทับกับพื้นที่ทางสังคม การเมือง วัฒนธรรม เศรษฐกิจ เมืองโดยรัฐทำหน้าที่เป็นแกนกลางเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับเขตชานเมืองและพื้นที่เครือข่ายของเมืองระหว่างเมือง ศูนย์กลางอื่นๆ และพื้นที่นอกเมือง ได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม และ พื้นที่ชนบทอื่นๆ โดยหน่วยงานภาครัฐ มีอำนาจในการทำหน้าที่ กำหนดนโยบาย และ พัฒนาเมืองและจังหวัดในทุกด้าน ขณะเดียวกันเมืองยังต้องทำหน้าที่ควบคุมและจัดสรรทรัพยากร เพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มคนทั้งในเมือง ภาคชนบท และ ภาคเกษตรกรรมได้อย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้กลุ่มคนในท้องถิ่นทั้งอยู่ในเมือง ชนบท และ ภาคเกษตรกรรม ต่างมีบทบาทสำคัญในสร้างความเติบโตให้กับเมืองหรือทำให้เกิดการกลายเป็นเมืองมาก อย่างไรก็ตาม เมืองยังไม่สามารถกระจายผลประโยชน์ให้กับกลุ่มคนแต่ละกลุ่มได้อย่างเท่าเทียมกัน

เมืองชายแดน หมายถึง เมืองที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายแดนที่ติดกับประเทศเพื่อนบ้าน และมีกิจกรรมการแลกเปลี่ยน การค้า การลงทุน การศึกษา แรงงาน ระหว่างกับประเทศเพื่อนบ้านและประเทศไทย

เกษตรกรรม หมายถึง การทำเกษตรกรรมที่ครอบคลุมการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจและการเลี้ยงปศุสัตว์การทำเศรษฐกิจการเกษตรที่พึ่งพาตลาด โดยใช้ความรู้และการจัดการสมัยใหม่และ หรือการจัดการเกษตรกรรมแบบไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม การเป็นผู้ประกอบการ การใช้เทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัย การขนส่งและตลาดที่จัดเตรียมโดยภาครัฐและเอกชน ซึ่งมีกลุ่มที่ทำเกษตรกรรม 3 กลุ่มได้แก่ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าเพื่อตลาดเฉพาะ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าอาหารในชีวิตประจำวัน และ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าแปรรูป

ความหลากหลายของเกษตรกรรม หมายถึง การผสมผสานการผลิตสินค้ามูลค่าต่ำและสินค้าที่มีมูลค่าสูง เช่น พืชไร่ พืชสวน ปศุสัตว์ หรือประมงพานิชย์ รวมทั้งการผลิตเพื่อการกินในครัวเรือน ซึ่งในงานวิจัยนี้แบ่งออกเป็นสามกลุ่มสินค้าเกษตรกรรม ได้แก่ กลุ่มสินค้าลูกค้าเฉพาะหรือสินค้าเกษตรไฮเอนด์หรือทางเกษตรจังหวัดศรีสะเกษเรียกว่าสินค้าไฮโซ กลุ่มสินค้าเกษตรที่ใช้ในชีวิตประจำวันและกลุ่มสินค้าเกษตรที่เน้นการแปรรูป

นโยบายการพัฒนาเมืองด้านเกษตรกรรม หมายถึง ยุทธศาสตร์ กรอบแนวทางการพัฒนาเมืองชายแดนเพื่อเข้าสู่ความยั่งยืนด้านการเกษตรกรรม ด้านการใช้ที่ดิน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และ ระบบเครดิตสินเชื่อและปัจจัยการผลิตและตลาด

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเน้นศึกษาข้อมูลเชิงลึกจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อเข้าใจความคิดเห็น ความรู้ ความเข้าใจประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ เน้นการเลือกตัวอย่างศึกษาด้วยวิธีการเจาะจงเพื่อให้มีความเหมาะสมกับหัวข้อ คำถามและวัตถุประสงค์ของการวิจัยเหมาะสมกับลักษณะหัวข้อ และเนื้อหาของการวิจัย ไม่ได้มุ่งกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทน (ชาย โพธิ์สิตา, 2550)

กลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก กลุ่มเป้าหมายหลักผู้ให้ข้อมูลที่เลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ในฐานะผู้มีความรู้สำคัญ แบ่งออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่

คนเมืองได้แก่พ่อค้าในตัวเมืองชายแดนสามเมืองได้แก่ ตัวเมืองศรีสะเกษ เมืองกันทรลักษณ์ เมืองขุนหาญและเมืองภูสิงห์ที่เกี่ยวข้องกับการขายปัจจัยการผลิตด้านการเกษตรหรือเศรษฐกิจการเกษตร จำนวน 15 ร้าน

กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตและขายสินค้าเกษตรในเมืองกันทรลักษณ์ ขุนหาญ ภูสิงห์ เบญจลักษณ์ อุทุมพรพิสัย กันทรารมย์ ยางชุมน้อย และราษีไศล โดยเลือกเกษตรกรที่ทำการผลิตสินค้าเกษตร 4 กลุ่มละ 10 คน รวม 40 คน ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าระดับ high end หรือ กลุ่มสินค้าเกษตรไฮโซ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าเกษตรเพื่อบริโภคในชีวิตประจำวัน กลุ่มผู้ผลิตสินค้าแปรรูป และ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าเพื่อเกษตรอุตสาหกรรม

ข้าราชการจากเมืองศรีสะเกษ จำนวน 7 คนที่เกี่ยวข้องการเศรษฐกิจเกษตร ได้แก่ อุตสาหกรรมเกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ พานิชย์จังหวัด และสิ่งแวดล้อม โยธาธิการจังหวัด และ กรมทางหลวง

กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาล จำนวน 5 คน

ภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องจำนวน 4 คน จากสภาอุตสาหกรรมจังหวัดและหอการค้าจังหวัด

ผู้วิจัยมีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญกลุ่มเป้าหมายหลักผู้ให้ข้อมูลที่เลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ที่เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) ที่ได้รับรายชื่อมาจากเกษตรจังหวัดและเกษตรอำเภอ ซึ่งเป็นผู้ผลิตสินค้าเกษตรผู้ซึ่งมีความรู้ในการผลิตสินค้าเกษตรกรรมขายทั้งขั้นตอนการผลิต การดูแลรักษา การขนส่ง และการจัดจำหน่าย ดังนั้น นักวิจัยจะไม่สามารถได้ระบุชื่อผู้ที่จะเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ แต่จะดำเนินการโดยประสานกับผู้นำเครือข่ายเกษตรกร ซึ่งในทางวิจัยเชิงคุณภาพเรียกคนกลุ่มนี้ว่า Gate Keeper ในแต่ละกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตและขายสินค้าเกษตรในพื้นที่สามเมืองชายแดนและเมืองอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับเมืองชายแดนและเมืองที่เชื่อมกับเมืองชายแดนเนื่องจากสินค้าเกษตรกรรมได้กระจายไปยังเมืองต่าง ๆ ในศรีสะเกษทั้งเมืองที่ติดชายแดนและไม่ติดชายแดน ซึ่งสินค้าที่เป็นเป้าหมายการศึกษา ได้แก่ หอมแดง วัวยางพารา ข้าว และทุเรียน โดยเลือกเกษตรกรที่ทำการผลิตสินค้าเกษตร 4 กลุ่มละ 10 คน รวม 40 คน ได้แก่ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าระดับ high end กลุ่มผู้ผลิตสินค้าเกษตรเพื่อบริโภคในชีวิตประจำวัน กลุ่มผู้ผลิตสินค้าแปรรูป และกลุ่มผู้ผลิตสินค้าเพื่อเกษตรอุตสาหกรรม เมื่อประสานกับกลุ่มผู้นำเกษตรกรแล้วได้ขอให้กลุ่มผู้นำเสนอรายชื่อเกษตรกรคนอื่น ๆ โดยการใช้เทคนิคบอลหิมะ (Snowballing technique) ผู้ซึ่งเป็นเกษตรกรที่ปลูกหอมแดง เลี้ยงวัว ปลูกยางพารา ปลูกข้าวทั่วไปและข้าวอินทรีย์ และ ปลูกทุเรียน ซึ่งเป็นเทคนิคการหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามทฤษฎีการวิจัยเชิงคุณภาพดังที่นักทฤษฎีผู้ที่ยอมรับทั่วโลกได้สร้างเอาไว้และนักวิจัยทั่วโลกที่ใช้แนวทางนี้ยึดเป็นแบบอย่างและใช้กันอย่างกว้างขวางทั่วโลกมายาวนานมากกว่า 50 ปี โดยที่นักวิทยาศาสตร์สายอื่นไม่ได้ทราบวิธีการเช่นนี้เพราะอยู่คนละศาสตร์ ซึ่งเทคนิคบอลหิมะ หรือการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์แบบลูกโซ่ หมายถึง การเลือกกลุ่มตัวอย่างอย่างต่อเนื่อง โดยตัวอย่างแรกจะเป็นผู้ให้คำแนะนำให้ผู้วิจัยว่าควรเลือกใครผู้ซึ่งมีคุณสมบัติเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญและ คนที่สองก็จะบอกกับผู้วิจัยว่าใครคือผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนต่อไป และดำเนินการไปเรื่อย ๆ จน

ครบตามจำนวนผู้ให้ข้อมูลตามต้องการ ดังนั้น ด้วยลักษณะของการวิจัยเชิงคุณภาพดังกล่าว ผู้วิจัยจึงจะไม่มีรายชื่อเกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์ล่วงหน้ารวมทั้งที่อยู่และชุมชนส่วนกลุ่มผู้ให้ข้อมูลกลุ่มอื่น ๆ

เครื่องมือในการเก็บข้อมูล

การศึกษาเอกสาร

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้มีการศึกษาข้อมูลจากสื่อความรู้ในหลายรูปแบบ ได้แก่ ศึกษาจากเอกสารจากทางราชการหนังสือ บทความที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนโยบายรัฐ จังหวัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาเมืองที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรสมัยใหม่ แผนการพัฒนาเกษตรของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แผนการส่งออกสินค้าเกษตร และแผนการตลาดของสินค้าเกษตร แผนการพัฒนาเมือง ผังเมืองของจังหวัดศรีสะเกษ

การสัมภาษณ์เจาะลึก

ในการสัมภาษณ์นั้นผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) โดยมีการตั้งประเด็นคำถามไว้ล่วงหน้าเพื่อเป็นการสัมภาษณ์และพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมายที่ให้ข้อมูล เพื่อค้นหาคำตอบในสิ่งที่สงสัยและได้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาเมืองชายแดนและความสัมพันธ์ด้านการใช้ที่ดินและการพัฒนาการเกษตรกรรมโดยใช้กรอบคำถามถึงโครงสร้างที่พัฒนาไว้แล้ว

การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

การสังเกตผู้ศึกษาสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมของนักวิจัยเกี่ยวกับตลาดสินค้าเกษตร การผลิตสินค้า การส่งสินค้าเข้าเมือง การกระจายสินค้าการขนส่งผลผลิต การใช้ที่ดิน การใช้เส้นทางคมนาคม รวมทั้งกิจกรรมหรือมหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรที่จัดเมืองในแต่ละปีของจังหวัดและอำเภอเป็นต้น โดยมีกระบวนการดังนี้ การสังเกตการแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นเทคนิคการเก็บข้อมูลของนักวิจัยภายหลังจากการได้รับการอนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลให้สังเกตกิจกรรมการผลิตในพื้นที่ได้แก่ การทำนา การผลิตทุเรียน การปลูกยางพารา การปลูกหอมแดงและการเลี้ยงวัว รวมทั้งการไปสังเกตการณ์ที่ตลาดนัดวัวควายสองแห่งที่จังหวัดศรีสะเกษได้แก่ ตลาดนัดวัวควายสี่การช่าง ตำบลกระแซง อ.กันทรลักษณ์ และ ตลาดนัดวัวควายที่ตลาดสัมปอ อ.ราชีไศล จ.ศรีสะเกษ (ทั้งนี้ผู้สัมภาษณ์จะติดตามผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เลี้ยงวัวที่ตลาดนัดวัวควายดังกล่าว) ประเด็นการสังเกตการณ์โดยรวม ได้แก่

- ผู้ให้ข้อมูลทำกิจกรรมอะไรบ้างในพื้นที่ ทำอย่างไร ทำกับใคร
- สภาพแวดล้อมเชิงพื้นที่เป็นอย่างไร เช่น ขนาดที่ดิน สภาพสูงต่ำของที่ดิน พืชที่ปลูก

แหล่งน้ำ เส้นทางคมนาคมเข้าออกจากพื้นที่

การจดบันทึกข้อมูล

การจดบันทึกข้อมูลเป็นการจดบันทึกตามคำพูด คำอธิบาย การบอกเล่าจากการสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล อีกทั้งการขออนุญาตบันทึกเสียงจากผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูลโทรศัพท์มือถือเพื่อบันทึกเสียงขณะสัมภาษณ์และเก็บภาพ สมุดบันทึก ปากกาเป็นเครื่องมือที่ผู้ศึกษาใช้ในการเก็บข้อมูล

หน่วยการวิเคราะห์

หน่วยพื้นที่ ได้แก่ เมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองหลัก เมืองเครือข่ายและชุมชนชนบท
หน่วยเนื้อหา ได้แก่

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการกลายเป็นเมืองกับความหลากหลายด้านการเกษตร
- 2) กระบวนการจัดและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับกลุ่มคนในภาคส่วนต่างๆในภาคเกษตรกรรม
- 3) การพัฒนาและออกแบบเมืองชายแดนในการรองรับการพัฒนาและการขยายตัวของการเกษตรกรรมสมัยใหม่
- 4) แผนและแนวทางการพัฒนาเมืองชายแดนที่เชื่อมโยงและสนับสนุนการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมในพื้นที่ชายแดน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ศึกษาใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงคุณภาพคือการศึกษาปรากฏการณ์สังคมจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงในทุกมิติ (Holistic perspective) เพื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อมนั้น เป็นการแสวงหาความรู้โดยเน้นความสำคัญของข้อมูลด้านความรู้สึกนึกคิด การให้ความหมายหรือการให้นิยามสถานการณ์ต่างๆ ตลอดจนการกำหนดค่านิยมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์นั้นๆ เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (สุภางค์ จันทวานิช 2551) โดยผู้ศึกษานำข้อมูลภาคสนามมาจัดหมวดหมู่และแยกเป็นประเด็นและเปรียบเทียบลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบคำถามและวัตถุประสงค์และอภิปรายผลของการศึกษาตามแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหมายของ “เมือง”

การนิยามความหมายของเมืองค่อนข้างไม่ลงตัวเพราะไม่มีการนิยามในทิศทางเดียวกันมากนัก ทำให้หาข้อสรุปไม่ง่ายว่า “เมือง” หมายถึงอะไร ผู้เขียนจะนำเสนอความหมายของเมืองในสองยุค คือ ยุคคลาสสิก และ ยุคโลกาภิวัตน์ ดังต่อไปนี้

ความหมายของเมืองยุคสมัยใหม่

การนิยามความหมายของเมืองเกิดขึ้นนับตั้งแต่ นักคิดทางสังคมวิทยารุ่นคลาสสิก และมักนิยามความหมายของเมืองคือสิ่งที่ตรงข้ามกับชนบท ทำให้ความหมายของเมืองเป็นภาพนิ่งและแข็ง เพราะมีฐานคิดแบบคู่ตรงกันข้าม (Dichotomy) เช่น Ferdinand Tonnies นิยามความต่างระหว่างสังคมชนบท (Gemeinschaft)

และ สังคมเมือง (Gesellschaft) โดยใช้ตัวแปรที่สำคัญคือความปรารถนา (Will) ของปัจเจกบุคคลที่แตกต่างกัน มาเป็นปัจจัยแบ่งแยกความเป็นสังคมชนบทออกจากความเป็นสังคมเมือง กล่าวคือ ในสังคมชนบท การคบหาสมาคมกับบุคคลอื่นจะเป็นไปตามความปรารถนาอย่างเป็นธรรมชาติ (Natural will) คือกระทำต่อกันด้วยความเข้าใจและสนใจในสวัสดิภาพของผู้อื่น และแต่ละคนมีค่านิยม เป้าหมาย ความเชื่อที่สอดคล้องกัน เป็นสังคมที่มีความเห็นใจ โอบอ้อมอารี และ มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นไปตามอารมณ์ตามธรรมชาติ ส่วนในสังคมเมืองนั้น ในการติดต่อสมาคมกับบุคคลอื่นๆ จะขึ้นกับความปรารถนาอย่างมีเหตุผล (Rational will) เพราะคนเมืองจะมีความสัมพันธ์กันอย่างมีเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีลักษณะเป็นทางการ (Harris, 2001)

Emile Durkheim (1893) เรียกสังคมชนบทว่า สังคมจักรกล/สังคมแบบประเพณี (Mechanic solidarity เรียกสังคมเมืองว่าสังคมอินทรีย์/สังคมทันสมัย (Organic Solidarity) โดยอธิบายความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบท ด้วยประเด็นความซับซ้อนของสังคม การแบ่งงานกันทำ และ ความหลากหลาย กล่าวคือ สังคมเมืองคือสังคมที่มีการแบ่งงานกันทำ (Division of labor) และมีความแตกต่างหลากหลายทางอาชีพ กิจกรรม ทางสังคม และ เศรษฐกิจ ในขณะที่สังคมชนบทมีความเป็นเนื้อเดียวทั้งด้านการทำงาน ความเชื่อ และ เศรษฐกิจ ส่วน Robert Redfield (1956) อธิบายความแตกต่างทางโครงสร้าง สังคม ระหว่างสังคมชาวบ้านและสังคมเมือง โดยเห็นว่าสังคมชาวบ้าน (Folk society) เป็นสังคมขนาดเล็กอยู่โดดเดี่ยว ผู้คนมีวัฒนธรรมเหมือนกัน (Homogeneous) สังคมแบบนี้มีความเชื่อทางศาสนาอย่างแรงกล้า และ มีความสัมพันธ์ที่เป็นกันเอง มีความกลมกลืนกันทางสังคมเพราะสังคมมีโครงสร้างทางเครือญาติที่ผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น คนในสังคมมีอารมณ์ความรู้สึก และค่านิยมร่วมกัน ส่วนสังคมเมืองจะมีโครงสร้างทางสังคมในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับสังคมชาวบ้านในทุกกรณี แต่ Redfield ก็มีความเห็นว่าสังคมชนบทและเมืองมีความสัมพันธ์ต่อกัน (Rural -Urban Continuum) มิได้แยกเด็ดขาดออกจากกันเสียทีเดียว (Aldous, 1972) ในขณะที่ Max Weber อธิบายเมืองจากมุมมองด้านเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ชนบทเป็นสังคมแบบประเพณีดั้งเดิม (Traditional agrarian society) ส่วนเมืองคือสังคมทุนนิยม (Capitalist society) ที่คนใช้ความมีเหตุผล (Rationale) ในการบริหารจัดการเศรษฐกิจ (Waters and Waters, 2017)

ต่อมาทศวรรษ 1920s นักคิดจากสำนักชิคาโก ทำความเข้าใจเมืองจากมิติด้านนิเวศวิทยา โดยอธิบายสังคมเมืองจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยหรือการตั้งหลักแหล่งของประชากร และการกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตั้งบนฐานการใช้พื้นที่ เช่น การขยายตัวของเมืองแบบรูปดาว เมืองขยายตัวตามถนนสายหลัก ทั้งรถไฟ รถใต้ดิน รถยนต์ และคนเมืองมักอาศัยอย่างหนาแน่นในพื้นที่ใกล้เส้นทางคมนาคมหลัก (Wilson and Schulz, 1978) นอกจากนี้ยังพบว่าการขยายตัวของเมืองเป็นลักษณะแบบวงแหวน เนื่องจากการขยายออกจากจุดศูนย์กลางจุดเดียวกัน คือ ย่านธุรกิจหลัก ออกไปเป็นย่านเป็นเขตศูนย์กลางการขนส่ง เป็นเขตที่อยู่อาศัยของกรรมกรและผู้ใช้แรงงาน เป็นเขตชนชั้นกลาง และนอกสุดคือเป็นเขตที่พักอาศัยชนเมือง (Park, Burgess and McKenzie, 1925)

ความหมายของเมืองยุคโลกาภิวัตน์

ภายใต้บริบทโลกาภิวัตน์ การนิยามความหมายของเมืองมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ดังที่ Flanagan (1990) อธิบายว่า เมืองคือพื้นที่ที่เป็นผลมาจากการกระบวนการทางสังคม เพราะสังคมมีพลวัต เช่น เกิด การเคลื่อนย้าย การอพยพเข้ามาของคนจากชนบท การเพิ่มขึ้นของประชากรในเมือง การขยายตัวทางเศรษฐกิจ และ ภาครัฐ การต้องการของคนเมืองด้านอาหาร สุขภาพ แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ และ พื้นที่สาธารณะ ดังนั้น เมืองควรถูกอธิบายทั้งในฐานะที่เป็นสถานที่ (Places) และกระบวนการทางสังคม (Social process) ควบคู่กันไป ส่วน นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2557) อธิบายว่า เมืองคือศูนย์กลางของอำนาจรัฐ ทั้งระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ การที่ผู้คนพึงพากันมาอาศัยในเมืองหรืออยู่ใกล้ๆ เมืองเพราะต้องการความคุ้มครองและบริการที่เมืองอาจมอบให้ได้ เช่น ตลาด หรือ ศาสนสถาน เป็นต้น แต่สมัยโบราณการมองภาพชนบท หรือ “บ้าน” ต่างไปจากเมืองอย่างสิ้นเชิง เพราะมองว่าเมืองคือพื้นที่ที่มีการจัดการ จัดระเบียบผ่านกติกาต่างๆ เช่น มารยาท อาชญาสิทธิ์ ศาสนา และ การ แต่งกาย เหล่านี้ทำให้คนเมืองมีความปลอดภัยและเป็นระบบ ในขณะที่คนชนบทหรือบ้านเป็นในสิ่งตรงข้าม คือ การไม่มีแบบแผนระเบียบเต็มไปด้วยความเชื่อและถูกครอบงำด้วยอำนาจเหนือธรรมชาติ และประเพณีโบราณ แต่ ในยุคโลกาภิวัตน์ชนบทมีความหมายแบบใหม่มิใช่สังคมแบบง่าย ๆ ดังที่เข้าใจ หากเป็นสังคมที่แทบไม่ต่างจากเมือง ที่เต็มไปด้วยการทำให้เป็นการเมือง และการแข่งขันเรียกร้องต่อสู้ต่อรอง

การทำความเข้าใจสังคมเมืองจากมุมมองเชิงกระบวนการ ทำให้การนิยามความเป็นเมืองมีหลากหลาย มิติมากขึ้น ทั้งจากมิติภูมิศาสตร์ ความหนาแน่นของประชากร เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ลีลาชีวิต การ ประกอบอาชีพ ความเชื่อมโยงกับภาคเกษตรกรรม และ การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท (UN, 2017; McGranahan and Satterthwaite, 2014; อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) รวมทั้งการแบ่งงานกันทำที่เต็มไปด้วย การแข่งขันระหว่างเมืองสำคัญๆ ของโลก (Friendmann, 1986) การขยายตัวของเมืองเชิงกายภาพมีหลากหลาย แบบ เช่น ขยายออกจากใจกลางเมืองสู่ชนเมือง หรือพื้นที่ชนบท ทำให้พื้นที่รอบเมืองพัฒนากลายเป็นเมือง เพิ่มขึ้น (Nilsson et al., 2013) และการขยายตัวของเมืองมักไม่มีรูปแบบที่ตายตัวแต่มีลักษณะการผสมผสาน (Urban sprawl) แบบไม่มีแบบมีแผน การพัฒนาแบบเร่งรีบก้าวกระโดด โดยขาดการวางแผนการใช้ที่ดินที่เหมาะสม บางแห่งวางแผนการขยายตัวของเมืองเป็นอย่างดี โดยแบ่งออกเป็นโซนต่างๆ ชัดเจน เน้นการพัฒนา ด้านการพาณิชย์ตามเส้นทางคมนาคม และการจัดที่อยู่อาศัยให้กับคนจนหรือคนมีรายได้ต่ำ (Downs, 1999) เมือง จึงเติบโตแบบไร้ทิศทาง ขาดการวางแผน หรือปล่อยตามยถากรรม (อรรถัย กักผล, 2559)

Lefebvre (1996) อธิบายว่า การทำความเข้าใจการพัฒนา การขยายตัว และการเติบโตของเมือง จะต้องพิจารณาเมืองในฐานะเป็นแกนกลางเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับเขตชานเมืองและพื้นที่เครือข่ายของเมือง ซึ่ง คล้ายกับร่างแหที่โยงใยกันระหว่างเมืองศูนย์กลางอื่นๆ เมืองเล็กๆ รวมทั้งพื้นที่นอกเมือง ได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ชนบท รวมทั้งอำนาจเขตแดนและนอกเขตแดน ดังนั้น การเติบโตของเมืองจึงมาจากแรงผลักดันทั้งภายในที่มาจากความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของกลุ่มคนต่างๆ รวมทั้งปัจจัยภายนอก ได้แก่ กระแส

โลกาภิวัตน์ เพื่อทำเข้าใจการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยรวม เมืองจึงมีใช้พื้นที่กายภาพแต่มีลักษณะเป็นกระบวนการของอาณาบริเวณที่มีความเต็มไปด้วยความหลากหลาย และสลับซับซ้อน

ในทำนองเดียวกัน Sassen (2001) กล่าวว่า บริบทเมืองสมัยใหม่ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์นั้น เมืองได้กลายเป็นพื้นที่ของเทคโนโลยีทางข่าวสาร การคมนาคม และ เศรษฐกิจเสรี ที่มีรัฐคอยเอื้ออำนวยให้ทุนและภาคเอกชนมีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจ จนทำให้เมืองบางเมืองกลายเป็นเมืองข้ามชาติ ทั้งที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ข้ามพรมแดนรัฐหรือเมืองชายแดน การเติบโตของเมืองมีความเชื่อมโยงกับพื้นที่อื่นๆ ทั้งภาคชนบทและเมืองเครือข่ายต่างๆ เพราะเมืองคือสถานที่ของการค้า บริการ ศูนย์กลางราชการ และมีกระบวนการทางสังคมอันเกิดจากการมีประชากรที่หนาแน่นที่ส่งเสริมด้วยการพัฒนาของรัฐ เช่น การโทรคมนาคม และ เศรษฐกิจการค้า มีอิทธิพลข้ามเขตเมืองของตนเองทั้งระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ ทำให้เมืองบางเมืองกลายเป็นเมืองโลก ภูมิภาคเมืองระดับโลก รวมถึงเมืองข้ามชาติ

ในเชิงเศรษฐกิจ พบว่า เมืองคือพื้นที่ของความซับซ้อนที่มีลักษณะเฉพาะแบบหนึ่งที่น่าสนใจการแสวงหาผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคล ภายใต้ระบบเศรษฐกิจขนาดใหญ่ที่เน้นความเป็นทุนนิยมแบบเข้มข้น และภายใต้บริบทโลกาภิวัตน์ ขณะเดียวกันเมืองคือพื้นที่ของกลุ่มคนมีความหลากหลายเชิงคุณค่า การบริโภควัฒนธรรมความเชื่อ และเป็นแหล่งแพร่กระจายของวัฒนธรรมต่างๆ รวมทั้งการบริโภคและพัฒนาวิถีชีวิตแบบใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา (ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์, 2552; Flanagan, 1993) ส่วน บัฟฟันท์ พรหมพักพิง, ยรรยง อินทร์ม่วง และ มนต์ชัย ผ่องศิริ (2562:17) นิยามความหมายของเมืองว่ามีลักษณะสามประการ คือ เมืองคือพื้นที่ที่มีประชากรอยู่อย่างหนาแน่นต่อพื้นที่ เมืองคือพื้นที่ที่มีกิจกรรมทางอุตสาหกรรมหรือบริหาร และ เมืองคือพื้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจและการเมือง

ในมิติประชากรและพื้นที่กายภาพ เมืองหมายถึงพื้นที่ที่มีประชากรมากกว่า 10,000 คนที่อยู่กันหนาแน่น โดยกลุ่มคนเหล่านี้มีอาชีพด้านการค้าพาณิชยกรรม ข้าราชการ และ ลูกจ้างของภาคเอกชน พื้นที่เมืองเป็นที่ตั้งของสถาบันการศึกษาระดับสูง เช่น วิทยาลัย หรือ มหาวิทยาลัย รวมทั้งเป็นศูนย์ทางการเงินและการแพทย์ เป็นต้น นอกจากนี้ความเป็นเมืองเห็นได้จากการมีชุมชนที่ได้รับการพัฒนาด้วยโครงการ เช่น บ้านจัดสรร สถานที่ราชการ แหล่งพักผ่อน พื้นที่ค้าส่งค้าปลีก ตลาดสด โครงข่ายคมนาคมเพื่อการสัญจรและการติดต่อที่ดีทันสมัย และ เครือข่ายทางสังคม เช่น สโมสร หรือ ชมรม (โสภาคย์ ผาสุกนรินทร์, 2536: 103-107) ส่วน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามความหมายของเมืองเชิงกายภาพเป็นหลัก โดยให้ความหมายของเมืองว่า “เขตซึ่งเป็นที่ชุมนุมและเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัด ซึ่งในครั้งก่อนถ้าเป็นเมืองใหญ่หมายถึงเขตภายในกำแพง” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, ออนไลน์)

การกลายเป็นเมือง

การกลายเป็นเมือง (Urbanization) คือ การที่เมืองขยายตัวมากขึ้นจากเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเมือง เช่น การเพิ่มขึ้นของประชากรจากการย้ายเข้าของกลุ่มคนที่หลากหลาย จากการข้ามแดนและข้ามชาติ ขนาดเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้น มีการศึกษา การบริการของภาครัฐ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการจัดการด้านการสื่อสารเทคโนโลยีที่ทันสมัย เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้เมืองมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นภายใต้บริบท โลกาภิวัตน์และกลายเป็นเมือง (ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์, 2552)

ในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง การอธิบายกระบวนการเป็นเมืองมีความน่าสนใจเพราะ ทำให้เห็นถึงกลไกอำนาจที่ส่งผลต่อกระบวนการการเปลี่ยนแปลงของเมือง เช่น นโยบายสาธารณะเกี่ยวกับเมือง นโยบายทางการเมืองเกี่ยวกับเมือง ความขัดแย้งและข้อเรียกร้องที่เกิดขึ้นในเมืองภายใต้การพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี การสะสมทุนที่ไม่สมดุลเพราะกระจุกตัวอยู่กับพื้นที่ และกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่งภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนชั้นต่างๆ ในสังคม ทำให้เกิดกลุ่มที่ได้ประโยชน์ กลุ่มที่เสียผลประโยชน์ และ การเปลี่ยนแปลงของเมืองเกิดจากเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกประเทศ ดังนั้น พื้นที่เมือง (Urban space) จึงกลายเป็นพื้นที่ที่กลุ่มคนเข้ามาผลิตซ้ำอำนาจทางการเมือง และ เศรษฐกิจและสร้างกลไกอำนาจใหม่ๆ อยู่เสมอๆ โดยรัฐทำหน้าที่ในฐานะตัวกลางได้ทำหน้าที่จัดหาหรือจัดสร้างสิ่งที่กลุ่มคนต้องการ เช่น แรงงาน ตลาด ทรัพยากร กฎหมาย และระเบียบ เป็นต้น ทำให้เมืองเป็นพื้นที่ของการปรุงแต่งขึ้นมาเพื่อให้มีคุณค่าและความหมายต่อการผลิต ทำให้เอื้อประโยชน์กับกลุ่มคนที่แตกต่างกัน จึงหลีกเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างชนชั้นได้ยาก (Flanagan, 1993)

ขณะเดียวกัน การกลายเป็นเมืองยังเกิดควบคู่กับการเปราะบางของเมือง กล่าวคือ การเติบโตของเมืองที่รวดเร็ว ทำให้เกิดปัญหาช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกลุ่มคนที่อยู่ในเมือง ทำให้คนบางกลุ่มได้ประโยชน์และกีดกันคนบางกลุ่มออกจากประโยชน์ของการเป็นเมือง รวมทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เมืองไม่สามารถมีกลไกหรือเครื่องมือในการรับมือกับความเปราะบางดังกล่าวได้ได้ทันการหรือไม่มีเลย (Bankoff et al., 2004) สอดคล้องกับ Harvey (2006) ที่วิเคราะห์เมืองจากมุมมองการสะสมทุน และการต่อสู้ทางชนชั้น โดยอธิบายว่ามูลค่าส่วนเกินของเมืองมีได้ตกกับคนด้อยโอกาส เพราะการเข้าถึงประโยชน์ของเมืองมักเต็มไปด้วยบรรยากาศของการแข่งขัน การเข้าถึงทรัพยากร การใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจในการผลิต ควบคุมราคา และกีดกันประโยชน์ให้กับกลุ่มคนบางกลุ่ม การสะสมทุนทำให้เกิดการสร้างเมือง และยิ่งเมืองมีการเติบโตที่สูงมาก ก็ยิ่งสร้างความไม่เท่าเทียมระหว่างคนในเมืองที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และ สังคมแตกต่างกันมาก นำมาสู่ความขัดแย้งและการประท้วงของกลุ่มคนจน คนด้อยโอกาส เพราะคุณภาพชีวิตของกลุ่มเหล่านี้อยู่ในระดับต่ำเนื่องจากมีรายได้และสวัสดิการและที่อยู่อาศัยที่ไม่มีคุณภาพ

การนำเสนอเมืองผ่านแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง ช่วยทำให้เห็นว่าบทบาทของรัฐ การกระทำและพลังอันเข้มแข็งของโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง และ อำนาจทุน นำมาสู่การสร้างความไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มคนจากการพัฒนาเมืองได้

เมือง กับ ภาคเกษตรกรรม

การทำความเข้าใจเมือง ไม่สามารถมองเชิงกายภาพหรือพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งแยกจากกัน เพราะเมืองกับชนบทมีความเกี่ยวพันและเชื่อมโยงกันอย่างสูง ดังนั้นการทำความเข้าใจเมืองก็ต้องศึกษาความเป็นชนบทไปพร้อมกันๆ ด้วย (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) ภายใต้อุตสาหกรรมบริโภคม เมืองต้องอาศัยอาหารที่มีคุณค่าและมูลค่าสูง รวมทั้งทรัพยากรจากภาคเกษตรกรรมเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ขณะเดียวกันความต้องการอาหารของเมืองส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรมไปพร้อมกันด้วย เช่น การขยายตัวของเมืองทำให้เกษตรกรรมสูญเสียพื้นที่ทำเกษตรกรรม และ การดึงแรงงานออกจากภาคชนบท (Satterthwaite et al., 2013) การขยายตัวของเมืองได้ถูกลำเข้าไปในพื้นที่ชนบท ป่า และพื้นที่เกษตรกรรม เนื่องจากที่ดินและทรัพยากรป่าไม้รวมทั้งผลผลิตที่มีมูลค่าสูง ทำให้ทรัพยากรเหล่านี้กลายเป็นทรัพยากรที่สำคัญให้กลุ่มคนจำนวนมากต่างเข้าไปตัดถวงผลประโยชน์เชิงการค้ามากขึ้น (Hirsch, 2009) ความกดดันของเมืองได้ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรม เช่น กรณีพื้นที่รอบเมืองอุบลราชธานี ทำให้ภาคเกษตรกรรมต้องเผชิญกับความท้าทายหลายประการ เช่น การนำที่ดินจากการทำเกษตรมาขายเนื่องจากได้ผลตอบแทนสูง หรือ นำที่ดินที่เคยทำการเพาะปลูกมาสร้างหอพักและร้านค้า หรือ พยายามปรับการปลูกพืชใหม่ที่มีมูลค่าสูงเพื่อตอบสนองความต้องการคนเมือง เช่น ปลูกผักสลัด คะน้า คื่นช่าย เป็นต้น เพื่อส่งให้กับร้านข้าวต้มในเมือง เป็นต้น (Kanokwan Manorom and Supranee Phomthong, 2018)

การขยายตัวของเมืองทำให้ที่ดินในภาคเกษตรลดลง เห็นได้จากการนำที่ดินภาคการเกษตรมาพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาเมือง เช่น สร้างถนน การบริการและสำนักงาน และ การใช้ทรัพยากรภาคเกษตรกรรมแบบเข้มข้นด้วยการใช้สารเคมี เป็นต้น เพราะคนในเมืองต้องการอาหารและสินค้าเกษตรจากภาคชนบทจำนวนมาก เช่น เนื้อสัตว์ นม ผัก ผลไม้ ผลผลิตที่ฟุ่มเฟือย มีราคาสูง และ อาหารสำเร็จรูปมากขึ้น เนื่องจากทำงานในโรงงานที่มีชั่วโมงการทำงานยาวนานมากขึ้น (de Haen et al., 2003) ทำให้เมืองต้องมีการซูเปอร์มาร์เก็ต หรือ ร้านสะดวกซื้อมากมาย (Satterthwaite et al., 2010)

ขณะเดียวกัน เมืองก็ส่งเสริมการพัฒนาเกษตรกรรมด้วยนวัตกรรมด้านการผลิต เชื่อมโยงชนบทเข้าสู่ตลาดความต้องการสินค้าที่มีมูลค่าสูง เช่น อาหารสด จำพวกผักและผลไม้ ผู้ผลิตในภาคชนบทยังต้องอาศัยการประกอบการด้านอาหารและบริการ การเข้าถึงตลาดอย่างมีประสิทธิภาพ การขยายตัวของเมือง ความต้องการบริโภคอาหารผ่านการค้าระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้เมืองเติบโต การเติบโตของเมืองส่งผลให้เกิดการพัฒนาชนบทด้วยเช่นกันเพราะชนบทกลายเป็นผู้ผลิตสินค้าเกษตรกรรมป้อนเมือง ทำให้เมืองพัฒนาโรงงานทำอาหารสำเร็จรูปกระจายกระจายทั่วไป โดยใช้วัตถุดิบจากภาคเกษตรกรรม (Vorley and Lançon, 2016)

สอดคล้องกับการศึกษาหลายพื้นที่ โดยพบว่าการศึกษาพฤติกรรมบริโภคของเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปมากส่งผลต่อความต้องการอาหารจากภาคชนบท เช่น คนเมืองเน้นการบริโภคสินค้าสำเร็จรูปมากขึ้นกว่าสินค้าจำพวกเมล็ด เนื้อสด นมสด และเน้นการบริโภคอาหารนอกบ้านมากขึ้น (Thow et al., 2011; Gehlhar and Coyle, 2001) ดังนั้น เมืองจึงทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคด้วยผลิตภัณฑ์เกษตรอุตสาหกรรมมากขึ้น (Hawkes,

2008) พฤติกรรมการบริโภคเหล่านี้ส่งผลต่อการเติบโตของการลงทุนข้ามพรมแดนในอุตสาหกรรมเกษตร เช่น การขยายตัวอย่างรวดเร็วของบริษัทเจริญโภคภัณฑ์ ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและอาเซียน (Vorley and Lançon, 2016) เช่น การขยายตัวของเมือง นำมาสู่การแย่งยึดที่ดินระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในพื้นที่ชายแดนอีสาน เพื่อผลิตสินค้าเกษตรกรรมที่มีมูลค่าสูง เช่น เงาะ ทุเรียน ลำไย พืชผัก และผลไม้ต่างๆ เพื่อส่งตลาดเมือง เป็นต้น (กนกวรรณ มะโนรมย์, ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, และสุรลภย์ ภูักดี, 2558)

ในทำนองเดียวกัน Singh et al., (2010) พบว่า การบริโภคของคนในเมือง ทำให้เกิดความหลากหลายของสินค้าเกษตรกรรม เนื่องจากความต้องการผลิตสินค้าเกษตรกรรมที่มีมูลค่าสูงทางตลาด โดยชี้ว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภคของคนเมืองเนื่องจากมีฐานะและรายได้ดีขึ้น คนกลุ่มนี้กำลังซื้อและรสนิยมการกินอาหารประเภทโปรตีนมากขึ้น หรืออาหารสำเร็จรูปมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงของประชากรที่มากขึ้นจากการย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในเมือง นโยบายการขยายตัวของเมืองออกสู่พื้นที่รอบเมืองนโยบายของรัฐเรื่องอาหารปลอดภัย และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อให้สินค้าเกษตรส่งถึงผู้บริโภคได้ง่ายขึ้น ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ภาคเกษตรกรรมต้องปรับตัวเพื่อสร้างความหลากหลายของสินค้าเกษตรตอบสนองความต้องการของคนเมืองมากขึ้น เช่น การปรับปรุงการผลิตและใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย ปรับชนิดของพืชที่ปลูก การสื่อสารที่ทันสมัยกับตลาด และการจัดการทรัพยากรน้ำที่เพียงพอในการผลิต สอดคล้องกับการศึกษาของ Sabyachi & Chetana (2017) ในประเทศอินเดีย ที่พบว่า การขยายตัวและการพัฒนาภาคเกษตรกรรมส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเมือง เพราะกิจกรรมเกิดขึ้นในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ความต้องการปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง อุปกรณ์การเกษตร ค่าใช้จ่ายด้านการเกษตรกรรมในการผลิตสินค้าเกษตรกรรม เช่น ข้าวสาลี และอื่นๆ การจ้างแรงงานในภาคเกษตรกรรม การศึกษาของคนในชนบทล้วนส่งผลต่อการพัฒนาเมืองทั้งสิ้น งานวิจัยสรุปว่าการพัฒนาชนบท และ การส่งเสริม และพัฒนาเกษตรกรรมส่งผลต่อระดับการพัฒนาเมือง

อย่างไรก็ตาม Chen et al., (2016) สะท้อนว่า การกลายเป็นเมืองทำให้เกิดการขยายตัวของประชากรและขนาดเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลดีกับภาคเกษตรกรรม กล่าวคือ ตลาดเมืองและคนเมืองคือแหล่งตลาดที่สำคัญของเกษตรกร เมืองทำให้เกษตรกรเข้าถึงตลาดได้ง่ายขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรมีวิถีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หรืออีกนัยหนึ่งคือเมืองทำให้ความยากจนในภาคชนบทลดลงได้ เช่น กรณีประเทศจีน ที่การพัฒนาเมืองมีต่อการเติบโตของภาคเมืองและภาคชนบทไปพร้อมๆ กัน เกิดการจ้างงานสร้างรายได้และเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตรให้กับภาคชนบท เกิดการสะสมทุนของภาคเกษตรเพราะเกษตรกรได้นำเงินจากการทำงานในภาคเมือง มาพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรให้มีมูลค่าสูงขึ้น ทั้งการซื้อเครื่องจักรกลการเกษตร การลงทุนด้านปัจจัยการผลิต การจ้างแรงงาน และการขนส่ง

วัฒนธรรมและคุณค่าเป็นอีกประเด็นการศึกษาที่มีผู้สนใจเพื่อทำความเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างเมืองกับภาคเกษตรกรรม เช่น งานของ Curran-Cournane et al., (2016) โดยตั้งคำถามว่า หากการขยายตัวของเมืองมีมากขึ้นแล้ว ใครจะทำงานภาคเกษตรกรรม ทีมวิจัยได้ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนผู้ปลูกผักเกี่ยวกับ

เรื่องดังกล่าวในประเทศนิวซีแลนด์ พบว่า เศรษฐกิจที่เติบโตไม่ได้คำนึงถึงคุณค่าและความหมายของที่ดินในมิติอื่นๆ เช่น คนมีความผูกพันและห่วงแหนที่ดิน และ ยังทำเกษตรกรรมเพราะมีความผูกพันกับที่ดิน และ ต้องการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตบนที่ดินให้มากขึ้น ขณะเดียวกันเกษตรกรก็มองเห็นโอกาสและความท้าทายของการพัฒนาเมืองต่อการเกษตร เช่น ตระหนักเกี่ยวกับผลกระทบของการพัฒนา และ การขยายตัวของเมืองสู่ชนบท การผลิตและการมีผลกำไรที่ยั่งยืน และ การจัดการของภาครัฐในการสนับสนุน ดังนั้น รัฐต้องสร้างนโยบายแทรกแซงให้ครอบคลุมทุกกลุ่มเกษตรกรเพื่อให้ได้รับประโยชน์มากที่สุด

ส่วน Roberts (2016) ศึกษาพลวัตการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาเกี่ยวสภาวะแวดล้อมของสังคมชนบท และ สังคมเมืองภายใต้บริบทของภาวะแวดล้อมของชนบทและภูมิภาค พบว่า ปัจจัยหลักและปัจจัยตั้งที่ทำให้เกิดการอพยพจากชนบทหรือภูมิภาคเข้าสู่เมืองทั้งขนาดเล็กและเมืองขนาดกลาง คือคนชนบทที่ไม่มีทางเลือกมากนัก ด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ พวกเขาอาศัยในเขตชานเมืองหรืออาศัยตามริมถนน การเชื่อมโยงชนบทกับเมืองเป็นผลมาจากกระบวนการและความเป็นพลวัตของสังคม การยึดที่ดิน การซื้อที่ดิน การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีการผลิตที่เน้นการใช้เครื่องจักรในการเกษตรกรรม การเปลี่ยนแปลงระบบการขนส่งสินค้า คุณภาพของตลาดหนี้สิน การส่งเงินกลับบ้าน เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้เมืองขนาดกลางและเล็กมีการขยายตัวมากขึ้น เพราะเมืองขนาดเล็กและกลางมักสร้างโอกาสใหม่ๆ มากกว่าเมืองขนาดใหญ่เนื่องจากความแข่งขันมีต่ำกว่า และ ยังมีพื้นที่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมาก ดังนั้น รัฐจึงควรพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองขนาดเล็กและขนาดกลางมากขึ้น

เมือง กับ ความยุติธรรม

มีการศึกษาจำนวนมากพบว่า การที่เมืองที่ได้รับการพัฒนา และ ความความเติบโตมากขึ้นนั้น จะเปิดโอกาสให้กับกลุ่มคนในภาคเกษตรกรรมและกลุ่มคนเมืองทุกกลุ่มได้พัฒนา หรือ เข้าถึงประโยชน์จากนโยบายของเมืองอย่างเสมอภาคกัน กลุ่มเกษตรกรได้ประโยชน์จากนโยบายของเมืองแตกต่างกัน ทั้งการตลาด งบประมาณ ความรู้สมัยใหม่ และ โครงการสนับสนุนจากรัฐ ดังที่ Harvey (2006) กล่าวถึงประโยชน์จากเมืองว่า มักตกไม่ถึงมือของกลุ่มคนชายขอบหรือชนชั้นล่างในสังคม กลุ่มคนที่มีอำนาจมากกว่ามักกีดกันกลุ่มคนมีอำนาจน้อยกว่า การเข้าถึงประโยชน์จากนโยบายสาธารณะของเมืองจึงเต็มไปด้วยการแก่งแย่งและช่วงชิง การเข้ามาอยู่ในเมืองของคนชนบท หรือ การสร้างพื้นที่ให้กับภาคเกษตรกรรมในเมืองทั้งพื้นที่ขายผลผลิตหรือพื้นที่ของการเข้าถึงปัจจัยการผลิตด้านเกษตรกรรม หรือ แม้กระทั่งการขยายตัวของเมืองสู่ภาคชนบทได้สร้างความกดดันให้กับภาคเกษตรกรรม และ การพัฒนาเมืองที่ไม่คำนึงถึงความเป็นธรรมให้กับภาคเกษตรกรรมที่เป็นฐานทรัพยากรของการเติบโตของเมือง

Fainstein (2010) นำเสนอแนวคิดเมืองยุติธรรม (The Just City) เพื่อเป็นกรอบคิดในวางแผนและการพัฒนาเมืองเชิงนโยบาย โดยวิพากษ์เสรีนิยมใหม่ที่สร้างปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม โดยชี้ว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองตั้งอยู่บนการสร้างปัญหา และ ผลกระทบต่อกลุ่มคนส่วนใหญ่ในสังคม เมืองยุติธรรมเป็นแนวคิด

ในการพัฒนาเมืองให้มีคุณภาพภายใต้บริบทของทุนนิยมเสรี และ เศรษฐศาสตร์การเมืองโลก เมืองยุติธรรมพัฒนา
มาจากแนวคิดปรัชญาร่วมสมัยต่อปัญหาเชิงรูปธรรมที่เกิดขึ้นในสังคม ที่นักวางแผนและนักนโยบายได้มีการ
ถกเถียงกันว่าจะมีแนวทางปฏิรูปนโยบายอย่างไร เพื่อสร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในเมือง เช่น กระบวนการเชิง
นโยบาย นับตั้งแต่การทำความเข้าใจปัญหา การตัดสินใจ และการนำนโยบายไปใช้ในทางปฏิบัติเพื่อสร้างประโยชน์
อย่างยั่งยืนต่อไป โดยได้เสนอองค์ประกอบของการสร้างเมืองยุติธรรมที่สำคัญสามประการ คือ ความเป็นธรรม
ประชาธิปไตย และ ความหลากหลาย ทั้งนี้ผู้กำหนดนโยบายต้องคำนึงถึงความเป็นธรรมกับกลุ่มคนทุกกลุ่มก่อน
กำหนดโครงการพัฒนาเมือง ได้แก่ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน กฎหมายท้องถิ่น การเข้าถึงโอกาสการศึกษาและ
เศรษฐกิจ ผู้บริหารและกลุ่มคนต้องสร้างบรรยากาศของการมีประชาธิปไตย และ เคารพความหลากหลายด้านชาติ
พันธุ์ และ สิทธิ และ แบบแผนของการดำเนินชีวิต

ส่วน Mitchell (2003) นำแนวคิดพื้นที่ทางสังคมและการผลิตสร้างของ Henri Lefebvre มาเป็นฐานใน
การวิเคราะห์เกี่ยวกับ สิทธิการใช้พื้นที่เมือง (The rights to the city) ของกลุ่มคนที่หลากหลายในเมือง เช่น กลุ่ม
ประท้วง กลุ่มคนไร้บ้าน กลุ่มวัยรุ่น และ กลุ่มอื่นๆ ที่ไม่เป็นที่ปรารถนาของคนทั่วไป (Other underdesirables)
คำถามสำคัญของเขาว่าด้วยสิทธิการใช้พื้นที่ เช่น ใครบ้างมีสิทธิ์อยู่ในเมืองและพื้นที่สาธารณะเมือง สิทธิดังกล่าว
ถูกกำหนดด้วยอะไร ใครกำหนด หรือ ว่ากฎหมายกำหนด ผู้คนกำหนดได้ไหม การทำให้สิทธิการใช้พื้นที่ในเมือง
กลายเป็นสิ่งชอบธรรมได้อย่างไร Harvey (2012) ชี้ว่า สิทธิได้ถูกช่วงชิงความหมายและนำมาสู่การสร้างความเป็น
ธรรมกับกลุ่มคนด้อยโอกาสได้หรือไม่ อย่างไร เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกัน ส่วน Mayer (2006) กล่าวว่า การ
เคลื่อนไหวของกลุ่มคนรากหญ้าในเมืองเกิดขึ้นเพื่อความเป็นธรรม และ ช่วงชิงความหมายเกี่ยวกับการพัฒนา และ
การเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลกระทบจากการพัฒนาที่ส่งผลให้คนรากหญ้าถูกกีดกันจากการพัฒนา

สรุป

เมืองมีความหมายที่หลากหลาย ยากจะนิยามให้เป็นแนวทางร่วมกันได้ การทำความเข้าใจเรื่องเมือง และ
การกลายเป็นเมืองต้องทำความเข้าใจการพัฒนา และ การเปลี่ยนแปลงของภาคชนบท และ เกษตรกรรมไป
พร้อมๆ กัน เพราะทำให้เห็นความหมายของเมืองที่มีความซับซ้อน และ การกลายเป็นเมืองได้ชัดเจนรอบด้านมา
ขึ้น ภายใต้บริบทความเชื่อมโยงของพื้นที่และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และ สังคม ระหว่างภาคชนบท
และเมือง อีกทั้งทำให้เห็นว่าการขยายตัวของเมือง และ การกลายเป็นเมืองมิได้สร้างหลักประกันว่าจะกระจาย
ผลประโยชน์ให้กับภาคส่วนต่างๆ ในภาคเกษตรกรรมอย่างเท่าเทียมกัน

บทที่ 1

การกลายเป็นเมืองในภาคอีสาน

บทนำ

การกลายเป็นเมืองของภาคอีสานเกิดจากทั้งจากเงื่อนไขภายในและภายนอก สำหรับเงื่อนไขภายในจะต้องอาศัยมุมมองจากประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และ หลักฐานทางโบราณคดี จึงจะทำให้เห็นศักยภาพและความสามารถของคนท้องถิ่นในการสร้างบ้านแปงเมืองบนฐานทรัพยากรอันสมบูรณ์ของท้องถิ่น ส่วนเงื่อนไขภายนอกที่ส่งผลให้เมืองอีสานกลายเป็นเมือง ต้องพิจารณาจากมุมมองความเป็นพลวัตการเป็นเมืองนับตั้งแต่อดีตจนถึงยุคปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยการเข้ามาควบคุม และ จัดการเมืองผ่านการจัดการปกครองแบบรวมศูนย์ การทำสงคราม การป้องกันประเทศจากภัยรุกรานของชาติตะวันตก การส่งส่วย และ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเชื่อมโยงเมืองขนาดเล็กๆ เข้ากับเมืองหลวง การพัฒนาเหล่านี้ได้สร้างโอกาสให้เมืองเล็กๆ ได้เติบโตขึ้นจากการค้าขายสินค้าเกษตรและของป่า รวมทั้งการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมือง โลกาภิวัตน์ และ การบูรณาการกับภูมิภาคแม่น้ำโขง

เงื่อนไขภายในต่อการกลายเป็นเมือง

เมืองอีสานจากมุมมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โบราณคดี และ ความสามารถของคนท้องถิ่น

การทำความเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างเมืองในอีสาน และ เมืองหลวงควรทำความเข้าใจผ่านมุมมองท้องถิ่นด้วย เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือ หลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏร่องรอยของความเป็นเมืองในภูมิภาคที่เป็นหลักฐานบ่งชี้ถึงพัฒนาการของเมือง นักวิชาการคนสำคัญที่นำเสนอมุมมองเช่นนี้ ได้แก่ ธิดา สาระยา และ ศรีศักดิ์ วลัทธิโกดม

ธิดา สาระยา (2539: 100) เสนอให้ทำความเข้าใจประวัติศาสตร์การก่อร่างสร้างเมืองจากมุมมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และ พื้นที่ชุมชนนอกเมืองหลวง ไม่ควรเน้นการมองเมืองในภูมิภาคจากมุมมองส่วนกลาง เพราะจากหลักฐานทั้งยุคก่อนและหลังประวัติศาสตร์ พบว่า คนท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการสร้างชุมชนและเมืองมาโดยตลอด เพียงแต่ประวัติศาสตร์ไทยกลับให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำเป็นหลัก นอกจากนี้ ธิดา สาระยา (2539: 111) ยังได้กล่าวว่า การสร้างบ้านแปงเมืองในภูมิภาคต่างๆ ของไทยเกิดจากผู้นำทางวัฒนธรรมในพื้นที่ ผู้มีความคิดก้าวหน้าในการแสวงหาที่ดิน เพื่อตั้งหลักปักฐานแก่ผู้คน รวมทั้งรวบรวมผู้คนจำนวนมากเข้าด้วยกัน กลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมมักนำการสร้างชุมชน และ วัฒนธรรมเมือง โดยพบว่าการตั้งถิ่นฐานของคนในยุคดั้งเดิม มักตั้งอยู่ในที่สูงและราบลุ่ม เช่น ที่ลาดเชิงเขา ที่ราบขั้นบันได ที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง และ บริเวณที่มีลำน้ำหลายสาย เพราะพื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนตัดสินใจมาตั้งถิ่นฐานทำการเกษตร ไม่โยกย้ายถิ่นฐานไปไหน เมื่อนานเข้าชุมชนก็ขยายตัวและ

เปลี่ยนแปลงจากหมู่บ้านเป็นเมืองสมัยใหม่และมีการติดต่อกัน เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น การผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบบ้านเชียง และ การแลกเปลี่ยนเครื่องปั้นดินเผา ที่กระจุกกระจายไปทั่วแอ่งสกลนคร ส่วนในแอ่งโคราชนั้น พบว่ามักมีความแห้งแล้งมากกว่าแอ่งสกลนคร ทำให้ผู้คนสร้างชุมชนและเมือง โดยอาศัยทรัพยากรแม่น้ำ ด้วยการขุดคลองขนาดใหญ่ล้อมรอบเนินดิน และเชื่อมโยงกับชุมชนใกล้เคียงกัน บางแห่งทำคูน้ำมากถึง 2-3 ชั้น ซึ่งสันนิษฐานได้ว่ามีเมืองหลักและเมืองรองที่เป็นบริวาร โดยชุมชนที่เป็นศูนย์กลางมีวิทยาการด้านการถลุงเหล็กและผลิตเกลือ (ธิดา สาระยา, 2552: 91-93)

ดังนั้น เมืองสมัยโบราณพัฒนาขึ้นจากการจัดการสภาพแวดล้อม ปรับปรุงธรรมชาติเพื่อรับใช้การพัฒนาเมือง สร้างประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ และ สร้างศาสนสถาน มีผู้นำคนสำคัญทำหน้าที่รวบรวมอำนาจและควบคุมชุมชน ยกตัวอย่างเช่น ก่อนจะเป็นเมืองทุกเมืองในภาคอีสานนั้น ถ้าและเพิงผาเป็นเสมือนเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์เห็นได้จากภาพเขียนในผนังถ้ำเกี่ยวกับเครื่องมือการทำมาหากิน และ ทรัพยากรที่คนโบราณพึ่งพาอาศัยที่กระจุกกระจายในภาคอีสาน (สุวิทย์ ธีรศาสน์ และ คณะ, 2561: 24-25) การมีอักษรปรากฏตามวัตถุโบราณต่างๆ (เติม วิพากย์พจนกิจ, 2542: 129) รวมทั้งการมีภาชนะลายเขียนสีบนเครื่องปั้นดินเผาและทำเครื่องมือสำริด ซึ่งพบกระจุกกระจายในแอ่งสกลนคร (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2543: 14) เมื่อประชากรขยายตัวมากขึ้น ทำให้ถ้ำและเพิงผาแคบลง กลุ่มคนเหล่านี้ได้จึงได้อพยพมาตั้งชุมชนในพื้นที่ราบริมแม่น้ำ ทำให้ความสะดวกมากขึ้น ในการเก็บหาอาหารจากป่าและล่าสัตว์รวมทั้งเริ่มพัฒนานวัตกรรมเรื่องการเพาะปลูกหลังน้ำลดและเลี้ยงสัตว์ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2543: 14) ซึ่งพบการตั้งถิ่นฐานในที่ลุ่มและกระจุกกระจายในแอ่งสกลนคร แอ่งโคราช และ ลุ่มน้ำสำคัญ ได้แก่ ลุ่มน้ำชี และ ลุ่มน้ำมูล (สุวิทย์ ธีรศาสน์ และ คณะ, 2561: 25)

ก่อนที่สยามเข้ามาควบคุมเมืองในอีสาน เมืองในบริเวณนี้ถูกปกครองด้วยกลุ่มคนในพื้นที่ ได้แก่ คนเขมรที่สร้างอาณาจักรสามอาณาจักร ตามลำดับเวลาก่อนหลัง ได้แก่ อาณาจักรพุนัน อาณาจักรเจนละ และ อาณาจักรเขมรพระนคร การเฟื่องฟูของอาณาจักรส่งผลต่อการพัฒนาเมืองหลักๆ ครั้งแรกในภาคที่สำคัญสามเมือง ได้แก่ เมืองโคราช พิมาย และ พนมรุ้ง มีเส้นทางคมนาคมเชื่อมระหว่างเมืองพิมายกับนครธมที่เป็นเมืองหลวงของเขมร อีกทั้งมีโครงสร้างพื้นฐาน และสถานบริการต่างๆ ระหว่างเส้นทางที่มีระยะทาง 130 กิโลเมตร เช่น โรงพยาบาลถึง 30 แห่งในภาคอีสานจากทั้งหมด 102 แห่ง¹ (สุวิทย์ ธีรศาสน์ และ คณะ, 2561: 25)

เมืองเกิดจากความสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่น

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2546: 223) เสนอว่า คนมักมารวมกันตั้งชุมชนในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ณ แหล่งที่เป็นทรัพยากรป่า และแม่น้ำเพราะทรัพยากรเป็น “เขตสะสม” จึงมักพบเห็นชุมชนมากมายในพื้นที่ดังกล่าว แม้ว่าพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ห่างไกลก็ตาม “เขตสะสม” เป็นพื้นที่ชายแดนอันอุดมสมบูรณ์ เมืองเล็กมีความเป็นอิสระสูง

¹ ความรุ่งเรืองของอาณาจักรขอมเสื่อมสลายลงเนื่องจากสงครามและการเข้ามามีอิทธิพลของอาณาจักรต่างๆ ทั้งล้านนา สุโขทัย อโยธยา (สุวิทย์ ธีรศาสน์ และ คณะ, 2561: 26)

เพราะแทบไม่มีการควบคุมจากส่วนกลาง ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ค่อนข้างมีอิสระในการสร้างสรรค์วัฒนธรรม และสร้างบ้านเมืองจนกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ที่สามารถเรียกว่า รัฐ หรือ เมืองขนาดใหญ่ได้ในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม (2546: 463-464) ยังได้เสนอมุมมองให้พิจารณาการสร้างสังคม ชุมชน และ เมืองในภาคอีสานผ่านแนวคิด “ประวัติศาสตร์สังคม” ของท้องถิ่น เพราะทำให้เห็นการพัฒนาของสังคมจากกลุ่มคนตามลักษณะชาติพันธุ์ได้ดีขึ้น ซึ่งรัชการที่ 5 ก็เคยแบ่งเขตการปกครองตามกลุ่มชาติพันธุ์ด้วย โดยแบ่งออกเป็นสามกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มลาว ที่เป็นคนกลุ่มใหญ่สุดของภาคอีสานที่อาศัยในเขตมณฑลลาวพวนและลาวกาว กลุ่มเขมรป่าดง ได้แก่ กลุ่มที่เป็นคนมอญ-เขมร ที่เรียกว่าส่วย (กูย) กลุ่มคนเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนในเขตอีสานใต้ ได้แก่ ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ ผสมผสานระหว่างมณฑลลาวกลางและลาวกาว และ กลุ่มไทยโคราช ซึ่งอาศัยอยู่ในจังหวัดนครราชสีมาในเขตมณฑลลาวกลาง

ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม (2546: 471-497) อธิบายการสร้างเมืองจากหลักฐานทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ในอีสานตอนล่าง เช่น กรณีเมืองศรีสะเกษ และ เมืองอื่นๆ โดยกล่าวว่าในสมัยโบราณเป็นเมืองขนาดเล็ก ที่อาศัยโดยคนกลุ่มเขมร และ ส่วย และการเติบโตขึ้นของเมืองมาจากภาคเกษตรกรรม และทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นหลัก เมืองอีสานเหล่านี้มีความสำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคม และ วัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น กรณีเมืองศรีสะเกษ ตั้งอยู่ในที่ลุ่มต่ำ ใกล้หนองน้ำ หรือแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำมูลตอนล่าง และ แม่น้ำชีตอนล่าง ที่ไหลมารวมกันที่จังหวัดอุบลราชธานี ในกรณีที่เป็นเขตพื้นที่สูงซึ่งกินพื้นที่ตั้งแต่ฝั่งใต้ของแม่น้ำมูลที่ลาดชันไปจนถึงเทือกเขาพนมดงรัก คนสามารถขุดคุ้ยน้ำล้อมรอบชุมชนเพื่อเก็บน้ำใช้เพื่ออุปโภคและบริโภคได้ การตั้งเมืองศรีสะเกษในภูมิโนศเช่นนี้มีความเชื่อมโยงกับศูนย์อำนาจที่เมืองพระนคร ชุมชนบ้านเมืองในพื้นที่นี้มักมีศาสนาสถานที่เรียกว่าปราสาทเป็นศูนย์กลาง และมีการจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคด้วยการขุดสระ (บาราย) กระจายรอบๆ ศาสนาสถานอันศักดิ์สิทธิ์ ส่วนในพื้นที่ลุ่ม ได้แก่ พื้นที่ระหว่างลำน้ำมูลและลำน้ำชีในเขตอำเภอราชธิส หรือที่เรียกว่า หุ่งกุลาร้องไห้ หรือ ที่ราบลุ่มราชธิส การเกิดขึ้นของเมืองหรือชุมชนขนาดใหญ่ในพื้นที่เหล่านี้มีความเก่าแก่กว่าเมืองในพื้นที่สูง เนื่องจากเห็นหลักฐานทางวัฒนธรรมที่เก่าแก่ เช่น เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ในพิธีฝังศพ รอบๆ ชุมชนมีหนองบึง คุน้ำล้อมรอบ พบเครื่องมือหินขัดในบางชุมชน อีกทั้งพบหลักฐานการผลิตเกลือและถลุงเหล็ก รวมทั้งหลักฐานทางความเชื่อเทวอารักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เห็นได้จากปราสาทหินจำนวนมาก เช่น พระวิหาร ภาพสลักนูนต่ำของเทพเจ้าสรตีและบุรุษที่ผ้ามอสีแดง ปราสาทกำแพงใหญ่ ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทกำแพงน้อยหรือโรคยาศาล เป็นต้น ซึ่งสะท้อนว่า กลุ่มคนที่สร้างเมืองในเขตอีสานตอนล่าง ได้แก่ ศรีสะเกษและสุรินทร์คือคนท้องถิ่นที่เป็นชาวเขมรป่าดงผู้มีอายุธรรม ที่สืบทอดความเชื่อ ศิลปะ และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม พัฒนาการการขยายตัวของการพัฒนาเมือง ในอีสานล่างและศรีสะเกษเป็นไปได้อย่างเชื่องช้าและไม่รุ่งเรืองเหมือนวัฒนธรรมขอมที่พระนคร เพราะคนจำนวนมากยังนับถือผี เช่น กูย (ส่วย) ซึ่งใช้เวลานานในการเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาและรับการศึกษา เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนลาวในอีสานตอนกลางในยุคของสยาม

กล่าวโดยสรุป การพิจารณาการกลายเป็นเมืองจากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ช่วยทำให้เห็นว่าเมืองเติบโตขึ้นมาจากความสามารถของคนพื้นเมือง และคนท้องถิ่นที่มีความรู้พื้นถิ่นในทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มาพัฒนาการเกษตรกรรมและตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งเพื่อทำการเพาะปลูก และ เลี้ยงสัตว์ และ มีการค้าขายข้ามถิ่น

เงื่อนไขภายนอกต่อการกลายเป็นเมือง

อาณานิคม และการควบคุมจากส่วนกลาง

เมืองในภาคอีสานยุคต้นรัตนโกสินทร์ เกิดจากสงคราม การกวาดต้อนผู้คน บทบาทกษัตริย์ การล่าอาณานิคม และ การค้าขาย เห็นได้จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของ สุวิทย์ ชีรสอวต และคณะ (2561: 25-38) ที่ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของเมืองในภาคอีสาน ว่ามีสองช่วง คือ ช่วงก่อนกบฏเจ้าอนุวงศ์ กับ ช่วงหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ และเมืองที่เกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวข้องกับสงคราม ซึ่งก่อนกบฏ มีเมืองในภาคอีสานเกิดขึ้นจำนวน 24 เมือง ซึ่งเมืองมักถูกนิยามและกำหนดโดยกษัตริย์ คือ ตั้งขึ้นโดยกษัตริย์ ทั้งเป็นเมืองที่มีกำแพงและปราศจากกำแพงและคูเมือง บ้านเจ้าเมืองคือ ศูนย์ราชการทุกอย่าง เจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองครอบคลุมทั้งพื้นที่เมืองและหมู่บ้าน ภายหลังจากสงครามเจ้าอนุวงศ์สิ้นสุดลง ประชากรในภาคอีสานเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก เนื่องจากการกวาดต้อนคนลาวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาในภาคอีสานโดยกองทัพสยาม และบางส่วนนำคนลาวไปอยู่ในภาคกลางและภาคเหนือ (สำหรับในอีสานช่วงที่ล้านช้างมีอำนาจคนอีสานก็ถูกกวาดต้อนไปลาวเช่นกัน) สยามก็กวาดต้อนคนไทยกลับมาได้ ดังนั้นการขยายตัวของเมืองในอีสาน ระหว่างปี 2372-2431 (ระยะ 50 ปี) มี 20 เมืองที่ได้รับการตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 มีประชากรในภาคอีสานที่ถูกกวาดต้อนมาจากลาว จำนวน 114,404 คน ส่วนใหญ่เป็นชาวภูไท รองลงมาคือ ย้อ โย้ย แสก กะโซ่ กะเลิง และ ลาว กลุ่มคนเหล่านี้มักอยู่ในเขตเทือกเขาภูพานเขตอีสานตอนเหนือเป็นหลัก ต่อมารัชการที่ 4 และ รัชการที่ 5 ตั้งเมืองในภาคอีสานอีก จำนวน 14 เมืองและ 2 เมืองตามลำดับ ส่วนเมืองที่เกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวข้องกับกบฏเจ้าอนุวงศ์มีมากถึง 32 เมืองซึ่งมักอยู่อีสานตอนกลางและตอนล่าง เนื่องจากประชากรของเมืองเพิ่มขึ้นเป็นหลัก (ไม่ใช่เกิดจากการกวาดต้อนผู้คนหรือเชลยสงคราม) และเกิดจากการแยกตัวเมืองออกไปเนื่องจากเมืองอื่นๆ ที่มีขนาดเล็กลงมีประชากรมากพอที่จะตั้งเป็นเมืองได้และเจ้าเมืองต้องการขยายอำนาจของตน รวมทั้งการแย่งอำนาจขัดแย้งกันในหมู่กรมการเมือง จนต้องแยกเมืองออกมาตั้งเป็นเมืองใหม่

อย่างไรก็ตาม พบว่า ก่อนการปฏิรูปการปกครองและการรวมศูนย์อำนาจขนาดใหญ่ของสยามโดยรัชการที่ 5 หัวเมืองในอีสานเกือบทั้งหมดและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง (ยกเว้นเมืองนครราชสีมา และ เมืองใกล้เคียงขนาดเล็ก) ไม่ได้มีความใกล้ชิดกันหรือถูกควบคุมจากส่วนกลางมาก แต่มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านช้าง หลวงพระบาง เจ้าเมืองเดิมมีอิสระปกครองและพัฒนาเมือง (พัฒนา กิตติอาษา, 2546: 27-28) ผ่านระบบอาญาสี่เหมือนกับระบบการปกครองเมืองของฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นธรรมเนียมการปกครองของอาณาจักรล้านช้างและหลวงพระบาง

บาง ภายใต้ระบบอาญาสี่ ผู้ปกครองเรียกว่า เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และ ราชบุตร ตามลำดับความสำคัญของเมืองจากสูงลงมาข้างล่าง (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2546: 300-318)

อิทธิพลของฝรั่งเศสในช่วงการขยายตัวของอาณานิคม ทำให้รัฐไทยต้องบริหารจัดการเมืองผ่านการปรับปรุงระบบราชการและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นอย่างมาก จากข้อมูลพบวาระการที่ 5 ได้ปฏิรูปการปกครองและบริหารราชการแผ่นดินในหัวเมืองทั่วประเทศ และ เมืองภาคอีสาน และได้เลิกทาสในช่วงปี พ.ศ. 2435-2458 ซึ่งถือเป็นกลไกที่สำคัญเพื่อรักษาเมืองและพื้นที่ชายแดนในภาคอีสานให้ทันสมัย และเป็นอารยะสามารถจัดการเมืองให้มีประสิทธิภาพ เพิ่มความสามารถให้เมืองในการต่อต้าน ต่อรอง และแก้ไขปัญหาอย่างเท่าทันที่เกิดจากการล่าอาณานิคมของอังกฤษ ระหว่างที่ฝรั่งเศสมีอิทธิพลและยึดครองประเทศเพื่อนบ้านของไทย ได้แก่ ลาว กัมพูชา เวียดนาม พม่า และ มาเลเซีย รัชการที่ 5 ทรงยกเลิกระบบกินเมืองที่มีเจ้าเมืองที่เป็นสายโลหิตกษัตริย์มาปกครองหัวเมืองมาเป็นระบบการจัดการเมืองผ่านระบบเทศาภิบาล โดยแบ่งเป็นมณฑลและจังหวัดที่ผู้ว่าราชการจังหวัดถูกแต่งตั้งและส่งมาจากเมืองหลวง และจัดตั้งกระทรวงต่างๆ ที่สำคัญคือกระทรวงมหาดไทยที่ทำหน้าที่ปฏิรูปและควบคุมหัวเมืองต่างๆ (ลิขิต ชีรวิน, 2533: 101-103) และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่สนับสนุนการพัฒนาเมืองและภาคชนบท (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ และคณะ, 2561)

ส่งส่วยจนได้รับการสถาปนาให้เป็นเมือง

เมืองศรีสะเกษ เดิมชื่อว่า “เมืองขุขันธ์” เป็นที่อยู่อาศัยของชนท้องถิ่น ต่อมาถูกกองทัพขอมที่มีเมืองหลวงอยู่ที่พิมายได้รุกรานและขับไล่ออกไป ชาวขอมและชาวส่วยจึงมาอยู่แทนที่คนไทยอีสาน ในยุคกรุงศรีอยุธยาหรือราวๆ ปี 2303 คนชนพื้นเมืองที่เรียกว่า ชาวเขมรส่วยสองพี่น้องและอีกหลายคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ระหว่างเมืองจำปาสัก ได้ช่วยสมเด็จพระเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยา ตามไล่จับช้างเผือกที่หนีไปทางเมืองจำปาสัก จนได้ช้างกลับมา ทางอยุธยาจึงมอบฐานันดรศักดิ์ให้แก่ชาวเขมรส่วยในระดับหลวง 5 คน ได้แก่ ตากะจะ เป็นหลวงแก้วสุวรรณ เชียงขันธ เป็นหลวงปราบ เชียงฆะ เป็นหลวงเพชร เชียงปุม เป็นหลวงสุวรรณภักดี และ เชียงสีเป็นหลวงศรีนครเตา ต่อมา หลวงสุวรรณภักดีที่เป็นเมืองที่เป็นชุมชนขนาดเล็ก ให้ขึ้นกับเมืองพิมาย (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2542: 129-130)

ส่วนหลวงที่เหลือก็ได้ส่งทรัพยากรป่าที่ชาวเขมรส่วยหาได้เป็นส่วยให้กับส่วนกลาง ได้แก่ ช้างม้า แก่นสน ยางสน ปีกนก นอระมด งาช้าง และขี้ผึ้ง เพื่อสนับสนุนเมืองหลวงอยุธยา และ ด้วยความดีความชอบดังกล่าวทำให้ทางเมืองอยุธยาได้แต่งตั้งหลวงแก้วสุวรรณเป็นพระไกรภักดีศรีลำดวน และให้ปกครองบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมดงลำดวนใหญ่ ให้เป็นเมืองขุขันธ์ ต่อมาในราวปี 2321 ทางอยุธยาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าเมืองขุขันธ์และเจ้าเมืองขุขันธ์คนต่อมา คือ เชียงขันธหรือหลวงปราบ (ได้รับการแต่งตั้งหลังจากพระไกรภักดีศรีลำดวนเสียชีวิต) ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน ระหว่างที่พระยาไกรภักดีศรีลำดวนปกครองเมือง ได้ซื้อขายสินค้าสำคัญ ได้แก่ โคนและกระบือ ซึ่งพ่อค้าชาวนวนเข้ามารับซื้อจากคนในพื้นที่เมืองขุขันธ์เป็นการสร้างรายได้ให้

คนในพื้นที่ ทำให้เจ้าเมืองมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก จึงให้การต้อนรับพ่อค้ากลุ่มนี้ เช่น ให้การรองรับเรื่องที่พักอาศัยและเกณฑ์ชาวบ้านชาวเมืองมาทำถนนและช่องทางให้พ่อค้าชาวญวน นำโคกระบือเดินทางไปยังเมืองพนมเปญได้ง่ายขึ้น (เดิม วิพากษ์พจนกิจ, 2542: 131) ดังนั้น เมืองศรีสะเกษซึ่งแต่เดิมเป็นเมืองที่ปกครองโดยคนพื้นถิ่นคือชาวกูยซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในเมืองนี้²

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน: เส้นทางรถไฟ สินค้าเกษตร และของป่า

สุวิทย์ อิศาศวัต (2557: 20-27) กล่าวว่า การเชื่อมต่อระหว่างเมืองจากส่วนกลางมายังหัวเมืองต่างๆ ในอีสานตอนล่าง ก่อนรัชการที่ 5 เป็นไปด้วยความยากลำบาก เต็มไปด้วยอุปสรรคมากมาย ทำให้เมืองในภาคอีสานไม่พัฒนามากเท่ากับเมืองในภูมิภาคอื่นของประเทศ เพราะไม่มีแม่น้ำและทะเลน้ำเชื่อมต่อกับภาคอื่นเหมือนภาคเหนือและภาคใต้ แม้จะมีแม่น้ำโขง แต่ก็มีอุปสรรคที่มีเกาะแก่งที่ลึกลับ ประเทศลาว ที่ไม่อาจข้ามออกสู่ทะเลได้ นอกจากนี้ ยังมีตมพระยาเย็นซึ่งเป็นผืนป่าและภูเขาที่เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ ที่เต็มไปด้วยอันตรายจากสัตว์ป่าและการเจ็บป่วยจากไข้ป่าที่มีอย่างชุกชุม ดังนั้นการพัฒนาเมืองจึงเป็นไปอย่างเชื่องช้าเพราะการขนส่งก่อนมีทางรถไฟ คือ การเดิน ใช้วัวต่าง ช้าง ล้อ เรือกระแซง เกรียน และ ทางน้ำในพื้นที่บางเมืองเช่นอีสานตอนล่าง ที่พ่อค้าได้นำเรือกลไฟ มาใช้เดินทางและขนส่งสินค้าระหว่างเมืองอุบลและชุมชนริมแม่น้ำมูลจนถึงท่าช้าง ซึ่งห่างจากเมืองโคราชประมาณ 10 กิโลเมตร

การสร้างทางรถไฟสายอีสานและเปิดใช้ใน ปี 2443 เป็นหมุดหมายสำคัญต่อการขยายตัวของเมืองในภาคอีสาน เส้นทางรถไฟที่ถูกสร้างคือเส้นทางระหว่างเมืองนครราชสีมาและกรุงเทพฯ และต่อมาขยายจากนครราชสีมาไปยังเมืองอีสานตอนล่าง เริ่มจากท่าช้าง ผ่านบุรีรัมย์ สุรินทร์ ห้วยทับตบ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี (สถานีปลายทางในอีสานตอนล่าง) โดยสถานีอุบลราชธานีเปิดใช้เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2473 ส่วนรถไฟไปยังเมืองในภาคอีสานตอนเหนือจากบัวใหญ่ผ่านเมืองพล บ้านไผ่ ขอนแก่น อุดรธานี และ หนองคาย เปิดใช้รถไฟวันที่ 23 กันยายน 2499 (สุวิทย์ อิศาศวัต, 2557: 30-33)

การพัฒนาเส้นทางรถไฟทำให้เกิดการเชื่อมต่อระหว่างเมืองด้านการค้าด้วยความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น โดยพบว่าพ่อค้ามารับซื้อสินค้าที่เป็นข้าวและของป่าเพื่อซื้อขายระหว่างเมือง มีความปลอดภัยทั้งจากไข้ป่าและโจรผู้ร้าย สินค้าที่นำเข้ามาขายในเมืองตามเส้นทางรถไฟผ่านมีปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น น้ำมันก๊าด ผ้า เสื้อผ้า เครื่องดื่ม เช่น เบียร์ รวมทั้งสินค้าจากกรุงเทพฯ เช่น เหล็ก หมากร น้ำตาล น้ำอ้อย ปลาทุ ส้มโอ และ ทุเรียน เป็นต้น ส่วนสินค้าที่นำออกจากภาคอีสานหลักๆ ได้แก่ สินค้าเกษตรและของป่า เช่น ข้าวเปลือก ไม้ท่อน หนังสัตว์ และ สัตว์ ได้แก่ วัว ควาย และ หมู (สุวิทย์ อิศาศวัต, 2557: 35-40)

² เมืองที่แยกตัวออกจากเมืองขุขันธ์ เนื่องจากเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ปกครอง และมาตั้งที่บ้านสามขาสระกำแพง โดยมีพระยารัตนวงศาเป็นเจ้าเมืองคนแรกของเมืองศรีสะเกษ ต่อมาได้ย้ายเมืองมาที่เมืองศรีสะเกษในปัจจุบันเพื่อหนีน้ำท่วมในพื้นที่บ้านสามขาสระกำแพง (เดิม วิพากษ์พจนกิจ, 2542: 134)

ก่อนมีเส้นทางรถไฟ (ช่วงรัชการที่ 2-5) สินค้าที่ค้าขายในเมืองเป็นสินค้าน้ำหนักเบาขนส่งง่ายและปริมาณไม่มาก เช่น ผลแร่ ซึ่งคนอีสานต้องส่งเป็นส่วยให้กับรัฐบาลกลางและรัฐส่งออกต่างประเทศ นอกจากนี้ ยังมีสินค้าเกษตรอื่นๆ ได้แก่ วัว และ ควาย โดยมีนายฮ้อยจากภาคอีสานตอนไปขายที่ภาคกลาง และสัตว์ป่า ได้แก่ ช้าง นอกจากนี้ยังมีผ้าไหม (สุวิทย์ อธิศาสตร์, 2546: 164-165) ภายหลังมีเส้นทางรถไฟแล้ว ชนิดและปริมาณของสินค้ามีมากขึ้น เช่น หมู หนังวัวควาย เขาควย เสือหวาย ไม้ ค้าง น้ำมันยาง ชัน กระโสกเสือ เขากวาง หนังกวาง หนังเก้ง หวาย รวมทั้งข้าวเปลือก และ กระสอบใบลาน (หจข ร. กส1/3486 หนังสือสมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลอุบลราชธานี กราบเรียนเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ 27 มีนาคม 2464 อ้างใน (สุวิทย์ อธิศาสตร์, 2550))

การส่งสินค้าข้าวและเกษตรอื่นๆ จากเมืองในภาคอีสานตอนล่างไปยังกรุงเทพฯ และสินค้าอุปโภคจากกรุงเทพฯ ที่ถูกส่งมายังภาคอีสานตอนล่าง ส่งผลต่อการขยายและเติบโตของเมืองในภาคอีสานค่อนข้างชัดเจน ข้อมูลประวัติศาสตร์ของ สุวิทย์ อธิศาสตร์ (2557: 41-56) สะท้อนให้เห็นว่าการสร้างทางรถไฟทำให้ชาวนาผลิตข้าวมากขึ้นด้วยการขยายพื้นที่ปลูก ซึ่งเพิ่มขึ้นช่วง 11 ปี (ระหว่างปี 2462-2473) ร้อยละ 14 ต่อปี ในสามมณฑลคือ นครราชสีมา อุบลราชธานี และ ร้อยเอ็ด และการผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นทำให้เกิดธุรกิจโรงสีข้าวขนาดใหญ่ในพื้นที่เมืองขนาดเล็กๆ จำนวนมากถึง 33 โรง มีถึง 4 โรงในเมืองขอนแก่น

การเคลื่อนย้ายของแรงงานตามเส้นทางคมนาคม และ ศูนย์ราชการ

รถไฟได้กระตุ้นการเคลื่อนย้ายของผู้คนจากชนบทเข้ามาในเมืองเพราะเมืองมีอาชีพใหม่ๆ รองรับแรงงานจากชนบท เช่น กรรมกรแบกหามสินค้าส่งขึ้นรถไฟ กรรมกรโรงสี คนงานสาธารณะ รับจ้างทั่วไปและสร้างทางรถไฟ ซึ่งส่วนมากเป็นชาวจีน กรรมกรในเมืองมักมาตั้งรกรากริมทางรถไฟ นอกจากนี้ยังมีธุรกิจต่างๆ รองรับการขยายตัวของเมือง เช่น การบริการที่พักตามเมืองใหญ่ๆ เช่น โรงแรม ซึ่งต้องการแรงงานมาทำงานในตำแหน่งต่างๆ เช่น พนักงานต้อนรับและเก็บเงิน พนักงานทำความสะอาด และพนักงานยกกระเป๋า พร้อมกันนี้เมืองยังพัฒนาระบบขนส่งและคมนาคม เช่น การเช่าเกวียน การเดินรถประจำทาง รวมทั้งบริการโรงฝึกที่สถานีรถไฟ การค้าขายสินค้าโดยคนจีนและคนท้องถิ่น เช่น ขายและรับซื้อสินค้าเกษตรและของป่า บริการเช่าที่ดิน ปลอ่ยเงินกู้ ขายอาหาร ผักผลไม้ อีกทั้งยังเกิดอาชีพใหม่ๆ ในโรงงาน เช่น แรงงานในโรงน้ำแข็ง โรงเลื่อย โรงสีไฟ โรงฟอกหนังสัตว์ ช่างฝีมือ เช่น ช่างตัดเสื้อผ้า ช่างทอง ช่างเงิน ช่างปั้นดินเผา ช่างเหล็ก ช่างซ่อมรถ และ ช่างเครื่องยนต์ และต่อมาได้เกิดวิชาชีพสำคัญๆ เช่น แพทย์ ครู วิศวกร และ ทนายความ เป็นต้น (สุวิทย์ อธิศาสตร์, 2557: 50-56)

การพัฒนาเส้นทางรถไฟทำให้เกิดการสร้างสถานที่ราชการ รวมทั้งการสร้างส่วนราชการในพื้นที่เมือง โดยสถานที่ราชการทำหน้าที่ควบคุมด้านการปกครองระหว่างกรุงเทพฯ และเมืองอีสานเป็นไปได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังพบการขยายตัวของเมืองเข้าใกล้เส้นทางรถไฟมากขึ้น เพื่อเพิ่มความสะดวกในการเดินทางให้กับพ่อค้าและราษฎรในการติดต่อกับทางราชการที่ตัวอำเภอ ชุมชนเมืองดั้งเดิมได้ค่อยๆ ลดขนาดลงแต่ความเป็นเมืองไปเพิ่มขยาย

ตัวอย่างรวดเร็วในพื้นที่ติดกับสถานีรถไฟ และบริเวณที่มีเส้นทางรถไฟผ่าน เช่น เมืองนครราชสีมา เมืองสุรินทร์ เมืองศรีสะเกษ และเมืองอุบลราชธานี และเมืองขนาดเล็กที่มีรถไฟผ่าน เช่น เมืองอุทุมพรพิสัย และเมืองกันทรารมย์ ซึ่งเดิมเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็กทั้งสองแห่งอยู่ห่างจากสถานีรถไฟ ต่อมาส่วนราชการและที่ทำการอำเภอได้ย้ายเข้ามาใกล้กับสถานีรถไฟมากขึ้น หรือ กรณีเมืองขุขันธ์ ที่เป็นเมืองดั้งเดิมของศรีสะเกษ แต่เส้นทางรถไฟไม่ได้ตัดผ่านทำให้คนจีนจำนวนมากที่ค้าขายในเมืองขุขันธ์ต้องย้ายมาสร้างชุมชนค้าขายในพื้นที่เมืองศรีสะเกษในปัจจุบัน และเมืองศรีสะเกษได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในระยะเวลาต่อมา (วิลาศ โภธิสาร, 2536: 339-347)

อย่างไรก็ตาม การควบคุมเมืองและการผนวกรวมอีสานภายใต้ระบบการรวมศูนย์การปกครอง ทำให้เมืองทำหน้าที่เก็บภาษีจากราษฎรที่เป็นเงินในการค้าขาย เช่น การขนย้ายสัตว์ ภาษีที่ดิน ภาษีอุปโภคบริโภค และค่าธรรมเนียมในการจดทะเบียนยานยนต์ต่างๆ นอกจากเสียภาษีแล้ว การขยายส่วนราชการและตัวเมืองออกไปมากขึ้น ทำให้ราษฎรต้องเข้าร่วมกิจกรรมกับภาคส่วนราชการและเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางมากขึ้นจากชุมชนรอบนอกเข้ามาในเมือง รวมทั้งการเก็บส่วยทำให้ประชาชนอีสานไม่พอใจจนนำมาสู่การก่อกบฏผู้มีบุญ (Keyes, 1984: 10-11) ขณะเดียวกัน การพัฒนาอีสานเพื่อก้าวสู่ความทันสมัย เช่น การสร้างถนน เขื่อน การคมนาคม และการปลูกพืชเศรษฐกิจใหม่ ที่แม้ว่าจะทำให้คนชนอีสานมีความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่ความขัดแย้งระหว่างรัฐและเมืองกับราษฎรจนกลับดำรงอยู่ และนำมาสู่ความรุนแรงการทางการเมืองและชนบท หรือ รัฐส่วนกลางกับชาวอีสานเป็นระยะๆ เนื่องจากการผนวกรวมคนอีสานกับส่วนกลางดังกล่าวและการพัฒนาความทันสมัยละเลยมิติความหลากหลายทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ความเป็นอีสาน และความยากจน (Keyes, 1992: 15-26) นอกจากนี้ การพัฒนาโครงการพื้นฐานที่สำคัญ คือ รถไฟ³ ในช่วงรัชการที่ 5 มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อขยายประโยชน์ในการปกครอง รักษาอาณาเขตของประเทศไทย สร้างความเจริญกับหัวเมือง และ เพิ่มความสะดวกในการเดินทางขนส่งของประชาชน พ่อค้าและเจ้าเมืองและการควบคุมจัดการเมืองจากส่วนกลางมากขึ้น (สงวน อึ้งคง, 2529:142)

ความทันสมัย โลกาภิวัตน์ และ ภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

การเชื่อมโยงระหว่างเมือง ภาคเกษตรกรรม และ ชนบท ได้เกิดขึ้นอย่างขนานใหญ่ นับตั้งแต่ถนนมิตรภาพเปิดเดินรถเป็นทางการวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 ทำให้การส่งสินค้าเกษตรจากเมืองอีสานสู่ผู้บริโภคในกรุงเทพฯ และภาคอื่นของประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็ว และสะดวกมากขึ้นด้านการค้า ซึ่งปัจจุบันถนนมิตรภาพตลอดสาย (รวมทั้งส่วนที่ไปสะพาน มิตรภาพไทย-ลาว) ถูกกำหนดให้เป็นทางหลวงเอเชีย หมายเลข AH 12 ถนนสายนี้ ถนนมิตรภาพเป็นถนนที่แยกจากถนนพหลโยธินที่จังหวัดสระบุรีผ่านดงพญาเย็น (หรือชื่อเดิมว่า ดงพญาไฟ) ถึงเมืองนครราชสีมา ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2558) ได้กล่าวว่า

³ การพัฒนาเส้นทางรถไฟยังมีความสำคัญมากในประเทศไทยไม่ได้มาตรฐานและไม่ได้เพราะเน้นระบบรางเดียว ทำให้รัฐบาลในยุคอีก 100 กว่าปีต่อมา เพิ่งจะหันมาให้ความสนใจพัฒนาระบบรางคู่และรถไฟความเร็วสูงในปัจจุบัน (กรมโยธาธิการและผังเมือง, มปป.: 39-40)

“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเปิดถนนมิตรภาพสู่ภาคอีสานท่ามกลางความคาดหวังว่าจะช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจของภาคอีสานที่แน่นคั่น ถนนยาว 147 กม. สายนี้เชื่อมสระบุรีกับนครราชสีมา ย่นระยะเวลาเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปนครราชสีมา จาก 10 ชม. เหลือประมาณ 3 ชม. และมีผู้คนพูดกันตลอดว่า สหรัฐอเมริกาช่วยเหลือประเทศไทยแต่ด้านทหาร นักการเมืองบางคนเลยเถิดไปถึงขนาดที่ว่า ทางหลวงนี้สร้างเพื่อให้เครื่องบินรบขึ้นและลงจอด” นาย อารีย์ ตันติเวชกุล รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กล่าว “ที่จริงแล้ว ทางหลวงสายนี้ทำให้สามารถส่งสินค้าจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปยังตลาดสินค้าต่างๆ ได้” นอกจากนี้ “บิชอบกล่าวว่า ประโยชน์ของทางหลวงสายนี้จะเห็นได้จากผลผลิตทางการเกษตรสดๆ ที่วางตามแผงตลาดในกรุงเทพฯ “ไม่ใช่เรื่องเกินจริงที่จะพูดว่าบริเวณถนนมิตรภาพ นี้กำลังค่อยๆ เจริญขึ้นเหมือนยกป่าออกและเอาตึกมาวางบนถนน”⁴

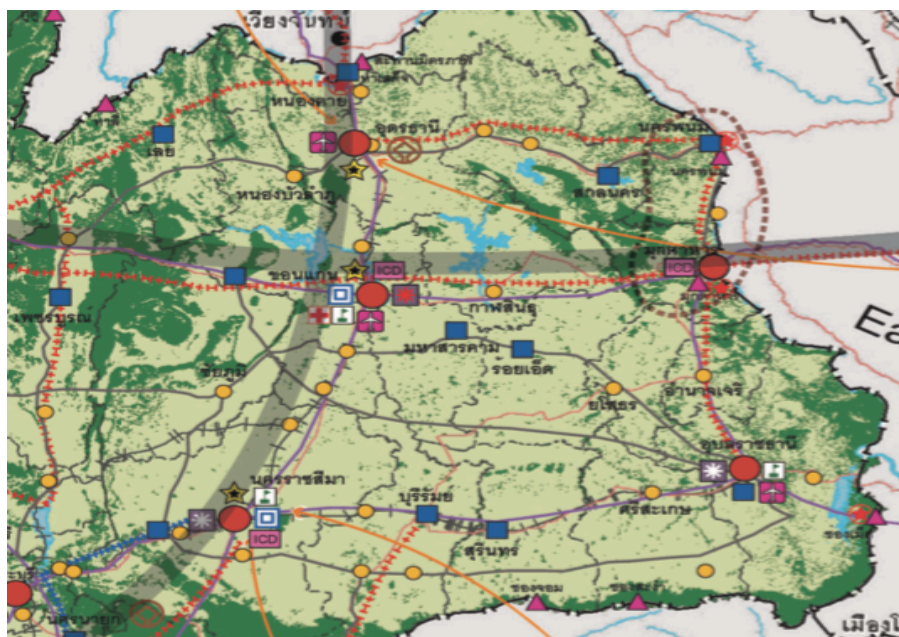
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ลงทุนไปกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในภาคอีสาน ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจอีสาน และการเคลื่อนย้ายผู้คนและสินค้าในยุคโลกาภิวัตน์อย่างเห็นได้ชัด (สุริยา สมุทคุปต์ และ พัฒนา กิตติอาษา, 2536) ถ้าสุทธรัฐบาลได้กำหนดนโยบายและแผนพัฒนาระบบรางในประเทศในภาคอีสาน โดยรัฐบาลพลเรือนสมัยรัฐบาล ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ได้ริเริ่มโครงการรถไฟฟ้าความเร็วสูงต่อมารัฐบาลทหารได้ดำเนินต่อโดยผลักดันการก่อสร้างรถไฟฟ้าความเร็วสูงเส้นทางแรกของประเทศ ระหว่างในภาคอีสานเชื่อมเมืองกรุงเทพฯ กับเมืองนครราชสีมาเป็นระยะทาง 253 กิโลเมตร (ประชาชาติธุรกิจ, 2018) การขยายตัวของเส้นทางคมนาคมทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองในภาคอีสานไปพร้อมๆ กัน (กรมโยธาธิการและผังเมือง, มปป.ก: 40-41)

รายงาน “ผังประเทศไทย พ.ศ. 2600” ของกรมโยธาธิการและผังเมือง พบว่า ภาคอีสานเป็นภาคที่มีการเป็นเมืองน้อยกว่าทุกภาค ทำให้รัฐพยายามเน้นการพัฒนาเมืองในอีสาน ได้แบ่งการพัฒนาเมืองออกเป็น 4 ระดับ โดยใช้เกณฑ์พิจารณาระดับความเป็นเมือง คือ จำนวนประชากร อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และ การพัฒนาด้านต่างๆ เช่น ศรีสะเกษเป็นเมืองระดับ 3 ในขณะที่เมืองอุบลราชธานีเป็นเมืองอันดับ 1 สุรินทร์เป็นเมืองลำดับที่ 2 ส่วนเมืองอำนาจเจริญเป็นระดับที่ 4 (ดูแผนภาพที่ 1) และหากพิจารณาภาพรวมการเชื่อมโยงระหว่างเมืองต่างๆ ในภาคอีสานก็พบว่า “ผังประเทศไทย พ.ศ. 2600” จะช่วยให้เมืองต่างๆ เชื่อมโยงกันผ่านทั้งระบบรางและรถยนต์มากขึ้นอย่างเข้มข้นในอีก 50 ปีข้างหน้า นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้พัฒนาระบบโครงข่ายคมนาคมที่เชื่อมโยงทั่วประเทศ ระยะทางรวมกันของทางหลวงทุกประเทศมีจำนวน 158,055 กิโลเมตรถนนสายรองประมาณ 200,000 กิโลเมตร ที่เชื่อมโยงระหว่างเมืองและชุมชนชนต่างๆ ในชนบทซึ่งสามารถเชื่อมต่อไปยังประเทศเพื่อนบ้านได้ทุกประเทศในภูมิภาคแม่โขงและประเทศทางทิศใต้ของประเทศไทย ปัจจุบันการขนส่งสินค้าทางบกมีมากที่สุดถึง 88.05 % และมากถึงร้อยละ 92.79 ที่คนชนบทนิยมเดินทางโดยทางบก เพื่อมุ่งสู่เมืองมากขึ้นในอนาคต

⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, (2558), “สุดบรรทัด-เจนจบทิศ” สู “ถนนมิตรภาพ” ช่วยย่นเวลาเดินทางกทม.-โคราชจาก 10 เหลือ 3 ชม.” , ศิลปวัฒนธรรม, เว็บไซต์ https://www.silpa-mag.com/history/article_25179, เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 25 เมษายน 2563.

การเคลื่อนย้ายของประชากรจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรองรับ (กรมโยธาธิการและผังเมือง, มปป.ก: 40-60)

ภาพที่ 2 แสดงระดับของการพัฒนาเมืองในภาคอีสาน

สัญลักษณ์			
●	ที่ตั้งเมืองในต่างประเทศ	✚	ท่าอากาศยานนานาชาติ
---	เส้นแบ่งจังหวัด	✚	ท่าเรือพาณิชย์
-+--+	ขอบเขตประเทศ	✚	สะพานเศรษฐกิจ
+++++	ทางรถไฟ	✚	เส้นทางทางท่องเที่ยว
—	ทางหลวงเอเชีย	✚	แนวเส้นทางรถไฟความเร็วสูง
—	การพัฒนาโครงข่ายทางหลวงสายหลัก	✚	แนวเส้นทางรถไฟสายณะ
—	การพัฒนาโครงข่ายระบบทางด่วน Motorway	✚	แนวแกนเศรษฐกิจ
—	เส้นทางเดินเรือ	✚	มหานคร (กรุงเทพมหานคร)
		●	เมืองลำดับ 1
		●	เมืองลำดับ 2
		●	เมืองลำดับ 3
		✚	เมืองศูนย์กลางนานาชาติ
		✚	เมืองศูนย์กลาง ICT & R&D
		✚	เมืองศูนย์กลาง ICT และ Software Park
		✚	เมืองศูนย์กลางการขนส่งและบริการ (HUB)
		✚	เมืองศูนย์กลาง ICD
		✚	เมืองศูนย์กลางการศึกษา
		✚	เมืองศูนย์กลางการแพทย์ระดับนานาชาติ
		✚	พื้นที่มรดกโลก
		✚	เมืองศูนย์กลางการท่องเที่ยว
		✚	เมืองประตูเศรษฐกิจการค้า (Gateway)
		✚	เมืองการค้าชายแดน
		✚	เขตพัฒนาการท่องเที่ยวระดับโลก
		✚	พื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง
		✚	พื้นที่เกษตรกรรมและอื่นๆ
		✚	พื้นที่สงวนและอนุรักษ์ป่าไม้
		✚	เขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลัก
		✚	เขตเศรษฐกิจชายแดน

ที่มา: กรมโยธาธิการและผังเมือง (มปป.ก: 70)

การบูรณาการกับภูมิภาคแม่น้ำโขง

ประเทศไทยและเมืองสำคัญในภาคอีสานเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคแม่น้ำโขง (Mekong region) ผ่านโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการบูรณาการทางเศรษฐกิจของภูมิภาคที่ นับตั้งแต่หลังสงครามเย็นและการริเริ่มโครงการพัฒนาความร่วมมือระหว่างประเทศในกลุ่มอนุภูมิภาคแม่น้ำโขงหรือที่เรียกว่า GMS (Greater Mekong Subregion) ในราวปี พ.ศ. 2545/1990s เป็นต้นมา และต่อมาในช่วงทศวรรษ 2540-2550s รัฐบาลทักษิณได้ริเริ่มยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิระวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (Ayeyawadee-Chao Phraya-Mekong Economic Cooperation Strategy: ACMECS) ภายใต้การบูรณาการทางเศรษฐกิจของภูมิภาคแม่โขง (Greater Mekong Sub-region) ได้แก่ การพัฒนาเส้นทางตามแนวตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor: EC) สายเมะละแหม่ง-เมียวดี-แม่สอด-พิษณุโลก-ขอนแก่น-กาฬสินธุ์-มุกดาหาร-สะหวันนะเขต-ดองฮา-เว้ และดานัง (กรมโยธาธิการและผังเมือง, มปป.8)

นอกจากนี้ยังมีโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ คือ สะพานข้ามแม่น้ำโขง⁵ ซึ่งเป็นแม่น้ำนานาชาติระหว่างภาคอีสานและประเทศลาวที่เชื่อมเมืองในอีสานกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ สปป.ลาว ในตารางข้างล่างนี้แสดงโครงการสะพานแผ่นดิน (Land Bridge) ระหว่างเมืองในอีสานกับ สปป.ลาว และเลยไปยังประเทศในภูมิภาคแม่น้ำโขงทั้งหมด

ตารางที่ 1 แสดงโครงการสะพานแผ่นดิน (Land Bridge) ระหว่างเมืองในอีสานกับ สปป.ลาว

ชื่อสะพาน	เมืองประเทศไทย	เมืองประเทศ สปป.ลาว
สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 1	หนองคาย	เวียงจันทน์
สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 2	มุกดาหาร	สะหวันนะเขต ท่าแขก
สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 3	นครพนม	คำม่วน
สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 5 (อยู่ระหว่างดำเนินการ)	บึงกาฬ	บอลิคำไซ
สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 6 (อยู่ระหว่างการดำเนินการ)	อุบลราชธานี	แขวงสาละวัน

ที่มา: ปรับจาก อติศักดิ์ ศรีสม (2515)

อติศักดิ์ ศรีสม (2515) อธิบายว่า โครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้เป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาเมืองชายแดนภายใต้แนวคิดการเชื่อมโยงดินแดน หรือ สะพานแผ่นดิน (Land-bridge) ที่ไม่เพียงแต่เชื่อมเมืองอีสานกับ

⁵ สะพานมิตรภาพ ไทย-ลาว แห่งที่ 4 ที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองเชียงของและห้วยทราย สปป.ลาว และในอนาคตในอนาคตไทยกับลาวมีโครงการจะสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงเพิ่มอีกอย่างน้อย 4 แห่ง คือ สะพานมิตรภาพไทย-ลาว 5 บึงกาฬ-บอลิคำไซ, สะพานมิตรภาพไทย-ลาว 6 นาดาล-ละครเพ็ง, สะพานมิตรภาพไทย-ลาว 7 เลย-แขวงเวียงจันทน์, สะพานมิตรภาพไทย-ลาว 8 อุบลราชธานี-จำปาสัก (อติศักดิ์ ศรีสม, 2515)

ลาวซึ่งเคยเป็นประเทศไม่มีทางออกทะเล (Land locked) สู่ประเทศที่มีศักยภาพสูงที่สามารถเชื่อมต่อและเข้าถึงทางแผ่นดินได้โดยสะดวก (Land linked) ผ่านโครงการสะพานแผ่นดินและโครงการสะพานแผ่นดินและทางหลวงระหว่างประเทศ การเชื่อมต่อกับภูมิภาคแม่น้ำโขงทำให้เมืองในอีสานได้รับการพัฒนามากขึ้นเชิงการค้าและการลงทุน

บทที่ 2

บริบทเมืองศรีสะเกษในฐานะเมืองชายแดน

บทนำ

ยุทธศาสตร์การพัฒนา “เมือง” ของประเทศไทยสอดรับการพัฒนาเมืองระดับนานาชาติ โดยรัฐบาลกำหนดยุทธศาสตร์ “การพัฒนาภาค เมือง และ พื้นที่เศรษฐกิจ” เนื่องจากองค์การสหประชาชาติคาดว่าอัตราส่วนของประชากรที่อาศัยอยู่ในเมือง มีสัดส่วนสูงมากขึ้นในทวีปเอเชียและแอฟริกา โดยภายในปี ค.ศ. 2050 คาดการณ์ว่าจะมีประชากรประมาณ 66 เปอร์เซ็นต์อาศัยอยู่ในเมือง (UN, 2014) สำหรับกรณีการเติบโตของเมืองในกลุ่มประเทศอาเซียนในอนาคต คาดว่าส่วนสำคัญมาจากแผนความเชื่อมโยงอาเซียน เช่น โครงการพัฒนาโครงข่ายการขนส่งตามระเบียงเศรษฐกิจ อาทิ อาเซียนไฮเวย์และระเบียงเศรษฐกิจในประเทศลุ่มแม่น้ำโขงที่เชื่อมโยงเมืองสำคัญๆ เข้าด้วยกัน (ASEAN, 2016: 19) การพัฒนาดังกล่าว จะทำให้เมืองทั้งที่ตั้งอยู่ตอนในและพื้นที่ชายแดน มีบทบาทสูงในฐานะเมืองเชื่อมโยงทางการค้า การลงทุน การท่องเที่ยว และ เมืองแห่งการพัฒนา ด้านสินค้าเกษตรกรรมเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองชายแดน (de Haen et al., 2003)

ศรีสะเกษในฐานะ “เมืองชายแดน”

ศรีสะเกษ ถือว่าเป็นเมืองขนาดกลางที่ตั้งในพื้นที่ชายแดนติดกับประเทศกัมพูชา และมีพลวัตการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง ณ ปัจจุบันศรีสะเกษกลายเป็นเมืองข้ามชาติ ภายใต้บริบทที่ผู้คนกำลังอาศัยในสังคมที่ชายแดนกำลังกลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมายหรือเป็นเรื่องล้าหลังอีกต่อไป และ ชายแดนหรือพรมแดนนานาชาติกำลังเป็นสิ่งที่สามารถทำความเข้าใจจากมิติประวัติศาสตร์ความเป็นรัฐชาติแบบดั้งเดิมได้อีกต่อไปอีกเช่นกัน เพราะความหมายเดิมของชายแดนตามกรอบรัฐชาตินั้นทำให้เห็นชายแดนหรือรัฐที่มีอาณาเขตที่แน่นอนตายตัว รัฐชาติในลักษณะดังกล่าวกลายเป็นอุปสรรคทำให้มีอาจเข้าใจการเคลื่อนย้ายของสินค้า ความคิด ผู้คน และ ตลาด รวมทั้งการขยายอำนาจของรัฐได้อีกต่อไป การลดเลือนความสำคัญของพรมแดนลงเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับการลดความสำคัญของความเป็นรัฐชาติในยุคของสังคมทันสมัยไปแล้ว สิ่งที่เข้ามาแทนที่ความเป็นรัฐชาติที่แข็งทื่อและความเป็นชายแดนที่ตายตัว คืออัตลักษณ์ทางการเมืองใหม่ ที่พลเมือง ชาติ และ รัฐ ได้ผลิตสร้างขึ้นมานาแทนที่ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงความเคลื่อนไหวข้ามชาติ

ชายแดนเป็นพื้นที่ของการเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีศักยภาพ เป็นจุดไหลเวียนของผู้คน สินค้า บริการทั้งแบบถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย กำแพง และ เส้นไหลของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม (Wilson and Donnan, 2009; ยศ สัตสมบัติ, 2555; จักรกริช สังขมณี, 2552) ทำให้เป็นพื้นที่ของการยกเว้นทางเศรษฐกิจสังคม ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ของความมั่นคงที่ต้องมีระเบียบการข้ามชาติ เช่น ด้านสากลพร้อมๆ กับการเป็นพื้นที่แห่งความยืดหยุ่นด้านการข้ามแดน เช่น ด้านประเพณี หรือ จุดผ่อนปรน เป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความ

อุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร พื้นที่ที่ยังไม่ถูกทำลายหรือตัดทวงผลประโยชน์อย่างเต็มที่เช่นเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ค่ายทหาร กองกำลัง พร้อมกับการเป็นพื้นที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคม อำนาจ เศรษฐกิจ และ การเมือง ที่หลากหลายระดับระหว่างคนท้องถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์ รัฐบาลประชาชน รัฐบาลทุนทั้งในชาติ และ นายทุนข้ามชาติ (ยศ สันตสมบัติ, 2555)

การทำความเข้าใจเมืองชายแดน หรือ กระบวนการกลายเป็นเมืองในพื้นที่ชายแดน จึงต้องเข้าใจเมืองชายแดนจากมุมมองของเมืองโลก หรือ เมืองข้ามชาติจึงจะทำให้เห็นความซับซ้อนของเมืองชายแดน ภายใต้ความเป็นเส้นชายแดนที่พร่าเลือนและอำนาจรัฐที่ไม่เข้มข้นด้านความมั่นคง Smith (2001) ผู้เขียนหนังสือเรื่องเมืองข้ามชาติ (Transnational Urbanization) กล่าวว่า เมืองข้ามชาติ คือ อาณาบริเวณที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนหลากหลายของกลุ่มคนหรือผู้กระทำการที่มีตำแหน่งแห่งที่ในท้องถิ่น ทั้งเกิดขึ้นในพื้นที่กายภาพและพื้นที่ความทรงจำ จิตนาการและความรู้สึก เครือข่ายเหล่านี้กำลังปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ได้แก่ เครือข่ายทางเศรษฐกิจ เครือญาติ ครอบครัว ชาติพันธุ์ การทำงาน การส่งเงินกลับบ้าน เพื่อน ผู้พลัดถิ่น ชุมชนท้องถิ่นเดิม และอื่นๆ เครือข่ายได้ร่วมกันผลิตสร้างความสัมพันธ์ขึ้นโดยฉวยใช้ความเป็นเมืองในการเชื่อม สานต่อ เจริญ ต่อรอง และ ถักทอความสัมพันธ์ เช่น เครื่องอำนวยความสะดวก นวัตกรรม เทคโนโลยีการสื่อสาร การคมนาคม เครื่องอำนวยความสะดวกของชายแดน หรือ วิถีปฏิบัติแบบเมือง นอกจากนี้เมืองข้ามชาติยังมีบทบาทในฐานะอาณาบริเวณที่สร้างความสัมพันธ์ข้ามแดนระหว่างผู้กระทำการข้ามชาติระดับโลก เช่น บริษัทข้ามชาติ หรือองค์กรระดับประเทศกับผู้กระทำมากกว่าระดับท้องถิ่น เช่น รัฐ เพื่อสร้างการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในเมือง ทำให้เมืองข้ามชาติเป็นจุดเชื่อมต่อหรือจุดปะทะ หรือ จุดตัดระหว่างท้องถิ่นและระดับโลก มิได้แยกปฏิบัติการของท้องถิ่นออกจากปฏิบัติการระดับโลก เป็นเมืองที่สะท้อนให้เห็นว่าปฏิบัติการทางสังคม วัฒนธรรม และ เศรษฐกิจระดับโลกดำเนินการในระดับท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น พลังของท้องถิ่นเป็นปรากฏการณ์ระดับข้ามชาติ ปฏิบัติการของเครือข่ายต่างๆ ได้มาบรรจบกัน ณ พื้นที่และเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ Smith ยังให้ความสนใจกับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนในเมืองข้ามชาติมิใช่ปฏิบัติการแบบดั้งเดิม หากแต่เป็นปฏิบัติการท้องถิ่นแบบข้ามชาติที่เกิดจากการมีความสัมพันธ์แบบข้ามชาติด้านสังคม เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรมแบบใหม่ๆ ที่มีหลากหลายระดับ เช่น ระดับท้องถิ่น ชาติ และ นานาชาติ โดยอาศัยวิถีแบบเมืองมาเป็นการสร้างเครือข่ายของความสัมพันธ์

แนวคิด “ชายแดน” ทำให้เห็นว่าเมืองศรีสะเกษมีการเคลื่อนไหวด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างไม่หยุดนิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB, 2016) เกี่ยวกับเมืองชายแดน ที่ระบุว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อสร้างความเติบโตเชิงพื้นที่และเมืองส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเมืองต่างๆ และเมืองชายแดนในภูมิภาคแม่น้ำโขงอย่างชัดเจน เดิมแล้วเมืองในพื้นที่นอกจากเมืองหลวงและเมืองชายแดนในภูมิภาคจำนวนมากในอดีตนั้น ทำหน้าเป็นพื้นที่ของการค้าข้ามชาติ รองรับหน่วยงานด้านการทหาร และความมั่นคงหรือพื้นที่ส่งออกของกองกำลัง หรือ เป็นจุดเชื่อมต่อเชิงยุทธศาสตร์ด้านการขนส่งข้ามชาติ และเมืองเหล่านี้มักอยู่ภายใต้ความเข้มงวดของการข้ามไปมาระหว่างกันเนื่องจากเหตุผลทางการเมืองและความมั่นคง แต่ในปัจจุบัน

เมืองในภูมิภาคได้ปรับเปลี่ยนบทบาทเป็นพื้นที่เชิงยุทธศาสตร์ การพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้บริบทการค้าเสรีและโลกาภิวัตน์ เช่น การพัฒนาเป็นเมืองใน ด้านการท่องเที่ยว การค้าชายแดน การค้าข้ามชาติ หรือ เป็นเมืองอุตสาหกรรมชายแดน เพื่อรองรับการจ้างงานและกระจายสินค้าที่หลังไหลเข้ามาจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ทำให้เมืองในภูมิภาครวมทั้งเมืองตอนในและเมืองชายแดนมีข้อได้เปรียบเชิงการพัฒนาและขยายตัวมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองหลักอื่นๆ ในประเทศแล้ว เมืองภูมิภาคชายขอบและเมืองชายแดนกำลังกลายเป็นแหล่งรองรับการจ้างงานสร้างโอกาสการจ้างงาน มีแหล่งงานรองรับ และสินค้าในชายแดนมีราคาไม่แพงเพราะมีวัตถุดิบในพื้นที่รวมทั้งเป็นเมืองที่พัฒนาเกษตรกรรมที่หลากหลายมากขึ้น (ADB, 2016)

บริบททางสังคม เศรษฐกิจ และ โครงสร้างพื้นฐาน

ระดับความเป็นเมือง

ดังได้กล่าวมาแล้ว ในปี 2549 กรมโยธาธิการและผังเมือง ได้จัดเมืองออกเป็น 4 ระดับ โดยพิจารณาจากปัจจัยด้านจำนวนประชากร ระดับการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การศึกษา การบริหาร สาธารณสุขและการคมนาคม ในภาคอีสานมีเมืองทั้งสิ้นจำนวน 354 เมือง และมี 4 เทศบาลนคร ได้แก่ เทศบาลนครนครราชสีมา เทศบาลนครอุบลราชธานี เทศบาลนครอุดรธานี และ เทศบาลนครขอนแก่น เมืองระดับที่หนึ่งของภาค ได้แก่ เมืองนครราชสีมาและขอนแก่น เมืองระดับสอง ได้แก่ เมืองอุดรธานีและอุบลราชธานี และเมืองระดับสาม ได้แก่ ศรีสะเกษและอีก 16 เมืองที่เป็นเมืองศูนย์กลางระดับจังหวัด และ เมืองระดับสี่ ได้แก่ เมืองศูนย์กลางระดับอำเภอ มีทั้งสิ้นจำนวน 333 แห่ง¹ (กรมโยธาธิการและผังเมือง, มปป.ก: 25) ศรีสะเกษเป็นเมืองขนาดเล็กจึงถูกจัดอยู่ในกลุ่มการเป็นเมืองระดับที่สามตามเกณฑ์ที่กำหนดโดยรัฐ

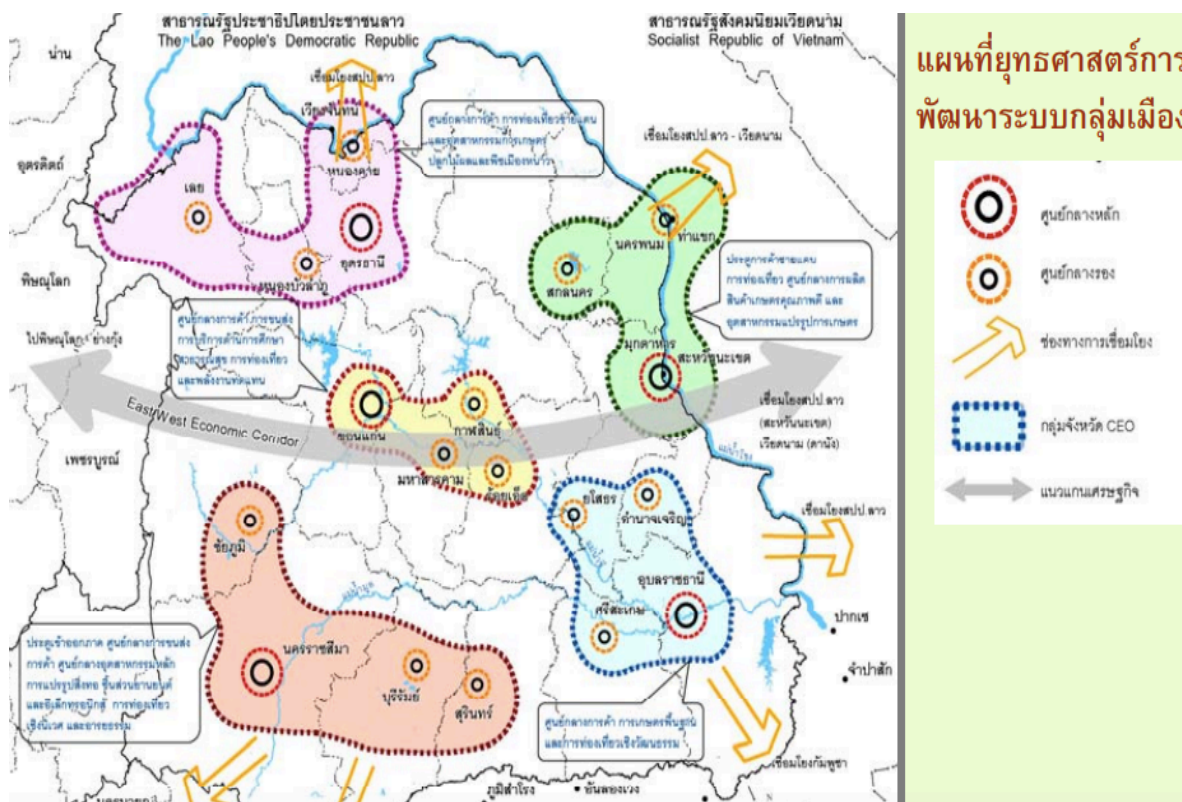
กลุ่มจังหวัดคัสเตอร์

ศรีสะเกษถูกจัดอยู่ในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 ประกอบด้วย อุบลราชธานี ศรีสะเกษ ยโสธร และ อำนาจเจริญ (ดูแผนภาพที่ 2 และ แผนที่ หน้าถัดไป) พบว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดศรีสะเกษอยู่ในลำดับที่สองของกลุ่ม ซึ่งมีมูลค่าขยับสูงขึ้นมาทุกปี (สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2, 2559: 7) กลุ่มจังหวัดยังมีศักยภาพเรื่องการเป็นแหล่งปลูกข้าวหอมมะลิ และเกษตรปลอดภัยสามารถเป็นประตูการค้า ท่องเที่ยว และ เป็นศูนย์กลางการผลิตของอีสานใต้เชื่อมโยงประเทศเพื่อนบ้าน ขณะเดียวกันทางจังหวัดได้พัฒนาให้มีจุดผ่านแดนถาวรช่องสง่าเพื่อเชื่อมโยงกับประเทศ

¹ปี พ.ศ. 2549 ประเทศไทยมีเมืองทั้งสิ้น 1,156 เมือง 25 เทศบาลนคร กรุงเทพมหานครเป็นเมืองเดียวที่มีประชากรมากกว่า 500,000 คน และเมืองส่วนใหญ่ 1 ใน 4 เป็นเมืองขนาดเล็กที่มีประชากรน้อยกว่า 10,000 คน ขึ้นไป ซึ่งในความเป็นจริงแล้วประเทศไทยควรมีเมืองขนาดใหญ่ที่มีประชากรระหว่าง 1-5 ล้านคน มากกว่านี้อย่างอย่างน้อย 5 เมือง และเมืองขนาด 1 แสน - 1 ล้านคนอย่างน้อย 18 เมือง เพื่อรองรับเมืองขนาดเล็กอีกจำนวนมาก (กรมโยธาธิการและผังเมือง, มปป.ก :34)

ลุ่มน้ำโขงด้านการค้า และการท่องเที่ยวผ่านเส้นทางหมายเลข 67 (ช่องสง่า-อัลลองเวง-เสียมราฐ ระยะ 135 กม.) รวมทั้งพัฒนาโครงการเมืองใหม่ช่องสง่าในพื้นที่ 966 ไร่ ซึ่งห่างจากจุดผ่านแดนถาวร 2 กม. โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณตั้งแต่ปี 2546-2555 เพื่อพัฒนาโครงการ รวมประมาณ 288.13 ล้านบาท เพื่อสร้างถนนลูกรัง ระบบไฟฟ้า ประปา ก่อสร้างอาคารศุลกากร และศูนย์ราชการ อาคารสำหรับ 8 หน่วยงานที่ให้บริการประชาชน สถานีขนส่ง คลังสินค้า ลานตลาดนัด และ ลานจอดรถ อย่างไรก็ตาม การใช้ประโยชน์ในปัจจุบันยังไม่เต็มศักยภาพทั้งฝั่งประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ กัมพูชา (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2557)

ภาพที่ 2 แสดงยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบกลุ่มเมือง

ที่มา: กรมโยธาธิการและผังเมือง มปป.ช :36

ประชากรส่วนใหญ่ในจังหวัดจบการศึกษาภาคบังคับและมัธยมศึกษาตอนปลาย มีเพียงส่วนน้อยที่คนในจังหวัดเรียนต่อระดับอุดมศึกษา จังหวัดศรีสะเกษมีสถานศึกษาทุกระดับรองรับความต้องการทางการศึกษากล่าวคือมีโรงเรียนประจำทุกอำเภอและทุกตำบล มีมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยด้านอาชีพหลายแห่งรวมกันแล้วจำนวน 1,052 แห่ง แต่ส่วนใหญ่เป็นสถานศึกษาระดับประถมศึกษาถึง 994 แห่ง (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนสถานศึกษาของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2

กลุ่มจังหวัด/ จังหวัด	จำนวนสถานศึกษาแยกตามระดับ			รวม
	อุดมศึกษา	มัธยม	ประถมศึกษา	
กลุ่มจังหวัด	8	187	2,872	3,067
อุบลราชธานี	4	82	1,182	1,268
ศรีสะเกษ	2	56	994	1,052
ยโสธร	-	27	438	465
อำนาจเจริญ	2	22	258	282

ที่มา: สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 (2559: 15)

จังหวัดศรีสะเกษมีโรงพยาบาลศูนย์เพียงแห่งเดียว มีโรงพยาบาลชุมชนจำนวน 19 แห่งและโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพจำนวน 244 แห่ง ซึ่งถือว่าอยู่ในอัตราต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชากร ได้แก่ โรงพยาบาลศูนย์ต้องรองรับผู้ป่วยในอัตรา 1:1,465,213 คน โรงพยาบาลชุมชนในอัตรา 1:77,116 คนและโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพในอัตรา 1:6,005 คน แต่พบว่าสัดส่วนบุคลากรด้านการแพทย์และสาธารณสุขต่อประชากรมีอัตราที่ต่ำมาก (ดูตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 แสดงสัดส่วนบุคลากรด้านการแพทย์และสาธารณสุขต่อประชากรกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 ปี 2557

กลุ่มจังหวัด/ จังหวัด	ประชากร	แพทย์		ทันตแพทย์		พยาบาล	
		จำนวน	สัดส่วน	จำนวน	สัดส่วน	จำนวน	สัดส่วน
กลุ่มจังหวัด	4,225,473	576	7,336	181	23,345	4,403	960
อุบลราชธานี	1,844,669	363	5,082	81	22,774	2,484	473
ศรีสะเกษ	1,465,213	125	11,722	47	31,175	915	1,601
ยโสธร	540,211	23	16,882	23	23,487	417	1,295
อำนาจเจริญ	375,380	56	6,703	30	12,513	587	639

ที่มา: สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 (2559: 15)

สภาพเศรษฐกิจ

ในปี 2546 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีผลิตภัณฑ์มวลรวมเท่ากับ 577,116 ล้านบาท หรือ ร้อยละ 20.11 ในปี 2559 มีผลิตภัณฑ์มวลรวมที่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเป็น 1,423,122 ล้านบาท (ร้อยละ 18.52) โดยจังหวัดศรีสะเกษมีผลิตภัณฑ์มวลในปี 2546 เท่ากับ 25,447 ล้านบาท คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 4.41 น้อยกว่า ปี 2559 ที่มีอัตราการเจริญเติบโตผลิตภัณฑ์มวลรวมเท่ากับ 66,653 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 4.68 (สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) ปี 2559 ประชากรมีรายได้ต่อหัว/คน/ปี เท่ากับ 64,298 บาท ถือเป็นลำดับที่ 13 ของภาคอีสานและ ลำดับที่ 68 ของประเทศ เศรษฐกิจโดยรวมของจังหวัดมีอัตราเติบโตเฉลี่ยประมาณร้อยละ 2.9 ต่อปี และภาคบริการและเกษตรกรรมยังถือเป็นภาคเศรษฐกิจหลักของจังหวัด

อย่างไรก็ตามภาค การท่องเที่ยว การค้า และ อุตสาหกรรม กำลังมีแนวโน้มสูงขึ้น สำหรับรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรในภาคอีสานพบว่ามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี นับจากปี 2544 จนถึง ปี2557 คือ โดยเฉลี่ยประมาณ 65,000 บาทต่อคนต่อปี ประชากรในจังหวัดมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวเพิ่มขึ้นในแต่ละปีเช่นกัน (เอกสารยุทธศาสตร์จังหวัดศรีสะเกษ, 2562) อย่างไรก็ตาม ยังพบว่าการพัฒนาของเมืองศรีสะเกษยังขึ้นกับภาคเกษตรกรรมเป็นสำคัญ เพราะมีครัวเรือนเกษตรกรรมมากถึง 2.24 แสนครัวเรือน โดยปลูกพืชสำคัญเพื่อขาย ได้แก่ ข้าวหอมมะลิ มันสำปะหลัง ยางพารา หอมแดง กระเทียม พริก เงาะ และทุเรียน (เอกสารยุทธศาสตร์จังหวัดศรีสะเกษ, 2562) เมื่อพิจารณาอัตราการเติบโตผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดเพิ่มขึ้นทุกปีโดยมีภาคเกษตรกรรมเป็นฐานการผลิตที่สำคัญนอกเหนือจากภาคการผลิตอื่นๆในการเพิ่มผลิตภัณฑ์มวลรวม (ดูตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 แสดงจำนวนและอัตราการเติบโตผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด ปี 2546 – 2559

แบบปริมาณลูกโซ่ (Gross Provincial Product Chain Volume Measures)

ภาคการผลิต	ผลิตภัณฑ์มวลรวม (ล้านบาท)		การเติบโต	
	พ.ศ. 2546	พ.ศ. 2559	จำนวน ล้านบาท)	อัตรา (เฉลี่ยร้อยละ/ปี)
ภาคการผลิตขั้นปฐมภูมิ	6,226	8,638	2,411	2.55
เกษตรกรรม การป่าไม้ และการประมง	6,226	8,638	2,411	2.55
ภาคการผลิต ขั้นทุติยภูมิ	2,827	5,119	2,292	4.67
การทำเหมือง แร่และเหมืองหิน	17	112	95	15.52
การผลิต อุตสาหกรรม	1,514	2,201	687	2.92
การไฟฟ้า ก๊าซ เครื่องจักรไอน้ำ	306	769	463	7.35

การประปา การจัดการขยะมูลฝอย และการ ฟื้นฟู	40	71	31	4.52
การก่อสร้าง	950	1,966	1,016	5.75
ภาคการผลิต ขั้นตติยภูมิ	15,559	25,102	9,543	3.75
การขายส่ง การ ขายปลีก การซ่อมแซมยานยนต์	2,818	4,162	1,345	3.05
การขายส่ง และ สถานที่เก็บสินค้า	534	630	96	1.28
กิจกรรมการ บริการที่พักและอาหาร	319	2,064	1,745	15.46
ข้อมูล และการ สื่อสาร	334	380	47	1.01
กิจกรรมทาง การเงินและการประกันภัย	1,111	3,996	2,884	10.34
กิจกรรม อสังหาริมทรัพย์	2,892	3,092	199	0.51
กิจกรรมวิชาชีพ วิทยาศาสตร์ และเทคนิค	5	11	6	5.85
กิจ กรรมการบริหาร และการ บริการสนับสนุน	42	83	41	5.33
การบริหารรัฐ กิจและการป้องกันประเทศ	2,498	1,963	-535	-1.84
การศึกษา	3,837	6,621	2,784	4.29
กิจกรรม สุขภาพ และสังคมสงเคราะห์	741	1,312	571	4.49
ศิลปะ ความ บันเทิง และการพักผ่อนหย่อน ใจ	74	117	42	3.52
กิจกรรมการ บริการอื่น ๆ	353	670	318	5.07
ผลิตภัณฑ์มวล รวมจังหวัด	24,612	39,166	14,553	3.64

ที่มา: สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2546 และ 2559)

จังหวัดศรีสะเกษ เป็นเมืองชายแดนติดกับประเทศกัมพูชาที่ทุนนิยมเข้ามามีบทบาทสำคัญในจังหวัดมายาวนาน นับตั้งแต่ยุคที่คนจีนและชาวเวียดนามเข้ามาค้าขายตั้งแต่สมัยรัชการที่ 5 และคนในจังหวัดเริ่มย้ายถิ่นไปทำงานที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่ ก่อนปี พ.ศ. 2500 ทุนนิยมที่เกิดขึ้นส่งผลให้เกิดการพัฒนาเมืองศรีสะเกษโดยรวมและ

ทุนนิยมในพื้นที่มีลักษณะพิเศษไม่ค่อยเหมือนกับทุนนิยมชายแดนที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนของประเทศไทย กล่าวคือ ทุนนิยมชายแดนในพื้นที่เมืองศรีสะเกษมีลักษณะผสมผสานระหว่างทุนท้องถิ่นที่ได้รับสนับสนุนของรัฐทั้งเชิงนโยบายและงบประมาณ ทุนท้องถิ่นทำหน้าที่หลักในการพัฒนาเกษตรกรรมภายในจังหวัดเป็นหลักโดยไม่มีนักลงทุนต่างชาติ เกษตรกรรายย่อยในพื้นที่ลงทุนผลิตสินค้าเกษตรเพื่อขายด้วยทุนของตัวเอง ทั้งจากการกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สถาบันการเงินในจังหวัด เครือญาติ และ นายทุนท้องถิ่น ในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว ยางพารา มันสำปะหลัง หอม กระเทียม พริก วัควาย หมู และ พืชสวน เช่น ทุเรียนเงาไฟ ลำไย และเงาะ เป็นต้น

การค้าชายแดน

จังหวัดศรีสะเกษมีช่องทางด่านผ่านแดนที่เป็นจุดสำคัญต่อการพัฒนาการค้าชายแดน คือ จุดผ่านแดนถาวรช่องสะงำ ตั้งอยู่บ้านแซร์ไพร่ ต.ไพรพัฒนาอำเภอภูสิงห์ จ.ศรีสะเกษ ซึ่งได้รับการจัดตั้งเมื่อ ปี 2546 ด่านช่องสะงำอยู่ตรงข้าม เมืองอัลลองเวง จ.อุดรมิชัย ประเทศกัมพูชา

ตารางที่ 5 แสดงสถิติการค้าชายแดนระหว่างไทย – กัมพูชา ณ จุดผ่านแดนช่องสะงำ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ปีปฏิทิน 2546 – 2560

ปี	มูลค่าการส่งออก	มูลค่าการนำเข้า	ดุลการค้า	มูลค่าการค้า รวม	เมื่อเทียบกับปีก่อน
					+/-, -ลด/ %
2546	36.79	9.05	27.74	45.84	
2547	73.21	128.80	-55.59	202.01	+156.17/340.68 %
2548	213.33	135.81	77.52	349.14	+147.13/72.83 %
2549	285.38	6.61	278.77	291.99	-57.15/16.37 %
2550	508.39	29.09	479.30	537.48	+245.49/84.07 %
2551	1,368.50	57.29	1,311.21	1,425.79	+888.31/165.27 %
2552	905.64	185.04	720.60	1,090.68	-335.11/23.50 %
2553	720.33	33.80	686.53	754.13	-336.55/30.86 %
2554	199.87	24.53	175.34	224.40	-529.73/70.24 %
2555	642.89	34.36	608.53	677.25	+452.85/201.80 %
2556	778.97	46.95	732.02	825.92	+148.67/21.95 %
2557	960.46	65.90	894.56	1,026.36	+200.44/24.27 %
2558	836.07	202.24	633.83	1,038.31	+11.95/1.16 %
2559	910.37	142.61	767.76	1,052.97	+14.66/1.41 %
2560	481.09	359.57	121.52	840.66	-212.31/20.16 %
รวม	8,921.29	1,461.65	7,459.64	10,382.93	

ที่มา: ด่านศุลกากรช่องสะงำ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ ปี 2546 และปี2560 (เว็บไซต์ <http://chongsa-ngam.customs.go.th/>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2563)

ตารางที่ 5 แสดงสถิติการค้าชายแดนระหว่างไทย-กัมพูชา ณ จุดผ่านแดนช่องสะงำ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดศรีสะเกษ ปี 2546 ถึงปี 2560 พบว่า สถิติการค้าชายแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ในปี 2546 มีมูลค่าการส่งออก 36.79 ล้านบาท มีมูลค่าการนำเข้า 9.05 ล้านบาท และมีมูลค่าการค้ารวม 45.84 ล้านบาท ซึ่งประเทศไทยได้เปรียบดุลการค้า 27.74 ล้านบาท ในส่วนปี 2551 เป็นปีที่มีมูลค่าการค้ารวมมากที่สุด โดยแบ่งออกเป็น มูลค่าการส่งออก 1,368.50 ล้านบาท มูลค่าการนำเข้า 57.29 ล้านบาท และมีมูลค่าการค้ารวม 1,425.79 ล้านบาท ประเทศไทยได้เปรียบดุลการค้า 1,311.21 ล้านบาท ส่วนในปี 2560 เป็นปีสุดท้ายในการเก็บข้อมูลพบว่า มีมูลค่าการส่งออก 481.09 ล้านบาท มีมูลค่าการนำเข้า 359.57 ล้านบาท และมีมูลค่าการค้ารวม 840.66 ล้านบาท ซึ่งประเทศไทยได้เปรียบดุลการค้า 121.52 ล้านบาท

จังหวัดศรีสะเกษมีการพัฒนาระบบถนนเพื่อการค้าข้ามชาติอย่างต่อเนื่องตั้งแต่มีการอพยพยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง ระหว่างกัมพูชา สปป.ลาว เมียนมาร์ ไทย และ เวียดนาม (Ayeyawady–Chao Phraya–Mekong Economic Cooperation Strategy: ACMCS) เนื่องจากจังหวัด ศรีสะเกษมีชายแดนติดกับประเทศกัมพูชาและมีด้านการค้าชายแดนช่องสะงำตามเส้นทาง R67 (สะงำ-อันลองเวง-เสียมราฐ) ซึ่งทำให้การเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมระหว่างเส้นทางไทยกับประเทศเพื่อนบ้านด้านการค้า การลงทุน การผลิต และ การท่องเที่ยว สะดวกมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้โยธาธิการและผังเมืองจังหวัด ศรีสะเกษได้มีการประเมินผลการเปลี่ยนแปลงด้านการคมนาคมและขนส่งระหว่างเมืองขนาดเล็กๆ ภายในจังหวัดและในเมืองที่ติดกับชายแดนกัมพูชา ได้แก่ กันทรลักษ์ และ ขุนหาญ ช่องทางเดิมที่เคยใช้สัญจรไปมาระหว่างเมืองศรีสะเกษและประเทศกัมพูชา เช่น ช่องพระพลัย เขาพระวิหาร บ้านไพรพัฒนาที่เป็นเมืองขนาดเล็กผ่านไปยังช่องสะงำ อ.กุสุมาลย์ เป็นต้น ซึ่งได้เปรียบเทียบการสำรวจข้อมูลระหว่างปี พ.ศ. 2546 และปี พ.ศ. 2560 โยธาธิการและผังเมืองจังหวัด ศรีสะเกษ ได้มีแผนการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพิ่มเติมอย่างขนานใหญ่มาจากการประเมินการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมและการขนส่งซึ่งพบว่ามี 2 ปัจจัยที่ทำให้โครงสร้างพื้นฐานต้องได้รับการพัฒนา ได้แก่ อัตราการเปลี่ยนแปลงการเติบโตของปริมาณจราจร และ ระบบโครงข่ายถนน (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2561: 2-14-2-20)

ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรป่าไม้ และ ที่ดิน

จังหวัดศรีสะเกษมีพื้นที่กว้างมากถึง 5,524,987.5 ไร่ หรือ 8,839.90 ตารางกิโลเมตร มีลักษณะเป็นที่ราบสลับกับทุ่งนา มีปริมาณฝนค่อนข้างมากโดยเฉลี่ย 1,200-1,400 มิลลิเมตรต่อปี ยังมีป่าไม้ทั้งป่าโปร่ง ป่ายาง ไม้เต็ง ประดู่ และไม้เบญจพรรณ และเหลือป่าสมบูรณ์ประมาณ 11.67 % นอกจากน้ำฝนแล้วยังมีแหล่งน้ำสำคัญสำหรับการเพาะปลูกได้แก่แม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขาของแม่น้ำมูล ได้แก่ ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ และ ห้วยศาลา มีพื้นที่ชลประทานจำนวน 20,400 ไร่ (สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 2559: 1-2) ในบทนี้จึงจะอธิบายถึงบริบทความเป็นเมืองของศรีสะเกษ ด้านสังคม เศรษฐกิจ และ การพัฒนา

โครงสร้างพื้นที่เพื่อการพัฒนา และขยายตัวของเมืองที่เชื่อมโยงและเป็นฐานของการพัฒนาเกษตรกรรมของจังหวัด

ข้อมูลปี 2560 พบว่า พื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินของเมือง จำนวน 6,883.59 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 0.12 เพิ่มขึ้นจากปี 2546 ที่มีพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน จำนวน 1,130.89 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 0.02 ซึ่งมีอัตราการเพิ่มขึ้นจำนวน 5,752.71 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 36.34 ในปี 2560 มีพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินจำนวน 4,204,443.08 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 76.10 เพิ่มขึ้นจากปี 2546 ที่มีพื้นที่จำนวน 4,125,974.50 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 74.68 โดยมีอัตราการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ระหว่างปี 2546 ถึง พ.ศ.2560 จำนวน 78,468.58 ไร่ คิดร้อยละ 0.14 (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2561: 2-15)

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

จังหวัดศรีสะเกษได้พัฒนาเส้นทางคมนาคมอย่างต่อเนื่องเพื่อรองรับการพัฒนาเมือง การเคลื่อนย้ายสินค้า ผู้คน การท่องเที่ยว และ การเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านเพื่อการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ โดยมีแผนการพัฒนาโครงข่ายด้านการคมนาคมขนส่งและโลจิสติกส์ที่สำคัญของจังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ ระบบคมนาคมขนส่งทางถนน ระบบคมนาคมขนส่งทางรถโดยสารสาธารณะ และ ระบบคมนาคมขนส่งทางรถไฟ โดยมีถนนโครงข่ายสายหลักที่ใช้เชื่อมโยงไปยังจังหวัดอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร และ จังหวัดอุบลราชธานี รวมทั้งเส้นทางเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน อย่างประเทศกัมพูชา และนอกจากนั้นยังมีโครงข่ายถนนเชื่อมโยงภายในพื้นที่ระหว่างอำเภอและตำบล เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่เดินทางเข้าถึงพื้นที่ย่านกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว ประกอบด้วยการเดินทางโดยเส้นทางทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงชนบท โดยมีรายละเอียดการคมนาคมทางบก ดังนี้ ทางหลวงแผ่นดินเป็นระบบคมนาคมขนส่งหลักที่เชื่อมต่อจังหวัดศรีสะเกษ เข้ากับจังหวัด อื่นข้างเคียง รวมทั้งเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคมในจังหวัดศรีสะเกษ สู่ระดับภูมิภาค มีทั้งทางหลวงแผ่นดินสายหลัก และทางหลวงแผ่นดินสายรอง ทำให้การคมนาคมขนส่งในพื้นที่มีประสิทธิภาพสามารถ เดินทางได้อย่างสะดวก ประกอบไปด้วย ถนนสายหลักโครงข่ายทางหลวงแผ่นดินในภาพรวมของจังหวัดศรีสะเกษ อยู่ในความรับผิดชอบของ แขวงทางหลวงศรีสะเกษ 1 และแขวงทางหลวงศรีสะเกษ นอกจากนี้ ทางจังหวัดยังกำลังพัฒนาเส้นทางของทางหลวงชนบทในพื้นที่เพื่อเชื่อมต่อโครงข่ายระบบคมนาคม เพื่อสนับสนุนการคมนาคมขนส่งให้สามารถเข้าถึงพื้นที่ชุมชน พื้นที่การท่องเที่ยวทั้งทางเกษตรกรรม ภูเขาและวัฒนธรรม รวมทั้งเพื่อแก้ไขปัญหาจราจร โดยการสร้างทางเชื่อมหรือทางเลี้ยวไปยังเส้นทางสายต่างๆ ทั้งการเชื่อมกับทางหลวงแผ่นดินหรือเชื่อมเส้นทางหลวงชนบทในจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียง (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2561:2-52-2-53)

ความต้องการพลังงาน

ปัจจุบันจังหวัดศรีสะเกษมีโรงไฟฟ้าที่มีการผลิตไฟฟ้าจากพลังงานหมุนเวียนที่จ่ายไฟฟ้าเชิงพาณิชย์ (COD) ในพื้นที่ทั้งสิ้น 6 แห่ง แยกเป็นโรงไฟฟ้าแสงอาทิตย์ 3 แห่ง ตั้งอยู่ที่ อำเภอเมืองและอำเภอเบญจลักษณ์ โรงไฟฟ้าก๊าซชีวภาพ 2 แห่ง ตั้งอยู่บริเวณอำเภอกันทรลักษณ์และอำเภوخุนหาญ และโรงไฟฟ้าชีวมวล 1 แห่ง ตั้งอยู่ที่ตำบลโนนค้อ อำเภอโนนคูณ มีกำลังการผลิต ติดตั้งรวมทั้งสิ้นประมาณ 31.53 MV ซึ่งเป็นโดยโรงไฟฟ้าพลังแสงอาทิตย์ มีกำลังการผลิตมากที่สุด 17 MV หรือคิดเป็นร้อยละ 50 ของกำลังการผลิตทั้งหมด รองลงมา ได้แก่ โรงไฟฟ้าชีวมวล และ โรงงานไฟฟ้าชีวภาพ มีกำลังการผลิต 9 MV และ 5.53 MV หรือคิดเป็นร้อยละ 29 และ 17 ตามลำดับ (ดูตารางที่ 6)

ตารางที่ 6 แสดงโรงไฟฟ้าภายในพื้นที่แยกตามประเภทพลังงาน จังหวัดศรีสะเกษ

ลำดับ	ชื่อบริษัท	ตำบล	อำเภอ	กำลังการผลิต ได้	กำลังการผลิตเพื่อ ขาย
โรงไฟฟ้าแสงอาทิตย์					
1	บริษัท เอสพีพี โฟร์ จำกัด	ท่าคล้อ	เบญจลักษณ์	6	6
2	บริษัทเอส พีพี ทรี จำกัด	ท่าคล้อ	เบญจลักษณ์	8	8
3	บริษัท ยูนิเวอร์แซล โฟวเดออร์ จำกัด	ห้วยป่อง	เมืองศรีสะเกษ	3	3
รวม				17	17
โรงไฟฟ้าก๊าซชีวภาพ					
1	บริษัท เอี่ยมศิริ ไบโอก๊าซ จำกัด	จานใหญ่	กันทรลักษณ์	4.533	3
2	บริษัท พ.ศ.ช. ผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด	ไพร	ขุนหาญ	1	0.95
รวม				5.53	3.95
โรงไฟฟ้าชีวมวล					
1	บริษัท ตั้งแซ่ย์กรีนเพาเวอร์ จำกัด	โนนค้อ	โนนคูณ	9	8
รวม				9	8

ที่มา: กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2561: 2-72)

กล่าวโดยสรุป ศรีสะเกษค่อนข้างมีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน และ มีกำลังแรงงานในภาคเกษตรกรรม ที่มีมากกว่าร้อยละ 70 มีที่ดินภาคเกษตรกรรมที่กว้างขวาง มีความเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน และกลุ่มจังหวัดใกล้เคียงที่มีศักยภาพในการพัฒนาเกษตรกรรม อีกทั้ง การมีนโยบายเมืองระดับชาติในการรองรับการพัฒนาเมืองเพื่อส่งเสริมพื้นที่รอบเมือง และสนับสนุนการพัฒนาเกษตรกรรมของจังหวัด และมีโอกาสเชื่อมต่อกับประเทศเพื่อนบ้านผ่านการค้าและการคมนาคม

บทที่ 3

การเติบโตของเมืองศรีสะเกษบนฐานเกษตรกรรม

บทนำ

บทนี้นำเสนอให้การเติบโตของเมืองศรีสะเกษ ซึ่งส่วนสำคัญส่วนหนึ่งมาจากการพัฒนาและการเติบโตของภาคเกษตรกรรม โดยเงื่อนไขด้านเกษตรกรรมที่ทำให้เมืองเติบโต ได้แก่ นโยบายด้านเกษตรกรรม ศักยภาพของเกษตรกรในการผลิตสินค้าตอบสนองเมือง ขณะเดียวกันการพัฒนาเกษตรกรรมจะเป็นไปไม่ได้ หากเมืองไม่ส่งเสริมและสนับสนุนภาคเกษตรกรรม โดยพบว่า ความต้องการอาหารของผู้บริโภคในเมือง การจัดอีเว้นท์เพื่อสินค้าเกษตรโอท็อปติดดาวของส่วนราชการ เครือข่ายเมืองกับการสนับสนุนเกษตรกรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การวางแผนการใช้ที่ดิน และการขยายตัวของร้านอุปกรณ์การเกษตร เงื่อนไขเหล่านี้สะท้อนว่าเมืองและภาคเกษตรกรรมต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อการพัฒนาจังหวัดศรีสะเกษ

นโยบายด้านการพัฒนาเกษตรกรรม

นโยบายของเมืองด้านเกษตรกรรม

การพัฒนาประเทศไทยนับจากอดีตตั้งอยู่บนฐานเกษตรกรรม เพื่อความมั่นคงอาหารของประเทศและส่งออกต่างประเทศเพื่อสร้างรายได้ให้กับประเทศ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559: ข) เห็นได้จากการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษในปี 2398 ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออก การจัดตั้งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ขึ้นมาดูแลด้านการเกษตร และมีกรมที่เกี่ยวข้องเรื่องการจัดการน้ำ เช่น การขุดคลองในภาคกลางเพื่อเกษตร และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรองรับการขยายตัวของภาคเกษตรกรรม เช่น กรมชลประทาน กรมที่ดิน โรงเรียนสาธิตเกษตร และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง (อเนก นาวิกมูล, 2554) และแม้ว่าต่อมาประเทศไทยได้เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและบริการมากขึ้นตามลำดับ

รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยยังคงเน้นการพัฒนาเกษตรกรรมเป็นนโยบายสำคัญๆ ของประเทศ นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแผนแรก (ปี 2504-2509) จนถึงแผนฉบับปัจจุบัน (ฉบับที่ 12 ปี 2560-2564) โดยเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การแปรรูปสินค้าเกษตรในรูปสินค้าเกษตรอุตสาหกรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) เช่น นโยบายด้านการเกษตรกรรมที่สำคัญ เช่น การส่งเสริมการใช้ปัจจัยการผลิตในยุคการปฏิวัติเขียว นโยบายด้านการอุดหนุนสินค้าเกษตรที่สำคัญด้านข้าว ได้แก่ นโยบายพรีเมียมข้าว นโยบายมุ่งส่งออกตลาดโลก หรือ นโยบายรับจำนำข้าวตันละ 15,000 บาท เป็นต้น ซึ่งนโยบายด้านเกษตรทำให้สินค้าเกษตรกลายเป็นสินค้าการเมือง เช่น ข้าว (สมพร อิศวิลานนท์, 2553) และยางพารา ที่รัฐได้เข้ามาแทรกแซงราคาตลาดยางพาราอย่างต่อเนื่อง เพราะราคารายตกต่ำและผันผวนมาโดยตลอด รวมทั้งการจัดโซนนิ่งภาคเกษตรกรรมว่าพื้นที่ใดควรปลูกพืชชนิดใด เป็นต้น (วิโรจน์ ณ ระนอง, 2014) พรรคการเมืองต่างเสนอนโยบายเพื่อเพิ่มราคารายพารา เช่น กรณีพรรคประชาธิปัตย์ที่กล่าวระหว่างหาเสียงใน

ปลายปี พ.ศ. 2561 ว่า “สำหรับการแก้ไขปัญหา คือ ประกันรายได้ยางพาราที่ 60 บาท/กก. ครอบคลุมจะไม่เกิน 25 ไร่ ไม่ว่าจะมียางหรือไม่ แต่ต้องมีการลงทะเบียนเกษตรกร เพราะนโยบายเดิมที่ชดเชยให้เกษตรกร ชาวสวนจะได้รับเงิน แต่คนกรีดยางไม่ได้รับ สรุปคือนโยบาย “60 บาท 25 ไร่ได้ทุกคน” (ไทยโพสต์, 2562)

สำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 และช่วง 5 ปีแรกของยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ระยะ 20 ปี (2560 – 2579) รัฐบาลได้กำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายด้านการเกษตร คือ “ภาคเกษตรก้าวไกลด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม ตลาดนำการผลิตชีวิตเกษตรกรมีคุณภาพ ทรัพยากรการเกษตรมีความสมดุลและยั่งยืน” โดยมีเป้าหมายสำคัญคือ 1) ความผาสุกของเกษตรกรเพิ่มขึ้นอยู่ที่ระดับ 85 ในปี 2564 2) เกษตรกรมีรายได้เงินสดสุทธิทางการเกษตรเพิ่มขึ้นเป็น 59,460 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2564 3) เศรษฐกิจภาคเกษตรเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 3 ต่อปี 4) จำนวนงานวิจัย เทคโนโลยี และ นวัตกรรมด้านการเกษตร ถูกนำไปใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้นอย่างน้อยร้อยละ 5 ต่อปี และ 5) ทรัพยากรการเกษตรได้รับการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์อย่างสมดุลและยั่งยืน โดยมียุทธศาสตร์เพื่อบรรลุเป้าหมาย ได้แก่ การสร้างความเข้มแข็งให้เกษตรกรและสถาบันเกษตรกร การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการสินค้าเกษตรตลอดโซ่อุปทาน การเพิ่มความสามารถในการแข่งขันด้วยเทคโนโลยี และนวัตกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน และการพัฒนาระบบบริหารจัดการภาครัฐ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559: ค-ง)

นอกจากนี้ นโยบายด้านเกษตรกรรมของไทยได้รับอิทธิพลทั้งจากปัจจัยภายในประเทศ ได้แก่ ความต้องการด้านอาหารมากขึ้น ทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพและปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความต้องการอาหารเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณและคุณภาพและการแข่งขันกับประเทศอื่นๆ ที่ผลิตสินค้าเกษตรเหมือนกัน เช่น ข้าว ยางพารา และเนื้อสัตว์ เป็นต้น (กรมปศุสัตว์ มปป.: 26-31) นอกจากนี้ กระแสการพัฒนาอย่างยั่งยืนระดับสากลยังได้ส่งผลต่อการกำหนดนโยบายการเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนอีกด้วยเห็นได้จากรัฐบาลได้กำหนดแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน ที่ว่า “ยังเน้นให้เศรษฐกิจรายสาขามีการเติบโตอย่างเข้มแข็ง ภาคการเกษตรเน้นเกษตรกรรมยั่งยืนและให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น มีการพัฒนาเมืองอุตสาหกรรมนิเวศ” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม, มปป: 13)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ระบุถึงการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนแม้ไม่ได้เน้นให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างภาคเกษตรกรรมและเมืองแต่สามารถคาดการณ์ได้ว่า การพัฒนาเมืองในแต่ละภาคของประเทศไทยมีจุดเน้นแตกต่างกัน ในภาคอีสานมุ่งเน้นการพัฒนาเมืองและเมืองชายแดนให้หลุดพ้นจากความยากจนสู่เป้าหมายการพึ่งตนเอง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, มปป: 17) เน้นให้เศรษฐกิจรายสาขามีการเติบโตอย่างเข้มแข็ง เกษตรกรรมยั่งยืนและให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และ ระบบโลจิสติกส์ของประเทศเพื่อขยายขีดความสามารถ และพัฒนาคุณภาพการให้บริการเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองและพื้นที่เศรษฐกิจหลัก และส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของทุกกลุ่มในสังคม

เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, มปป: 6-13)

ดังที่ระบุแผนเกี่ยวกับการพัฒนาเมืองและเมืองชายแดนว่า ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ประเทศไทยต้องใช้ประโยชน์จากศักยภาพและภูมิสังคมเฉพาะของพื้นที่ และการดำเนินยุทธศาสตร์เชิงรุกเพื่อเสริมจุดเด่นในระดับภาคและจังหวัดในการเป็นฐานการผลิตและบริการที่สำคัญ ประกอบกับการขยายตัวของประชากรในเขตเมือง จะเป็นโอกาสในการกระจายความเจริญและยกระดับรายได้ของประชาชนโดยการพัฒนาเมืองให้เป็นเมืองน่าอยู่และมีศักยภาพในการรองรับการค้าการลงทุน รวมทั้งลดแรงกดดันจากการกระจุกตัวของการพัฒนาในกรุงเทพฯ และภาคกลางไปสู่ภูมิภาค นอกจากนี้ การเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนยังเป็นโอกาสในการเปิดพื้นที่เศรษฐกิจใหม่บริเวณชายแดนเชื่อมโยงการค้าการลงทุนในภูมิภาคของไทยกับประเทศเพื่อนบ้านอีกด้วย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, มปป.: 25-16)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2560-2564 ได้กำหนดให้มีการผลิตข้าวอินทรีย์ 1 ล้านไร่ โดยขยายพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ไม่น้อยกว่าร้อยละ 20 ต่อปี ซึ่งเป็นผลมาจากความต้องการข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยและต่างประเทศเพิ่มขึ้น และประเทศไทยเป็นประเทศที่ส่งออกข้าวอินทรีย์มากที่สุดในโลก คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ. 2560-2564 ซึ่งเป็นแผนฉบับที่ 2 หลังจากที่ได้แผน 1 สิ้นสุดไปตั้งแต่ปี 2554 โดยในแผนใหม่นี้ ตั้งวิสัยทัศน์ให้ “ประเทศไทยเป็นผู้นำในระดับภูมิภาคด้านการผลิต การบริโภค การค้าสินค้า และการบริการเกษตรอินทรีย์ ที่มีความยั่งยืนและเป็นที่ยอมรับในระดับสากล” โดยมีเป้าหมายที่จะเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ให้เป็น 600,000 ไร่ในปี 2564 มีเกษตรกรไม่น้อยกว่า 30,000 รายทำเกษตรอินทรีย์ ต้องการเพิ่มสัดส่วนตลาดในประเทศ-ตลาดส่งออกเป็น 40:60 และ ทำให้เกษตรกรทำอินทรีย์วิถีพื้นบ้านเพิ่มขึ้น ปัจจุบันประเทศไทยมีพื้นที่เกษตรอินทรีย์เพียง 273,881 ไร่ (ปี 2558) และมีเกษตรกรเพียง 10,557 ราย) ดังนั้นยุทธศาสตร์นี้จึงต้องการขยายเกษตรอินทรีย์มากกว่าหนึ่งเท่าตัวให้ได้ในอีก 5 ปีข้างหน้า (กรีนเน็ต, ออนไลน์) โดยพื้นที่เกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้นให้ได้ ร้อยละ 20 ต่อปีในปี 2562-2564 นอกจากนี้ ยังส่งเสริมและสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ให้เข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์มากขึ้น พัฒนาศักยภาพและความสามารถเกษตรกรด้านการเป็นผู้ผลิตและผู้ให้บริการเพิ่มมูลค่ากับสินค้าเกษตรและให้เสริมหนุนความรู้แก่เกษตรกรให้ผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่หลากหลาย เน้นการแปรรูปสินค้าและบริการและคุณภาพเพื่อตอบสนองต่อลูกค้า (คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560)

นโยบายเกษตรกรรมจังหวัดศรีสะเกษ

นโยบายระดับชาติด้านเกษตรกรรมที่น่าเสนอในหัวข้อที่ผ่านมา ต่างมุ่งเน้นทำให้เกิดความทันสมัยด้านเกษตรกรรมพร้อมกับการสร้างความปลอดภัยให้กับสินค้าเกษตร เพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์เกษตรของชาติ เมืองศรีสะเกษ ได้นำนโยบายดังกล่าวมาปฏิบัติในระดับจังหวัด ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้เมืองมีโอกาสส่งเสริมภาค

เกษตรมากขึ้น เนื่องจากการพัฒนาเมืองในภูมิภาคและเมืองชายแดนเน้นการใช้ศักยภาพและภูมิสังคมเฉพาะพื้นที่ จากข้อมูลภาคสนามพบว่า จังหวัดศรีสะเกษมีความเฉพาะในเชิงเศรษฐกิจการเกษตร เช่น เป็นแหล่งผลิตข้าวอินทรีย์ในทุ่งกุลาร้องไห้ (ศรีสะเกษมีพื้นที่ส่วนหนึ่งในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นพื้นที่มีชื่อเสียงการปลูกข้าวหอมมะลิที่มีลักษณะพิเศษ คือ กลิ่นหอม เมล็ดยาว และ รสชาติอร่อย) ทุเรียนลาวาหรือทุเรียนภูเขาไฟ (ความเฉพาะของพื้นที่ภูมิศาสตร์ในเขตที่เคยมีภูเขาไฟโบราณ) หอมแดง กระเทียม และส่งออกวัวควายอันดับต้นๆ ของประเทศ ซึ่งถือเป็นพื้นที่ผลิตสินค้าเกษตรที่ตั้งบนฐานความรู้และภูมิศาสตร์เฉพาะของพื้นที่ ผลผลิตเหล่านี้ไม่เพียงแต่ส่งออกจากพื้นที่เพื่อหล่อเลี้ยงคนเมืองในเมืองศรีสะเกษเท่านั้น แต่ส่งออกไปยังเมืองและพื้นที่ต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ (เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, 2562) ผู้ว่าราชการจังหวัดและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้กำหนดบทบาทตำแหน่งให้เป็นจังหวัดผลิตสินค้าเกษตรปลอดภัย เช่น ข้าวหอมมะลิ และ พืชผลด้านเกษตรกรรมหลายอย่างเห็นได้จากตลอด 5 ปี คือ ระหว่างปี พ.ศ.2551-2555 นั้นจังหวัดมีเศรษฐกิจขยายตัวเฉลี่ย 4.8% โดยการอาศัยฐานการผลิตจากเกษตรกรรม (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2557)

ส่วนราชการในจังหวัดเห็นว่าศรีสะเกษมีศักยภาพด้านเกษตรกรรมอยู่ในระดับสูง เนื่องจากมีภูมิประเทศเอื้ออำนวย กล่าวคือเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่กว้างมากถึง 5,524,987.5 ไร่ หรือ 8,839.90 ตารางกิโลเมตร มีลักษณะเป็นที่ราบสลับกับทุ่งนา มีปริมาณฝนค่อนข้างมากโดยเฉลี่ย 1,200-1,400 มิลลิเมตรต่อปี ยังมีป่าไม้ทั้งป่าโปร่ง ป่ายาง ไม้เต็ง ประดู่ และไม้เบญจพรรณ (แต่เหลือป่าสมบูรณ์ประมาณ 11.67% ซึ่งน้อย) นอกจากน้ำฝนแล้วยังมีแหล่งน้ำสำคัญสำหรับการเพาะปลูก ได้แก่ แม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขาของแม่น้ำมูล คือ ห้วยทับทัน ห้วยสำราญและห้วยศาลา มีพื้นที่ชลประทานจำนวน 20,400 ไร่ (สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2, 2559: 1-2)

นอกจากนี้ ศรีสะเกษมีนโยบายและแผนด้านเกษตรกรรมสอดคล้องกับยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ระยะ 20 ปี โดยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 และเป็นช่วง 5 ปีแรกของยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ระยะ 20 ปี (2560-2579) นั้น รัฐบาลได้กำหนดวิสัยทัศน์และเป้าหมายด้านการเกษตร คือ “ภาคเกษตรก้าวไกลด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม ตลาดนำการผลิตชีวิตเกษตรกรมีคุณภาพ ทรัพยากรการเกษตรมีความสมดุลและยั่งยืน” โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ 1) ความผาสุกของเกษตรกรเพิ่มขึ้นอยู่ที่ระดับ 85 ในปี 2564 2) เกษตรกรมีรายได้เงินสดสุทธิทางการเกษตรเพิ่มขึ้นเป็น 59,460 บาทต่อครัวเรือน ในปี 2564 3) เศรษฐกิจภาคเกษตรเติบโตเฉลี่ยร้อยละ 3 ต่อปี 4) จำนวนงานวิจัย เทคโนโลยี และนวัตกรรมด้านการเกษตรถูกนำไปใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้นอย่างน้อยร้อยละ 5 ต่อปี และ 5) ทรัพยากรการเกษตรได้รับการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์อย่างสมดุลและยั่งยืน (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2559: ค-ง)

ภายหลังการรับนโยบายการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ส่วนราชการในเมืองได้ทุ่มเททรัพยากรทั้งงบประมาณและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จนสามารถขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้นตามลำดับ นับจากปี 2560 มีจำนวน

เกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์จำนวน 5,158 ราย เพิ่มขึ้นเป็น จำนวน 18,772 รายในปี 2562 และเพิ่มพื้นที่ทำเกษตรอินทรีย์จาก 35,775 ไร่ เป็น 151,151 ไร่ในปี 2562 ดังแสดงในตารางที่ 7

ตารางที่ 7 แสดง จำนวนเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์และพื้นที่ปลูก ปี 2560-2562

มาตรฐาน เกษตร อินทรีย์	รับรองแล้ว		ปี 2560		ปี 2561		ปี 2562		รวม	
	เกษตรกร (ราย)	พื้นที่ (ไร่)	เกษตรกร (ราย)	พื้นที่ (ไร่)	เกษตรกร (ราย)	พื้นที่ (ไร่)	เกษตรกร (ราย)	พื้นที่ (ไร่)	เกษตรกร (ราย)	พื้นที่ (ไร่)
PGS	31	320	4,333	22,272	1,349	12,594	2,280	11,400	7,993	46,586
มกท.	835	10,655	825	8,368	4,748	45,228	2,866	15,534	9,274	79,785
สากล	1,505	24,780	-	-	-	-	-	-	1,505	24,780
รวม	2,371	35,775	5,158	30,640	6,097	57,822	5,146	26,934	18,772	151,151

ที่มา: เอกสารของสำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ (2562)

เจ้าหน้าที่ระดับสูงของจังหวัดศรีสะเกษที่เกี่ยวข้องท่านหนึ่งกล่าวว่า เมืองศรีสะเกษพัฒนาและเติบโตมาจากการพัฒนาเกษตรกรรมมากกว่าการพัฒนาจากฐานทรัพยากรอื่นๆ เพราะคนส่วนใหญ่ของจังหวัดอยู่ในชนบทและพึ่งพาการทำเกษตรกรรม การเพิ่มผลผลิตภาคเกษตรกรรมทำให้คนในชนบทมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ส่งผลให้เกิดการพัฒนาเมืองไปพร้อมๆ กัน นั่นคือทำให้เมืองสามารถมีอาหารให้กับคนเมืองที่ผลิตจากภาคเกษตรกรรม เช่น เนื้อวัว ข้าว หอมแดง กระเทียม พริก และ สินค้าที่จัดอยู่ในประเภทราคาสูงและมีเฉพาะฤดูกาลที่มีชื่อเสียงของจังหวัด ได้แก่ ทุเรียน และเงาะ เป็นต้น ดังนั้นเมืองจึงต้องกำหนดนโยบายและจัดหางบประมาณเพื่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรองรับการขนส่งสินค้าเกษตรกรรมและปัจจัยการผลิต การสร้างตลาดในพื้นที่ต่างๆ ของเมืองเพื่อให้เกษตรกรเข้ามาขายสินค้าในเมือง เป็นต้น

ศักยภาพของเกษตรกรในผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองเมืองและภาคเอกชน

เกษตรกรในจังหวัดศรีสะเกษมีศักยภาพในการผลิตสินค้าเกษตรกรรม เพื่อตอบสนองต่อตลาดที่หลากหลายทั้งตลาดท้องถิ่น ระดับประเทศ และ สากล เป็นกลุ่มเกษตรกรกลุ่มใหญ่ที่สุดของจังหวัด มากถึง 3,244,389 ไร่ จากพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมดของจังหวัด คือ 3,537,833 ไร่ และมีเพียง 151,151 ไร่ ที่ปลูกข้าวอินทรีย์หรือประมาณร้อยละ 4.7 เท่านั้น ผู้แทนหอการค้าจังหวัดศรีสะเกษให้ความเห็นว่า ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดศรีสะเกษ และถือได้ว่าข้าวเป็นตัวขับเคลื่อนจังหวัด เห็นได้จากการมีอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวเกิดขึ้นในจังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ การมีโรงสีข้าวประมาณ 20 กว่าโรงและปัจจุบันทางโรงสีได้มีการรวมตัวและจัดตั้งเป็นสมาคมโรงสีข้าว

นโยบายของรัฐมีผลต่อการขยายตัวของโรงสีข้าวในจังหวัดเป็นอย่างมาก โดยพบว่าอัตราการเติบโตของโรงสีข้าวมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี เช่น กรณีของโรงสีแห่งหนึ่งในจังหวัดศรีสะเกษ ที่พบว่าโรงสีของผู้ให้สัมภาษณ์สามารถรับข้าวเปลือกได้ถึง 6 หมื่นตันต่อปี จากเดิมที่สามารถรับข้าวเปลือกได้ประมาณ 7-8 พันตัน ผู้ประกอบการเล่าว่านโยบายข้าวของรัฐทั้งส่งเสริมการขยายตัวของเศรษฐกิจจังหวัด เช่น การขยายตัวของโรงสี การสร้างรายได้ให้กับภาคเกษตรกรรม แต่นโยบายข้าวด้านการช่วยเหลือชาวนาไม่ยั่งยืน นอกจากนี้ภาคเอกชนโดยโรงสีข้าวได้ส่งเสริมเกษตรกรผลิตข้าวปลอดภัยและปรับเปลี่ยนวิถีจากการทำนาหว่านเป็นนาหยอด มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการเกษตรแบบพันธสัญญาผลิตข้าวกับโรงสีจำนวนประมาณ 2,000 รายทั้งจังหวัด เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการผู้หนึ่งกล่าวว่า ในอดีตชาวนาหว่านข้าวเพราะอยากได้ต้นข้าวปริมาณมาก แต่รวงไม่ใหญ่ เมล็ดข้าวลีบเล็ก หรือเป็นข้าวปลาย (ข้าวหักเป็นเม็ดเล็กๆ) ทำให้ขายไม่ได้ราคา การที่ทางโรงสีหาวิธีการที่จะทำให้เกษตรกรปลูกข้าวให้ได้ราคา และปลูกข้าวได้มาตรฐานจากหลายวิธี เช่น การทำนาหยอด น่าจะเหมาะกับพื้นที่นาของภาคอีสาน จะใช้ 7-8 กิโลกรัมต่อไร่ ถ้าเทียบกับนาหว่านจะใช้ 25-27 กิโลกรัมต่อไร่ เกษตรกรจึงเห็นว่าเป็นวิธีการที่ดีคือได้ผลผลิตเพิ่มโดยไม่ต้องซื้อเครื่องหยอดและทางบริษัทเป็นผู้สนับสนุนปัจจุบัน

กรณีวัวเนื้อ พบว่า เกษตรกรบางส่วนมีความสามารถเลี้ยงวัวในระบบฟาร์มที่มาตรฐาน เลี้ยงวัวพันธุ์ผสม และมีความรู้ในการปลูกหญ้าสายพันธุ์ “เนเปียปากช่อง” เพื่อเลี้ยงวัวให้มีคุณภาพ นอกจากนี้ ยังพบว่าเกษตรกรมีความสามารถผลิตสินค้าอินทรีย์เพื่อเพิ่มมูลค่าผลผลิต เช่น ข้าวอินทรีย์ รวมทั้งพัฒนาผลิตภัณฑ์สินค้าเกษตรกรรม เช่น ทุเรียน ที่ให้ผลตอบแทนสูงโดยขอรับการสนับสนุนทางวิชาการจากเมือง หรือ การพัฒนาจากเกษตรกรธรรมดาเป็นผู้ประกอบการ เช่น การแปรรูปหอมแดง เป็นต้น ซึ่งเป็นเกษตรกรรุ่นกลางผู้ปลูกหอมแดงได้พัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าโอท็อปเพื่อส่งตลาดบนหรือตลาดคนเมือง ดังกรณีของฝ่าย อายุ 36 ปี ชาวบ้านในอำเภอยางชุมน้อย เล่าถึงการรวมกลุ่มการผลิตสินค้าโอท็อปว่า กลุ่มตนมีสมาชิก 96 คน เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 และได้พัฒนาสินค้าจำนวน 9 ชนิดที่เกี่ยวข้องกับหอมกระเทียม และได้รับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ระดับ 4 ดาว น้ำพริกหอมเผา หอมเจียว กระเทียมเจียว กระเทียมโทนดองน้ำผึ้ง กระเทียมสามรส หอมดองน้ำผึ้ง หอมเจียวปลากรอบปรุงรสยา และรสปาก้า สินค้าเหล่านี้จะถูกนำไปขายที่ ร้านของฝากแม่ฮ้อย จ.อุบลราชธานี และ ศูนย์ OTOP ศรีสะเกษ เป็นต้น (ข้อมูลส่วนนี้จะกล่าวโดยรายละเอียดในบทที่ 4)

ความต้องการอาหารของผู้บริโภคในเมือง

ความต้องการของผู้บริโภคสินค้าเกษตรกรรมในเมืองมีหลากหลายระดับทั้งตลาดบนและตลาดล่าง เช่น พบว่ามีร้านขายเนื้อวัวสำหรับลูกค้ามีรายได้สูง เช่น ร้านสเต็ก ลักษณะร้านจะเป็นร้านหรูติดแอร์ อาหารมีราคาค่อนข้างสูง เช่น ปัจจุบันในเขตตัวเมืองจังหวัดศรีสะเกษ มีร้านอาหารเป็นที่นิยมของคนเมืองที่บริโภคเนื้อประเภทต่างๆ ซึ่งจากการสัมภาษณ์เจ้าของร้านสเต็กแห่งหนึ่ง เจ้าของร้านสเต็กเล่าเกี่ยวกับการบริโภคเนื้อของคนเมืองในจังหวัดศรีสะเกษ โดยการสังเกตพฤติกรรมการสั่งเมนูอาหารของลูกค้าที่เข้ามาใช้บริการ พบว่า สัดส่วนของผู้ชาย

บริโภคเนื้อมากกว่าผู้หญิง กลุ่มลูกค้าส่วนใหญ่เป็นกลุ่มวัยทำงานและเป็นกลุ่มครอบครัวที่มีกำลังการซื้อ ร้านของเขาเปิดมาประมาณ 10 ปี ในช่วง 7 ปีแรก ซื้อเนื้อจากห้างแมคโครศรีสะเกษเป็นหลัก เป็นเนื้อที่ราคาไม่แพงมากนัก เมื่อนำมาทำเป็นสเต็กจะขายในราคาจานละ 250 บาท ต่อมาประมาณ 3 ปีให้หลัง ได้ซื้อเนื้อวัวคุณภาพจากฟาร์มที่ได้มาตรฐานและมีคุณภาพดีกว่าเนื้อจากร้านแมคโคร เพราะเห็นว่าลูกค้ามีกำลังซื้อมากขึ้นและต้องการกินเนื้อที่อร่อยและมีคุณภาพ (เจ้าของร้านสเต็ก, สัมภาษณ์, 2562)

ส่วนร้านเนื้อตลาดล่าง คือกลุ่มลูกค้าที่มีหลากหลายอาชีพที่มาซื้ออาหารเนื้อประเภท ลาบก้อย ซอยแซ่ และ แจ่วฮ้อน ที่ขายริมทางเดินข้างโรงพยาบาล สถานราชการ ตลาดสด และ ในชุมชนเมืองหรือตลาดใต้รุ่งช้าง ทางในเมือง เช่น ร้านแจ่วฮ้อนยินดี ร้านเลือดอีสาน ร้านลาบก๊ากใหม่ จากการสัมภาษณ์นางดาว อายุ 42 ปี เจ้าของร้านส้มตำและลาบก้อย ที่ขายอยู่ข้างๆ โรงพยาบาลศรีสะเกษ นางดาว เล่าว่าตนเองรับเนื้อมาขายครั้งละ 6 กิโล จากประจำได้ราคา 240 บาทต่อกิโลกรัม เริ่มซื้อร้านนี้มาประมาณ 20 ปีได้ ถือว่าตั้งแต่ช่วงทำกิจการร้านขายอาหารต่อจากพ่อแม่ ไม่ได้มีใครแนะนำให้นำมาซื้อแต่เห็นเนื้อที่ร้านสวยจึงอุดหนุนจนเป็นลูกค้าประจำ ในช่วงซื้อแรกๆ แม่ค้าก็ขายราคาเต็มแต่เมื่อเริ่มสนิทกันเนื่องจากคุยกันถูกคอแม่ค้าจึงลดราคาให้ ในช่วงเทศกาลปีใหม่ก็จะได้ของขวัญเล็กๆ น้อยๆ จากแม่ค้า

ปัจจุบัน แหล่งอาหารคนเมืองค่อนข้างแตกต่างกันขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมและอาชีพ ซึ่งแยกออกเป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่มคนจนเมือง เช่น คนถีบสามล้อ แม่ค้าเร่ หรือ กรรมกรและชนชั้นแรงงาน กลุ่มชนชั้นกลาง ได้แก่ ข้าราชการ อาจารย์ และนักศึกษา และกลุ่มคนฐานะดี ได้แก่ พ่อค้า นักธุรกิจ และข้าราชการระดับสูง จากการเก็บข้อมูลพบว่า กลุ่มคนจนเมืองมักอาศัยตลาดสด หรือใต้รุ่ง เป็นแหล่งซื้อหาอาหารมารับประทานเป็นหลัก และมักซื้อจากแม่ค้าหาบเร่เสมอ ดังที่นายบุญแหบ (คนถีบสามล้อ) เล่าว่า ตนเองอาศัยอยู่ที่อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ เดินทางเข้ามาเป็นแรงงานขับรถสามล้อประมาณ 30 ปีแล้ว คนขับสามล้อส่วนใหญ่ที่ตนเองรู้จักจะเดินทางมาจากบ้านนอกเพื่อมาทำงานเป็นแรงงานในเมืองศรีสะเกษ

“กลับบ้านเดือนละครั้งนั่งรถที่ บขส. กลับ เข้าห้องพักอยู่แถวหนองหล่มหลังสถานีตำรวจ เดือนละ 900 บาท มาพักอยู่คนเดียว แต่ถ้านักคนขับสามล้อจะเช่าเยอะ เช่าสามล้อขับวันละ 30-40 บาท แล้วแต่ที่ กับข้าวซื้อกินบ้างทำกินเองบ้าง ส่วนใหญ่จะไปซื้ออยู่ใต้รุ่ง ตลาดสด ซื้อกลับไปกินห้อง ข้าวสารจะเอามาจากบ้านแต่ไม่เอามาเยอะ แหมลงมอดจะขึ้น ร้านซื้ออาหารเยอะมาก คิดว่าเพียงพอ” (บุญแหบ, สัมภาษณ์, 2562)

นายสมศักดิ์ที่เป็นแรงงานรับจ้างเสียบลูกขึ้นเล่าว่า แต่เดิมตนเองเกิดที่อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ทำนาปลูกข้าวตามวิถีเกษตรกรรมตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ หลังจากแต่งงานเมื่อ 30 กว่าปีที่แล้ว ได้ย้ายเข้ามาเช่าที่อยู่อาศัยในเมืองกับสามีและลูกเพื่อทำงานรับจ้าง

“แต่ก่อนเคยทำงานก่อสร้าง หล่อเสา ฉาบปูน ไม่ได้กลับไปทำนาแล้ว ขายนามด ตอนนี้เข้าบ้านอยู่แถว เรือนจำ เดือนละ 3,000 บาท ค่าน้ำค่าไฟต่างหาก ตอนนี้มีงานเสียบลูกชิ้น กิโลกรัมละ 5 บาท ได้เงินวันละ 200 บ้าง 300 บ้าง แล้วแต่จะเสียบลูกชิ้นได้ เขาจ้างให้ยื่นขายอีกต่างหาก ตั้งแต่บ่ายสามถึงสองทุ่มก็ได้วันละ 200 บาท ไม่ได้ทำ นานเลยต้องซื้อข้าวกิน ไปซื้อที่ตลาดสด ตลาดต้นมะเกลือ ซื้ออาทิตย์ละ 10 กิโลกรัม ไม่มีร้านประจำ ร้านไหนขายลูกก็ซื้อ ร้านนั้น กับข้าวจะซื้อไปทำกินที่บ้านในตลาดนี้แหละ แต่ถ้าวันไหนขายไม่ได้ทำกับข้าว ตอนเย็นลูกก็ไปซื้อข้าวแกงเป็นถุง มากินกัน” (สมศักดิ์, สัมภาษณ์, 2562)

กรณีชนชั้นกลางที่เป็นนักศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัย มักมีแหล่งซื้ออาหารที่หลากหลายหลายมากขึ้น ทั้งห้างและถนนคนเดิน หรือตลาดเฉพาะที่จัดขึ้น เช่น กรณีของนางสาวนุช เล่าว่า

“นุชเอาไปจากบ้านนะ ประหยัดดี ข้าวสารถ้าซื้อตลาดบางทีก็ได้ข้าวแข็งมาเคยซื้อข้าวสารตลาดอยู่ ต้องหุงใส่น้ำเยอะๆ จะได้ไม่แข็งมาก แล้วตอนเย็นไปซื้อกับข้าวถุงที่ตลาดโต้รุ่งก็ได้นะ แถวสถานีรถไฟ กับข้าวถุงละ 10 บาท เยอะแยะมีตลาดเปิดใหม่ชื่อตลาดยูเทิร์น อยู่เส้นปั้มน้ำมัน ปตท. ทางไปอุบล แต่ตลาดยูเทิร์นของแพงนะ ตลาดโต้รุ่งกับข้าวจะถูกกว่า คิดว่าร้านอาหารพออยู่นะ นอกจากตลาดแล้ว ก็มีร้านอาหารตามสั่งที่เปิดดึกๆ แบบตี 2 ค่อยปิดไร๊ว เช่น ร้าน 89 นี่เปิดตั้งแต่ 5 โมงเย็นถึงตี 3 ส่วนกลางวันนักศึกษากินในโรงอาหารของมหาลัย หรือไม่ก็กินที่ร้านอาหารตามสั่งหน้ามหาลัยร้านอาหาร ร้านหมูกระทะ ร้านก๋วยเตี๋ยวเยอะมาก คิดว่าหอพักก็เพียงพอแล้ว แค่อินมหาลัยก็เยอะแล้ว หอนอกยิ่งเยอะกว่า (หัวเราะ) แต่ราคาก็จะถูกแพงแล้วแต่ เช่น หอที่ใกล้มหาลัยจะถูกกว่าหอที่ไกลมหาลัย ราคาก็มีตั้งแต่ 1,000–4,000 บาท ที่หอเยอะเพราะไม่ได้มีแค่นักศึกษาจากราชภัฏฯ ไง ในศรีสะเกษมันมีวิทยาลัยสารพัดช่างด้วย เทคนิคด้วย เทคโนโลยี ด้วย แล้วที่วิทยาลัยที่เป็นของเอกชนด้วยกิจการหอพักก็เยอะ” (นุช, สัมภาษณ์, 2562)

กรณีอาจารย์ในมหาวิทยาลัยก็มีแหล่งซื้ออาหารที่หลากหลายและมีรสนิยมเข้าร้านกาแฟ อาจารย์ท่านหนึ่ง เล่าว่า

“ตอนเย็นจะออกไปกินข้าวที่ห้าง บิ๊กซี โลตัส ไปกินเป็นแก๊งค์ๆ อะ ส่วนอาหารเที่ยงจะโทรสั่งจากร้านอาหารตามสั่งหน้ามหาลัย ชื่อร้านคุณหนู จะไปกินข้าวในร้านอาหารที่มีแอร์ ร้านกาแฟที่เขาขายอาหารด้วย ร้าน Home coffee ร้าน Cafe Racotta ประมาณนี้อาจารย์บางคนก็จะกินที่โรงอาหารของมหาลัย แต่จะสั่งไปกินที่ห้องทำงานถ้าทำอาหาร กินเองน้อยนะที่จะไปตลาด จะซื้อวัตถุดิบจากห้างมากกว่า ชุ่นเฮง โลตัส บิ๊กซี” (สุดใจ, สัมภาษณ์, 2562)

ส่วนกลุ่มเด็กที่อยู่บ้านใกล้เมือง เช่น ชุมชนชานเมือง หรือบ้านอยู่ในเมืองจะใช้รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะเพื่อเดินทางไป-กลับระหว่างบ้านและวิทยาลัย ส่วนกลุ่มเด็กที่มีบ้านที่ไกลจากเมืองจะเช่าหอพักอยู่อาศัย ซึ่งหอพักที่ใกล้วิทยาลัยจะมีจำนวนมาก และพบว่าจะอยู่ในละแวกชุมชนวัดป่าศรีสำราญ ในละแวกนี้จะมีร้านขายอาหารตามสั่ง ร้านนม และร้านขายของชำ อยู่บริเวณนั้นด้วย นอกจากนี้ กลุ่มเด็กยังไปซื้ออาหารที่ตลาดโต้รุ่ง และตลาดถนนคนเดินที่เปิดทุกวันอาทิตย์ซึ่งจะตั้งอยู่ใกล้เคียงกับหอพักของกลุ่มเด็กเอง ซึ่งจากการสังเกตพบว่าร้านอาหาร

แถววิทยาลัยจะเป็นพื้นที่การรวมกลุ่มของเด็กๆ เพื่อใช้พบปะและทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น กินข้าว พุดคุย และนั่งเล่น เป็นต้น

เมืองได้เอื้อให้ภาคเอกชนสร้างตลาดในเมืองเพื่อรองรับสินค้าเกษตร เช่น ตลาดซื้อ-ขายหอมแดง และกระเทียมที่มีชื่อเรียกว่า “ตลาดท่าเรือ” นางเนียง อายุ 63 ปี ได้เล่าถึงความทรงจำอดีตก่อนการเกิดขึ้นของตลาดแห่งนี้ เดิมเป็นพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมในทุกๆ ปี และเป็นพื้นที่ป่ามาก่อน สภาพถนนเดิมเป็นทางเกวียน การสัญจรไม่ค่อยสะดวกมากนัก เพราะบริเวณสะพานข้ามเป็นสะพานไม้ ชาวบ้านส่วนหนึ่งสัญจรทางเรือ ต่อมามีการสร้างสะพานปูน และเริ่มมีการสร้างบ้านจัดสรรकुวดี เกิดการสัญจรไปมาของผู้คนมากขึ้น จึงเกิดขึ้นของการขายหอมบริเวณตลาดท่าเรือ ขณะนั้นนางเนียง อายุ 43 ปี ได้นำหอมกระเทียมมาวางขายริมถนนร่วมกับคนพ่อค้าและเกษตรกรคนอื่นๆ ประมาณ 3-4 ปีหลังจากนั้น ย้อนเวลากลับไปราวปี 2552 หอมกระเทียมเป็นสินค้าทั่วไปที่เกษตรกรและพ่อค้าแม่ค้าคนกลางนำมาวางขายบริเวณตลาดรถไฟ และบางส่วนนำรถยนต์ชนผลผลิตมาเปิดท้ายรถยนต์ขายบริเวณที่ดินรกร้างว่างเปล่า กระทั่งราวปี 2557 เจ้าของที่ดิน ได้รับมรดกสืบทอดที่ดินจบบังจากพ่อและเปิดพื้นที่ของตนเองเป็นสำหรับค้าขายหอมแดงและกระเทียม มีผู้สนใจเข้ามาค้าขายจำนวนมาก ภายหลังจึงเรียกตลาดแห่งนี้ว่า “ตลาดท่าเรือ” เรื่อยมา และเป็นตลาดที่ขายสินค้าสำคัญ ได้แก่ หอมแดงซึ่งมีมากที่สุด ตามด้วยกระเทียม และพริกแห้ง เมื่อตลาดรถไฟปิดตัวลงเนื่องจากเจ้าของมีความต้องการเปลี่ยนพื้นที่ตลาดเป็นอาคารพาณิชย์ส่งผลให้พ่อค้าที่เคยขายอยู่บริเวณตลาดรถไฟ ต่อมาได้ย้ายมาวางขายสินค้าบริเวณตลาดท่าเรือมากขึ้น จากอดีตถึงปัจจุบันมีพ่อค้าแม่ค้ามาขายสินค้าจำนวนมากถึง 400-500 คันรถ ในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตหอมแดงและกระเทียมศรีสะเกษ (เดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์) เนื่องจากช่วงนี้เป็นฤดูกาลที่เกษตรกรจังหวัดศรีสะเกษเก็บเกี่ยวผลผลิตจำนวนมาก

เมืองกับการจัดอีเว้นท์เพื่อสินค้าเกษตรโอท็อปติดดาว

หน่วยงานภาครัฐในเมือง ได้แก่ พัฒนาการจังหวัด อุตุสสาหกรรมจังหวัด พาณิชย์จังหวัด สรรพสามิตจังหวัด และ ส่วนวิชาการ ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ ได้ร่วมกันจัดงานโครงการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ปี 2562 โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดมาเปิดงาน เพื่อคัดเกตรผลิตภัณฑ์ภาคเกษตร ติดดาวและนำไปจำหน่ายที่กรุงเทพฯ และภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตของภาคเกษตร ในปี 2562 จังหวัดได้จัดงานวันที่ 17 พฤษภาคม 2562 ณ โรงแรมศรีลำดวน ในงานนี้มีเกษตรกรผู้ส่งผลผลิตเกษตรที่ผ่านการแปรรูปและยังไม่แปรรูปเข้าร่วมมากกว่า 200 คน และมีผลผลิตจำนวนมากไม่ต่ำกว่า 500 รายการ

จากการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้แปรรูปหอมรายหนึ่ง เธอได้นำผลผลิตหอมเจียวแปรรูปมาเข้ารับการคัดสรรในรูปของหอมเจียวหลายรสที่เหมือนกับสินค้าอื่นๆ ที่มีหลากหลายรสที่ขายตามห้างสรรพสินค้าเพื่อเพิ่มช่องทางหน่วยได้มากขึ้น ทั้งออนไลน์และขายตรงในห้างร้านต่างๆ รวมทั้งร่วมคาราวานไปจัดอีเว้นท์ต่างๆ ที่จังหวัดได้จัดให้ โดยเกษตรกรรายหนึ่งเล่าว่า การนำผลิตภัณฑ์ของเกษตรกรมาคัดเกตรทำให้เกษตรกรได้ประโยชน์ เพราะเป็นการ

รับประกันกระบวนการผลิตที่ได้มาตรฐาน และสามารถส่งขายได้ในพื้นที่ต่างๆ ด้วยราคาที่สูงขึ้นซึ่งมาจากฐานภูมิปัญญาของคนชนบท

นอกจากนี้ เมืองยังได้ดำเนินการขึ้นทะเบียนสินค้าโอท็อป 2,200 รายการ และส่งเสริมให้ผู้ประกอบการสามารถผลิตและติดดาวระดับสามขึ้นไปมากกว่า 500 รายการ การผลิตสินค้าติดดาวโอท็อปของรัฐถือเป็นเชื่อมตลาดเมืองหรือตลาดบนให้กับเกษตรกรผู้ปลูกหอมแดง และนำหอมมาแปรรูปในพื้นที่เป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามจากการสอบถามผู้แทนพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า การแปรรูปหอมแดงเป็นหอมเจียวหรืออื่นๆ ยังอยู่ในอัตราที่ต่ำคือไม่ถึงร้อยละ 2 ของผลิตที่ปลูกได้ทั้งหมด ส่วนใหญ่เกษตรกรจะขายหอมสดมากกว่า ซึ่งจากการสอบถามเกษตรกรพบว่า การแปรรูปต้องมีความรู้ ใช้ทุน และ ใช้แรงงานสูงมาก เกษตรกรที่มีทุนสูงในการจ้างแรงงาน มีความรู้ และ มีเครือข่ายกับรัฐและตลาด จะมีโอกาสเชื่อมโยงกับภาคเมืองมากกว่าและมีโอกาสสร้างผลกำไรได้มากกว่าเกษตรกรผู้ปลูกหอมที่ขายผลิตหอมสด ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่ามีเพียงเกษตรกรส่วนน้อยเท่านั้นในจังหวัดที่สามารถเข้าถึงผลประโยชน์สินค้าโอท็อปติดดาวของจังหวัด และมีช่องทางการจำหน่ายผลผลิตได้มากกว่า และได้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรขนาดเล็กที่เป็นคนส่วนใหญ่ในจังหวัด ในปี 2562

จังหวัดได้จัดงาน “เทศกาลทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ มหกรรมยางพาราและนวัตกรรม 2019” ระหว่างวันที่ 20-30 มิถุนายน 2562 เพื่อส่งเสริมการตลาด ภายในงานได้จัดให้มีการประชุมทุเรียน พบว่ามีการพาดหัวข่าวของหนังสือพิมพ์ข่าวสดว่า “ทุเรียนภูเขาไฟ แพงสุดในโลก! เสียศรีสะเกษ ทุ้มประมุขลูกละ 3 แสนบาท” (ข่าวสด 22 มิถุนายน 2562) การจัดอีเว้นท์เพื่อส่งเสริมการขายทุเรียน การใช้ข้อมูลสารสนเทศ การติดป้ายขนาดใหญ่มีผู้ว่าเป็นผู้นำเสนอ และสร้างสถานที่ซื้อขายทุเรียน ในทุกปีทางจังหวัดจะจัดให้มีเทศกาลทุเรียนภูเขาไฟในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม โดยจัดที่ศาลากลางจังหวัดเพื่อให้ชาวสวนทุเรียนนำทุเรียนมาขาย ก่อนการจัดงานทางจังหวัดได้จัดให้มีการแถลงข่าว “เทศกาลทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ นำทุเรียนภูเขาไฟ GI สู่อสายตาชาวโลก” ในวันที่ 1-10 มิถุนายน 2562 ที่อำเภอขุนหาญ พร้อมทั้งเดินสายประชาสัมพันธ์กับสื่อมวลชนที่กรุงเทพฯ และทำข่าวเผยแพร่ในโทรทัศน์ในรายการข่าว จัดทำสกริปต์ข่าว ผลิตคลิปวิดีโอ จัดกิจกรรมวิ่งแรลลี่ และ ทัวร์สวนเกษตร เป็นต้น

เครือข่ายเมืองในการสนับสนุนเกษตรกรกรม

เครือข่ายด้านเกษตรกรรมของจังหวัดมีส่วนผลักดันให้เมืองศรีสะเกษพัฒนาและขยายตัวมากขึ้น เพราะเครือข่ายนี้สนับสนุนยุทธศาสตร์ของจังหวัดที่เน้นการพัฒนาเกษตรกรรมที่ปลอดภัย นับตั้งแต่นโยบายของผู้ว่า CEO เมื่อ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ทางจังหวัดได้ดำเนินการตามนโยบายดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง กระทั่งปัจจุบันจังหวัดได้กำหนดวิสัยทัศน์ คือ “ดินแดนเกษตรปลอดภัย การค้า การท่องเที่ยวครบวงจร” (เอกสารยุทธศาสตร์จังหวัดศรีสะเกษ, 2562) จังหวัดได้จัดตั้งศูนย์และเครือข่ายเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมหลายอย่าง เช่น ศูนย์การเกษตรภูสิงห์ตามพระราชดำริ ที่เน้นการส่งเสริมการปลูกพืชใหม่ๆ เพื่อเพิ่มรายได้และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ด้านการเกษตรให้ได้มาตรฐาน เช่น ข้าว ปศุสัตว์ ผลไม้ กาแฟ หม่อนไหม หอมแดง และ กระเทียม การพัฒนาดังกล่าวสนับสนุนโดย

ส่วนราชการและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ อุตสาหกรรมจังหวัด และหอการค้าจังหวัด เพราะจังหวัดเห็นว่าการเกษตรในจังหวัดมีความมุ่งมั่นเพื่อปรับเปลี่ยนการเกษตรแบบดั้งเดิมเป็นแบบสมัยใหม่เป็นอย่างมาก เกษตรกรเองก็มีความต้องการเข้าร่วมโครงการผลิตสินค้าอินทรีย์ เช่น ข้าวอินทรีย์ทุ่งกุลาร้องไห้ ความกระตือรือร้นของเกษตรกรช่วยหนุนเสริมให้บุคลิกของเมืองศรีสะเกษโดดเด่นขึ้น เช่น เป็นเมืองที่มีเสน่ห์ เรียบง่ายผสมผสานกับความดั้งเดิม มีเอกลักษณ์ผสมผสานระหว่างคน 4 เผ่า ได้แก่ เผ่าลาว เผ่าส่วย เผ่าเขมร และ เผ่าเยอ และเป็นเมืองที่ไม่ค่อยมีมลพิษไร้ตึกสูง (ข้าราชการระดับสูงของจังหวัด, สัมภาษณ์ 2562)

เครือข่ายสำคัญของเมืองศรีสะเกษที่เสริมหนุนภาคเกษตรกรรม มีทั้งแบบทางการและไม่เป็นทางการในการพัฒนาเมืองให้เติบโตขึ้น เครือข่ายที่เป็นทางการได้เครือข่ายของภาคเอกชน ได้แก่ หอการค้าจังหวัด สภาอุตสาหกรรมจังหวัด และ สภาวัฒนธรรมจังหวัด เป็นต้น ส่วนเครือข่ายภาคประชาสังคมหรือเครือข่ายไม่เป็นทางการ ได้แก่ สภาเกษตรกรจังหวัดศรีสะเกษ และ คนเมืองศรีอยู่ดีมีแสง ที่ประกอบด้วยกลุ่มข้าราชการเกษียณอายุ และประชาชนในเมือง และ เครือข่ายในชนบท ที่รวมตัวกันขึ้นเพื่อเทิดทูนสถาบันด้วยการทำความดีเพื่อในหลวงด้านการมีวิถีพอเพียง สิ่งแวดล้อมที่ดี สวัสดิการดี การศึกษาดี และ วัฒนธรรมดี โดยเชื่อมโยงให้สถาบันทำงานร่วมกัน ได้แก่ วัด บ้าน และ ส่วนราชการ กิจกรรมสำคัญของภาคประชาสังคมนี้คือการเน้นพัฒนาภาคีเครือข่ายในพื้นที่ ท้องถิ่น ท้องที่ ราชการ วัด และ ธุรกิจเอกชน ด้านเกษตรกรรมและอื่นๆ เพื่อให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้นและขยายพื้นที่การเกษตรมากขึ้น (ผู้แทนเครือข่ายคนเมืองศรีอยู่ดีมีแสง, สัมภาษณ์, 2562) ความร่วมมือของภาคเอกชน ภาครัฐ และ ภาคประชาสังคม ทำงานร่วมกันในการสนับสนุนกิจกรรมของจังหวัด เช่น การจัดการงานวันทุเรียนและงานเกษตร ที่ทุกภาคส่วนเหล่านี้มาร่วมกันจัดงานขึ้นร่วมกันจนทำให้ทุเรียนศรีสะเกษเป็นที่รู้จักระดับประเทศ (ผู้แทนภาคประชาชน, สัมภาษณ์, 2562)

นอกจากนี้ “เครือข่ายมหานครอินทรีย์” ก็ได้ถูกจัดตั้งเพื่อตอบสนองยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์ศรีสะเกษ โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี 2560 อันเป็นผลมาจากยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติของรัฐบาลเพื่อส่งเสริมการผลิตสินค้าอินทรีย์ส่งออกตามมาตรฐานสากล กระทรวงพาณิชย์และส่วนราชการต่างได้พยายามร่วมมือกันเพื่อการผลิตและส่งออก สำนักงานพาณิชย์จังหวัด เกษตรกรจังหวัดศรีสะเกษ และ สภาเกษตรกรจังหวัดศรีสะเกษ ศูนย์พัฒนาการเกษตรภูสิงห์อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้ร่วมมือกันจัดสัมมนาและขับเคลื่อนศรีสะเกษเกษตรอินทรีย์สู่ครัวโลก เน้นการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ และจัดตั้งคณะทำงานอย่างเป็นทางการขึ้น ได้แก่ คณะข้าวอินทรีย์ คณะพืชผักและผลไม้อินทรีย์ คณะประมงอินทรีย์ และ คณะปศุสัตว์อินทรีย์ โดยเสนอแนวทางการพัฒนาเกษตรอินทรีย์เพื่อให้จังหวัดนำแนวทางไปบรรจุเป็นแผนของจังหวัด (เอกสารจังหวัดศรีสะเกษ, 2562)

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนด้านเกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุมแสง กลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านมะยาง อ.ราชีไศล รวมทั้งบริษัทไร่ทองออแกนิกส์ ฟาร์มจำกัด เป็นต้น กลุ่มเกษตรกรรมอินทรีย์เหล่านี้บางกลุ่มที่เป็นของเกษตรกรโดยตรงได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐจำนวนมาก เช่น กรณี กลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุมแสง ที่นายกรัฐมนตรีประยุทธ์มาลงพื้นที่ดูงาน จังหวัดศรีสะเกษได้อนุมัติ

งบประมาณให้กลุ่มนี้มากถึง 59,739,700 บาท ในปี พ.ศ.2560 เพื่อจัดหาชุดตู้อบพร้อมอุปกรณ์ อาคารโรงคลุมชุดตู้อบข้าวเปลือก ระบบปรับปรุงคุณภาพข้าวสาร และอาคารโรงคลุมที่ปรับปรุงคุณภาพข้าว (สำนักงานจังหวัดศรีสะเกษ, 2562) และงบประมาณบางส่วนให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านมะยาง เป็นต้น ส่วนบริษัทไรท์ออแกนิกส์ ฟาร์มจำกัด นั้นเป็นของเกษตรกรและเป็นบริษัทเอกชนที่ผลิตข้าวอินทรีย์ส่งออกจนเป็นที่รู้จักระดับนานาชาติและได้รับการรับรองข้าวอินทรีย์ระดับโลกคือสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements: IFOAM)

การทำงานของเครือข่ายมหานคอินทรีย์ดำเนินการผ่านกลไกเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมหานคอินทรีย์ศรีสะเกษ (Sisaket Community Enterprise Network For Organic Agriculture -SCENOA) ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าอินทรีย์ครอบคลุม 34 กลุ่ม ที่แยกออกเป็นผู้ปลูกข้าว ผัก ผลไม้ ประมง และ ปศุสัตว์ โดยมีจุดมุ่งหมายของเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เรื่องตลาด ขยายพื้นที่อินทรีย์ การรับรองมาตรฐานการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ และ จัดทำข้อมูลของเครือข่ายและแลกเปลี่ยนข้อมูล ต่อมาในปี 2562 เกษตรกรผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดศรีสะเกษ อุบลราชธานี และ สุรินทร์ ได้จัดตั้งสมาพันธ์เกษตรกรรมยั่งยืนศรีสะเกษเพื่อร่วมกันพัฒนารองรับแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee System-PGS) และสร้างกลไกการทำงานด้านการตรวจแปลง ธุรกิจ การรับรองมาตรฐานแบบมีส่วนร่วม และการบริหารจัดการข้อมูล ซึ่งปัจจุบันกลไกและเครือข่ายขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วมทำงานผ่านเครือข่าย 3 เครือข่ายทั้งระดับท้องถิ่น จังหวัดและประเทศ ประกอบด้วย สหพันธ์เกษตรกรรมยั่งยืนแห่งประเทศไทย (ระดับประเทศ) สมาพันธ์เกษตรกรรมยั่งยืนศรีสะเกษ (ระดับจังหวัด) และ บริษัทศรีสะเกษออแกนิกส์ (วิสาหกิจเพื่อสังคมจำกัด เพื่อการขับเคลื่อนตลาดระดับจังหวัด) (เอกสารจังหวัด, 2562)

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการเติบโตของเมือง และ ภาคเกษตรกรรม

เมืองศรีสะเกษมีแผนงานการเพิ่มขีดความสามารถทางหลวงเพื่อเชื่อมโยงฐานการผลิตที่สำคัญของประเทศ และ เชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยการพัฒนาโครงข่ายถนนสายหลัก 4 ช่องทางจราจรและการบูรณะทางหลวงสายหลัก โดยปรับปรุงถนนเชื่อมโยงแหล่งเกษตรและแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงการปรับปรุงโครงข่ายถนนระหว่างเมืองหลักเชื่อมกับด่านพรมแดนให้เป็น 4 ช่องจราจร เพื่อรองรับการค้าและการลงทุนที่สูงขึ้นจากการเข้าสู่ AEC โดยจังหวัดศรีสะเกษมีโครงข่ายเส้นทางการคมนาคมและขนส่งจำแนกบทบาทการเชื่อมโยงในระดับต่างๆ (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2561: 2-50-2-56)

จากการสัมภาษณ์หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของจังหวัด (สัมภาษณ์, 2562) พบว่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมทางหลวงได้ดำเนินนโยบายและแผนสอดคล้องกับกรมทางหลวงได้เพื่อพัฒนาระบบทางหลวงให้มีความสะดวก มีความปลอดภัยและเชื่อมโยงกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ สำหรับจังหวัดศรีสะเกษนั้น หน่วยงานได้นำความต้องการของผู้ใช้ถนนเป็นเหตุผลสำคัญใน

การขยายและพัฒนาถนนทั้งในลักษณะการขยายช่องจราจรจาก 2 ช่องเป็น 4 ช่องทาง เน้นความต้องการของชุมชนในจังหวัด เช่น หากเส้นทางสัญจรใดมีปริมาณรถผ่านมากกว่า 8,000 คัน ทางหน่วยงานได้ตั้งแผนงบประมาณรองรับเพื่อขยายและพัฒนาถนนให้สอดคล้องกับความต้องการ ซึ่งถนนที่คาดว่าจะมีการขยายเพิ่มขึ้นคือ ถนนหมายเลข 220 (เส้นเมืองศรีสะเกษไปยังอำเภอวังหินและอำเภอบุขันธุ์) ซึ่งเป็นเส้นทางไปยังกรุงเทพฯ และไปยังชายแดนช่องสงฆ์ประเทศกัมพูชาได้ ซึ่งปัจจุบันมีรถใช้เส้นทางนี้จำนวน 11,950 คันต่อวัน และเส้นทางหมายเลข 2111 จากอำเภอบุขันธุ์ไปอำเภอบึง ซึ่งถือว่าปริมาณการใช้ถนนมีมากขึ้นเรื่อยๆ และแออัดมากขึ้นซึ่งมีรถใช้ถนนเส้นนี้มากถึง 14,895 คันต่อวัน ส่วนถนนไปยังอำเภอบุขันธุ์ เบญจลักษณ์ และกันทรลักษณ์ซึ่งเป็นอำเภอที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่สำคัญ เป็นแหล่งปลูกไม้ผลที่มีชื่อเสียง เช่น เงาะ ทุเรียน และพืชเงินสด เช่น ยางพารา ทางหน่วยงานได้มีแผนพัฒนาเส้นทางดังกล่าวไว้เพื่อรองรับการขยายตัวของภาคเกษตรกรรม ดังที่กล่าวว่า การออกแบบถนนตามสภาพของถนนใช้ และมีการเชื่อมโยงระหว่างถนนระดับภูมิภาค ระดับภาคและระดับท้องถิ่น พิจารณาตามบริบทและกิจกรรมการผลิตริมถนน ชุมชนริมถนน และผู้ค้าขายริมถนน

การวางแผนการใช้ที่ดินของเมือง

ด้านการวางแผนเมืองรวมของจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ทางจังหวัดมีแนวความคิดในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินแต่ละบริเวณ (เกษตรที่อยู่อาศัยชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง ป่าไม้ และอื่นๆ) ให้สอดคล้องกับศักยภาพและข้อจำกัดของพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ที่ดินในอนาคต โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่โดยยึดหลักการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างคุ้มค่า และมีประสิทธิภาพสูงสุด หลักการใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศให้มากที่สุด นอกจากนี้ โยธาธิการและผังเมืองจังหวัดศรีสะเกษยังได้มีแผนพัฒนาเขตพื้นที่ให้เหมาะสมกับการใช้ประโยชน์ โดยแบ่งออกเป็น 3 เขตพื้นที่พัฒนา ได้แก่ เขตพื้นที่พัฒนาที่หนึ่งเพื่อให้ชุมชนเมืองในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นแหล่งรวมการจ้างงานและการบริการขั้นพื้นฐาน จึงดึงดูดแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อหางานที่มีรายได้สูงกว่างานในภาคเกษตร ส่งผลให้ชุมชนเมืองเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะตัวเมือง ย่านการค้า หมู่บ้าน สถานราชการ และพื้นที่เพื่อการอุตสาหกรรม เป็นต้น เขตพื้นที่พัฒนาที่สอง พื้นที่อุตสาหกรรมต้องเป็นไปในลักษณะบูรณาการ มีการจัดการด้านต้นทุนวัตถุดิบ โดยจะต้องสอดคล้องกับฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่มีการจัดสรรพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ให้เหมาะสมกับอุตสาหกรรม จากผลผลิตด้านการเกษตรโดยกำหนดย่าน (Zoning) ให้สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ให้มีประสิทธิภาพ เพื่อลดต้นทุนด้านการขนส่งรวมทั้งส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อเพิ่มผลผลิตด้านอุตสาหกรรม และ เขตพื้นที่พัฒนาที่สาม การพัฒนาเมืองใหม่ด้านชายแดน เพื่อส่งเสริมการค้าการลงทุนบริเวณตลาดชายแดน กับประเทศเพื่อนบ้าน เนื่องจากพื้นที่ของจังหวัดศรีสะเกษมีแนวเขตติดกับประเทศเพื่อนบ้าน ดังนั้นโครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพื้นที่ชายแดนช่องสงฆ์ จึงดำเนินการให้สอดคล้องกับนโยบายระดับประเทศ และเหมาะสมกับการพัฒนาพื้นที่ชายแดน (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2561: 2-15)

การขยายตัวของร้านอุปกรณ์การเกษตรในเมือง

จากการลงภาคสนามพบว่า ร้านค้าจำหน่ายอุปกรณ์การเกษตรทั้งในตัวเมืองในอำเภอเมือง และตัวเมืองในอำเภอรอบนอกได้เปิดเพิ่มมากขึ้นในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ยังมีนายหน้าขายสารเคมีเพื่อการเกษตรเข้าไปถึงแปลงนา และครัวเรือนเกษตรกรมากขึ้นโดยเฉพาะในพื้นที่ปลูกทุเรียนภูเขาไฟ ซึ่งสังเกตได้จากการติดป้ายโฆษณาขายปุ๋ยและสารเคมีจำนวนมากตามรั้ว ริมถนน และ ต้นใหญ่ริมถนนทั้งสายหลักและถนนเข้าสวนทุเรียน ในส่วนของอำเภอเมืองศรีสะเกษ พบว่า ร้านขายอุปกรณ์ทางการเกษตรในตลาดศูนย์การค้าที่เป็นตลาดสดเก่าแกในจังหวัดศรีสะเกษ มีจำนวนไม่น้อยกว่า 5 ร้าน เช่น ร้านอยู่เจริญ ร้านย่งล้งพานิช ไพรัชการเกษตร เกษตรกลการ และ ร้านสินทวีการเกษตร เป็นต้น จากการสัมภาษณ์ลูกค้าคนหนึ่งจากร้านแห่งหนึ่งเล่าว่า ชาวบ้านในหมู่บ้านของเขาแทบทั้งหมดมาซื้อปุ๋ยจากร้านเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ เพราะชาวบ้านเห็นว่าเจ้าของร้านขายไม่แพง พูดจากดี ชาวบ้านจึงพูดกันปากต่อปากให้มาซื้อในบางร้าน ซึ่งเจ้าของร้านขายอุปกรณ์การเกษตรท่านหนึ่งให้ข้อมูลว่าการขยายตัวของร้านขายอุปกรณ์ในเมืองศรีสะเกษเพิ่มขึ้นประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา เพราะเกษตรกรเพิ่มการลงทุนทำการเกษตรและปลูกพืชที่หลากหลายขึ้น เช่น มันสำปะหลัง ยางพารา ทุเรียนเงาะ และ ลำไย รวมทั้งปุ๋ยชีวภาพก็ขายดีมากขึ้นไปด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าร้านขายอุปกรณ์ด้านการเกษตรได้ขยายตัวมากขึ้นในอำเภอที่ส่งเสริมพืชเศรษฐกิจ เช่น ทุเรียน และ ยางพารา เช่น อำเภอกันทรลักษณ์และอำเภอขุนหาร เป็นต้น

ปัญหา และ ความท้าทายของเมืองในการสนับสนุนภาคเกษตรกรรม

อย่างไรก็ตาม จากการสอบถามภาคประชาสังคมและเกษตรกร พบว่าเมืองมีอาจพัฒนาและเติบโตด้วยปัจจัยด้านเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียวแน่นอนว่าเมืองต้องอาศัยเศรษฐกิจภาคอื่นเพื่อสร้างความเติบโตให้กับเมืองเช่นกัน อย่างไรก็ตาม การเติบโตของเมืองบนฐานเกษตรกรรมนั้นยังมีความท้าทายหลายประการ ดังนี้

1. ภาคเกษตรกรรมเป็นภาคที่ใหญ่ที่สุด มีกลุ่มคนที่เป็นเกษตรกรมากที่สุดของจังหวัด และมีความแตกต่างหลากหลายภายในของกลุ่มเกษตรกรในแต่ละกลุ่มการผลิต (ซึ่งจะกล่าวในบทถัดไป) จึงเป็นความท้าทายของเมืองศรีสะเกษในพัฒนาภาคเกษตรกรรมให้อย่างยั่งยืน และส่งผลให้เมืองเติบโตตามอย่างยั่งยืนไปด้วย
2. ข้อจำกัดในด้านงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรเพื่อการพัฒนาด้านเกษตรกรรมให้กับทุกกลุ่มเกษตรกร เข้าถึงตลาด ช่องทางการจำหน่าย การลดต้นทุนการผลิต การผลิตสินค้าปลอดภัย รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้ ส่งผลให้เกษตรกรเข้าถึงทรัพยากรของเมืองไม่เท่าเทียมกัน
3. ความร่วมมือของภาคส่วนในเมือง เช่น ระหว่างหน่วยราชการในเมือง และ ภาคประชาสังคมยังไม่เต็มที่มากนักเนื่องจากการทำงานยังประสานกันไม่เต็มที่และมีทิศทางเดียวกัน

4. โรงงานน้ำตาล และ โรงไฟฟ้าชีวมวล ที่กำลังจะเกิดขึ้นในอำเภอไพรบึงและกันทรารมย์ จะส่งผลกระทบต่อทางสิ่งแวดล้อม และ เศรษฐกิจเกษตรอินทรีย์ และ เกษตรกรรมอื่นของจังหวัด ซึ่งการพัฒนาเกษตรกรรมของจังหวัดควรพิจารณาอย่างรอบด้านมากขึ้น

บทที่ 4

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างภาคเกษตรกรรมและเมือง

บทนำ

บทนี้นำเสนอให้เห็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และ ภาคเกษตรกรรมผ่านกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าเกษตร 3 กลุ่ม คือ (หนึ่ง) กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าบริโภคทั่วไปในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ข้าวทั่วไปหรือข้าวปลูกแบบไม่ประณีต หอมแดง และ วัวเนื้อ (สอง) กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิต “สินค้าเกษตรไฮเอน” หรือที่จังหวัดเรียกว่า “สินค้าเกษตรไฮโซ” ได้แก่ ข้าวอินทรีย์ และ ทุเรียนภูเขาไฟ และ (สาม) กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าแปรรูป ได้แก่ ยางพารา โดยทั้งสามกลุ่มการผลิตเหล่านี้คือตัวแทนของเกษตรกรของจังหวัดภายใต้บริบทการพัฒนาสังคมเกษตรกรรมสมัยใหม่

1. กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าบริโภคทั่วไปในชีวิตประจำวัน

1.1 ข้าวทั่วไป

ข้าวคือสินค้าการเมือง และ บทบาทโรงสี

เกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิ (ไม่ใช่ข้าวอินทรีย์) คือ กลุ่มเกษตรกรกลุ่มใหญ่ที่สุดของจังหวัด โดยมีพื้นที่ปลูกมากถึง 3,244,389 ไร่ จากพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมดของจังหวัด คือ 3,537,833 ไร่ (มีเพียง 151,151 ไร่ ที่ปลูกข้าวอินทรีย์หรือประมาณร้อยละ 4.7 เท่านั้น (ข้อมูลปี 2562) (สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2562) นโยบายของรัฐเกี่ยวกับข้าวเกี่ยวข้องกับการเมือง เช่น โครงการจำนำข้าว เป็นนโยบายที่ไม่ยั่งยืน ผู้ประกอบการโรงสีท่านหนึ่งจึงกล่าวว่า “ข้าวคือสินค้าทางการเมือง” โดยเล่าว่า หลายคนมีความทรงจำเกี่ยวกับนโยบายจำนำข้าว ในอนาคตนักการเมืองอาจจะต้องมีการปรับเปลี่ยนลักษณะการทำนโยบายกับฐานเสียงกลุ่มชาวนา โครงการจำนำข้าวมีทั้งข้อดีและข้อเสียต่อเกษตรกร และเศรษฐกิจของจังหวัด กล่าวคือโครงการนี้มีผลดีต่อโรงสี โดยโรงสีไม่ต้องใช้ทุนด้วยตัวเองเพราะเป็นการรับจำนำ รัฐเป็นผู้ซื้อ แต่อาจทำให้ราคาข้าวตกต่ำได้ เจ้าของโรงสีต้องเป็นผู้รับผิดชอบคุณภาพของข้าวเปลือก เพราะการที่ชาวนาผลิตจำนวนมากเพื่อนำมาจำนำกับรัฐ ทำให้ข้าวไม่มีคุณภาพ แต่นโยบายจำนำข้าวมีข้อดีต่อเกษตรกรคือ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยเกษตรกรนำข้าวเปลือกมาตรวจที่โรงสี ชั่งน้ำหนักข้าว มีเจ้าหน้าที่ทำเอกสารให้ และเกษตรกรมีโควตาในการจำนำข้าว และ “ใบประทวนข้าว” เมื่อโรงสีทำใบให้เกษตรกรจะนำไปไปขึ้นเงินที่ ธกส. เมื่อ ธกส. ตรวจเอกสารใบประทวนข้าวเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้น ธกส. จะโอนเงินเข้าบัญชีของเกษตรกรโดยตรง อย่างไรก็ตาม นโยบายจำนำข้าวมีข้อเสียคือ ในปีสุดท้ายของการประกาศใช้นโยบาย เกษตรกรไม่เข้าใจว่ารัฐบาลไม่มีเงินเพียงพอสำหรับการทำนโยบาย ในปีนั้นจึงได้ว่ามีชาวนาฆ่าตัวตายในหลายพื้นที่ (เทพ, สัมภาษณ์, 2562) ผู้ประกอบการโรงสีรายเดิมเล่าต่อว่า โครงการ

จำหน่ายข้าวถือเป็นจังหวะและโอกาสที่ดี คือในช่วงนโยบายจำหน่ายข้าวที่เกิดขึ้นในยุครัฐบาล ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ธุรกิจการค้าข้าวมีความคึกคัก เพราะมีความแน่นอนว่าจะมีคนรับซื้อข้าวต่อจากโรงสี โรงสีจึงมีหน้าที่รวบรวมข้าวให้ได้มากที่สุดเพื่อให้ได้กำไรสูงสุด ปัจจุบันทั้งจังหวัดในศรีสะเกษมีโรงสีข้าว 37 แห่ง (เทพ, สัมภาษณ์, 2562)

นโยบายรับจำหน่ายข้าวส่งผลดีต่อการขยายตัวของโรงสีข้าวในจังหวัดมีขานาเป็นนายหน้าท้องถิ่นรับซื้อข้าวมาขายให้โรงสีอีกต่อหนึ่ง เช่น โรงสีของผู้ให้สัมภาษณ์สามารถรับข้าวเปลือกได้ถึง 6 หมื่นตันต่อปี จากเดิมที่สามารถรับข้าวเปลือกได้ประมาณ 7-8 พันตัน ทั้งนี้เพราะนโยบายข้าวของรัฐทั้งส่งเสริมการขยายตัวของเศรษฐกิจจังหวัด เช่น โครงการจำหน่ายข้าวทำให้เกิดการขยายตัวของโรงสีมีข้อดีต่อเกษตรกร คือ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น (เทพ, สัมภาษณ์, 2562)

เกษตรแบบพันธะสัญญา และ ไม่สัญญา

เนื่องจากการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ของจังหวัดดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ผ่านมา ทำให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการทำเกษตรปลอดภัยมากขึ้น เช่น มีโรงสีแห่งหนึ่งที่ส่งเสริมการปลูกข้าวแบบปลอดภัยผ่านการทำเกษตรแบบพันธะสัญญา ซึ่งมีเกษตรกรประมาณไม่ต่ำกว่า 2,000 ราย ได้ทำเกษตรแบบพันธะสัญญากับโรงสีแห่งนี้ โรงสีสนับสนุนนวัตกรรมการผลิตโดยการทำนาหยอดเพื่อลดการใช้เมล็ดพันธุ์ เกษตรกรต้องซื้อปัจจัยการผลิตและขายให้กับโรงสีในราคาประกันซึ่งมักสูงกว่าขายให้กับโรงสีอื่นๆ การเข้าร่วมเกษตรแบบพันธะสัญญาสร้างทั้งประโยชน์และข้อผูกมัดให้กับเกษตรกร เช่น การซื้อปัจจัยการผลิตจากโรงสี และการขายให้กับโรงสีรายดังกล่าวเท่านั้นซึ่งได้กำไร แต่เมื่อราคาข้าวสูงกว่าที่โรงสีเกษตรกรกลุ่มนี้ก็ไม่สามารถขายข้าวให้กับโรงสีอื่นๆ ได้

นอกจากนั้น เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ทำเกษตรแบบพันธะสัญญาซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด พบว่า การปลูกข้าวตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษนั้นแทบไม่ได้กำไรแม้แต่หน่วยเดียว เพราะต้นทุนสูงแต่ราคาข้าวตกต่ำ ดังข้อมูลจากการเจาะลึกในหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ติดกับชุมชนเมืองศรีสะเกษ ขานาหลายรายที่ให้ข้อมูลตรงกันว่า การทำนาจนถึงปัจจุบันจากบรรพบุรุษเพราะเคยชินกับการทำนาในฐานะอาชีพดั้งเดิม แม้ว่าการทำนาไม่เคยคุ้มและต้นทุนสูงในขณะที่ราคาข้าวถูกมาก ที่ดินทำนามีจำกัด ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินทำนาโดยเฉลี่ยไม่เกินครอบครัวละ 10 ไร่ ซึ่งบางครั้งขานาต้องประสบกับภัยธรรมชาติทำให้ข้าวเสียหาย

นางทอง เล่าว่า ตนเองมีที่นาจำนวน 12 ไร่ ทำนาเป็นอาชีพมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และได้เปิดร้านขายของชำควบคู่ด้วย ปัจจุบันใช้พันธุ์ข้าวหอมมะลิ 105 และพันธุ์ กข.15 โดยซื้อพันธุ์ข้าวมาจาก สกต. (สหกรณ์การเกษตรเพื่อการตลาดลูกค้า ธ.ก.ส. ศรีสะเกษ จำกัด) ต้นทุนในการทำนาสูงมากเพราะใช้ปุ๋ยสารเคมีราคา 800-1,000 บาทต่อกระสอบ ซึ่งนา 12 ไร่ใช้ปุ๋ยเคมีมากถึง 12 กระสอบ ยาฆ่าแมลง 3 แกลลอน (ถัง) ราคาแกลลอนละ 860-980 บาท นอกจากนี้นางทองยังเล่าว่า ตนต้องจ้างทุกขั้นตอน นับตั้งแต่จ้างไถไปจนถึงจ้างเกี่ยว “จ้างเพราะสะดวกสบาย” ราคาไถกลบหน้าดินอยู่ที่ 200 บาท ราคาไถหว่านข้าวอยู่ที่ 250 บาท ราคาเกี่ยวข้าวราคา 600-800 บาทต่อไร่ เน้นทั้งการปลูกข้าวเพื่อขายและเพื่อกิน “กินบ้าง ขายบ้าง ตากแห้งเก็บใส่เล้าก่อนเอา

ไปขาย ครั้งละ 10 กระสอบ จ้างรถยนต์ไปขายโรงสีกระสอบละ 10 บาท ได้ข้าวไม่เกิน 100 กระสอบต่อปี” (ทอง, สัมภาษณ์, 2562)

เมื่อได้ช่วยเหลือเกษตรกรผู้ทำนากรณีน้ำท่วมและภัยแล้งแต่ไม่คุ้มทุนและคุ้มค่า ดังเกษตรกรรายหนึ่ง เล่าว่า

“มีไรนา 5 ไร่ ทำนามาตั้งแต่สมัยพ่อแม่ ลงทุนเองไม่มีการกู้ยืม แต่ก่อนจะใช้แค่ปุ๋ยคอก ปล่อยให้ตามมีตามเกิด” ใช้เพื่อกินเท่านั้น แต่ทุกวันนี้ ทำนามีแต่ขาย ทำนาเพื่อเศรษฐกิจ ยุ้งฉางมีน้อย ไม่เหมือนแต่ก่อน ซึ่งการทำนาตอนนี้ใช้ปุ๋ยเคมี 1 กระสอบต่อ 2 ไร่ ราคา 800–1,000 บาท ยาฆ่าแมลงจะใช้ในขั้นตอนเตรียมแปลง คุมหญ้า ชาวบ้านไม่ได้มีความรู้เกี่ยวกับสารเคมีกันทุกคน การจ้างแรงงานจะจ้างเฉพาะขั้นตอนใด ก็ยั่วข้าว ขนส่ง เท่านั้น นอกจากนี้ยังเผชิญกับปัญหาที่สำคัญคืออุทกภัย น้ำมักจะท่วมที่นา และการตลาดที่ราคาข้าวผันผวนมาก รัฐเข้ามาช่วยเพียงค่าเก็บเกี่ยวไร่ละ 1,500 บาทเท่านั้น เมื่อน้ำท่วมนา” (บุญมา, สัมภาษณ์, 2562)

เกษตรกรอยากผลิตข้าวอินทรีย์แต่มีอุปสรรค

เกษตรกรที่ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดเห็นว่าราคาข้าวตกต่ำ ชาวนาแทบไม่คุ้มค่ากับการลงทุน จึงอยากเรียกร้องให้รัฐเข้ามาช่วยเหลือด้านราคา ดังที่นางจันทร์ กล่าวว่

“อยากให้รัฐเข้ามาช่วยเหลือเรื่องราคาข้าว “ข้าวมีราคาจะดีมาก” และอยากให้มีการจัดอบรมเกษตรกรอินทรีย์อย่างทั่วถึง เนื่องจากรัฐให้ความรู้เฉพาะกลุ่มเท่านั้น “มีแค่หมู่ 9 ที่เป็นโครงการนำร่อง แต่อยากไปฟังเขาอบรมด้วย เขาก็ไม่ให้ไป เพราะอยู่คนละหมู่ และอยากทำข้าวปลอดสาร ส่วนใหญ่จะเก็บข้าวไว้กิน” (จันทร์, สัมภาษณ์, 2562)

ชาวนาต้องการทำเกษตรอินทรีย์แต่เต็มไปด้วยข้อจำกัด ชาวนาผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษาสะท้อนสอดคล้องกันว่า การทำนาที่ใช้สารเคมีมีต้นทุนสูงและส่งผลเสียต่อสุขภาพ ทำให้เกษตรกรหลายรายในชุมชนแห่งนี้เริ่มมีความสนใจทำนาอินทรีย์ เกษตรกรได้ยินมาว่าทางจังหวัดให้การสนับสนุน เนื่องจากนโยบายของรัฐเรื่องการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ 300,000 ไร่ อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรจะสามารถทำเกษตรอินทรีย์ได้นั้นต้องมีความพร้อมและมีเงื่อนไขมาก จึงยากที่เกษตรกรทุกคนจะได้ประโยชน์ ดังกรณีของนายกอง เล่าว่า

“ทำนา 6 แปลง 50 ไร่ เริ่มลงทุนเองประมาณ 20 กว่าปีที่แล้ว ใช้พันธุ์ข้าวหอมมะลิ 105 ในการทำนา ปัจจุบันไม่ได้ใช้ยาฆ่าแมลงกำจัดศัตรูพืช 4 ปีแล้ว เพราะใช้ปุ๋ยเคมีชีวภาพแทน และต้องช่วยเหลือตัวเอง รัฐไม่ได้มาช่วย” (กอง, สัมภาษณ์, 2562)

การเข้ามาอบรมของรัฐเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์มีข้อจำกัดเพราะไม่ทั่วถึง ดังที่นายกอง เล่าต่อว่า

“เจ้าหน้าที่เข้ามาอบรมเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ ทำนาแปลงใหญ่ แต่เลือกหมู่ 9 เป็นหมู่บ้านนำร่อง โดยมีข้อจำกัดว่า ต้องมีที่นาเท่านั้นเท่านั้น ถึงจะมีสิทธิ์เข้าร่วมโครงการได้เขาพูดกันมาว่า เริ่มต้นทำอินทรีย์รัฐจะช่วยเหลือ 3 ปี ปีแรกหนึ่งพัน ปีสองสองพัน ปีสามสามพัน ปีแรกที่ได้ซื้อข้าวกิน เพราะนามีแต่หญ้า” (กอง, สัมภาษณ์, 2562)

มีชาวบ้านบางรายเริ่มทำเกษตรอินทรีย์ได้ด้วยตัวเอง และ สามารถลดต้นทุนได้ และ ทำให้สุขภาพดี เช่นกรณีของนางนารี ที่เล่าว่า ตนเองมีไร่นาจำนวน 15 ไร่ ในปีนี้เริ่มทำเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสานคือใช้สารเคมีน้อยลงและใช้ปุ๋ยอินทรีย์มากขึ้น

“พ่อบ้านพึงวิทยุ บอกให้แม่จดตาม สูตรปุ๋ยหมักชีวภาพใช้กากน้ำตาล EM ผสมกับเศษอาหาร หอยเชอร์รี่” ซึ่งในวิทยุมีการโฆษณาปุ๋ยไอ้หนุ่มเมืองชล จึงได้ซื้อมาลองใช้ และใช้ได้ผลดี จึงมีการใช้เรื่อยๆ โดยซื้อปุ๋ยมาจากร้านที่ตั้งอยู่ตลาดศูนย์การค้า ใช้ปุ๋ยสูตรบางสูตรปรับสภาพดิน ใช้ตามสูตรที่เขาบอก แต่ใส่ปุ๋ยอินทรีย์ต้องใช้เวลา ไม่รวดเร็วทันใจเหมือนใช้สารเคมีข้าวอินทรีย์จะเมล็ดแดงกว่ามีน้ำหนักกว่า แต่ราคาแพงๆ ฆ่าหญ้าวันไหน คนนี้แหละจะตายแทนหญ้า” (นารี, สัมภาษณ์, 2562)

การช่วยเหลือจากเมืองไม่พอ

ชาวบ้านผู้ให้สัมภาษณ์ต่างเล่าสอดคล้องในทำนองเดียวกันว่า การช่วยเหลือจากเมืองและรัฐ เช่น การจำหน่ายข้าว การประกันราคาข้าว การช่วยเหลือเมื่อเกิดภัยแล้งและน้ำท่วม หรือแม้กระทั่งบัตรเกษตรกรสุขใจ โครงการทั้งหลายเหล่านี้แม้เป็นเรื่องที่ดีต่อชาวบ้าน แต่ไม่ค่อยยั่งยืนและเข้าไม่ถึงตามความต้องการของชาวบ้านได้อย่างแท้จริงเพียงบรรเทาปัญหาให้กับชาวบ้านเท่านั้น เพราะปัญหาหลักๆ ของชาวบ้านคือต้นทุนการทำนาในขณะที่ราคาข้าวไม่ดีและตกต่ำ ซึ่งสวนทางกับต้นทุนที่พุ่งสูงขึ้นเรื่อยๆ และหลายครั้งชาวบ้านถูกโกงตาชั่งจากโรงสีบางแห่งทำให้เสียเปรียบพ่อค้า ชาวบ้านจึงมีความประสงค์ให้เมืองแก้ปัญหาของชาวบ้านให้อย่างยั่งยืน โดยการช่วยหาโครงการที่ลดต้นทุนการผลิตรวมทั้งเพิ่มราคาขายข้าวเปลือกให้คุ้มค่ากับการลงทุน

กรณี การมอบบัตร “บัตรเกษตรกรสุขใจ” ที่เป็นนโยบายของรัฐมีทั้งข้อดีและข้อเสีย สำหรับข้อดี คือชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายในการซื้อปัจจัยการผลิตโดยไม่ต้องหาเงินสดมาจ่ายก่อน เพราะสามารถใช้บัตรอุดหนุนปุ๋ยในช่วงทำนา แต่ข้อเสีย คือ ชาวบ้านมีหนี้เพิ่มขึ้นเพราะต้องจ่ายค่าบัตรพร้อมดอกเบี้ย ดังที่ชาวบ้านรายหนึ่งกล่าวว่า

“บัตรนี้จะเติมเงินเข้าบัตรอย่างต่ำ 10,000 บาท เข้าไปเติมเงินที่ ธ.ก.ส. ดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อ 12 เดือน แต่ถ้าจ่ายหนี้ก่อน 6 เดือน ดอกเบี้ยก็จะถูกลง” (บุญมา, สัมภาษณ์, 2562)

ในแง่มุมของภาคเอกชนเจ้าของโรงสีที่เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืนในเรื่องการปลูกข้าวในจังหวัดศรีสะเกษ คือ รัฐต้อง “พัฒนาระบบชลประทาน” อย่างทั่วถึงให้เกษตรกร ยกตัวอย่างในพื้นที่ อ.อุทุมพรพิสัย ปลูก

ข้าวได้ครั้งเดียว และ อ.ราชสีไศล มีเพียงบางพื้นที่ที่ปลูกข้าวได้ 2 ครั้ง (ประมาณร้อยละ 5) ทำให้ชาวนาต้องออกไปทำงานนอกภาคเกษตรเพราะไม่มีน้ำทำการเกษตรได้ทั้งปี นอกจากนี้ การที่เกษตรกรเผชิญปัญหากับราคาพันธุ์ข้าวที่ถูกกำหนดมาจากภาครัฐ ทำให้ต้นทุนสูงและไม่มีความคุ้มค่าที่ควร รัฐบาลควรต้องมีการปรับปรุงพันธุ์ข้าว ราคาเมล็ดพันธุ์ เพิ่มผลผลิตต่อไร่ และ หาช่องทางตลาดให้เกษตรกรสามารถอยู่ได้ หากมีการจ่ายค่าเยียวยาความเสียหายต่อเกษตรกร รัฐบาลควรลงพื้นที่ติดตามอย่างใกล้ชิด และควรมีข้อมูลและข้อเท็จจริงในพื้นที่ในการกำหนดนโยบาย

การรุกคืบของเมืองสู่พื้นที่เกษตรเขตชนเมือง และความยากจน

เกษตรกรในชุมชนรอบเมืองที่ตั้งอยู่เส้นทางอำเภอเมืองไปยังอำเภออุซันซ์ เผชิญกับการสูญเสียที่ดินจากการรุกคืบเข้ามาของเมืองสู่พื้นที่ชนเมือง เนื่องจากพบว่ามีการเพิ่มของพื้นที่เมืองและการลดลงของพื้นที่ชนบทในอำเภอเมืองศรีสะเกษอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ พื้นที่เมืองได้ขยายตัวออกไปสู่พื้นที่ชนบทในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา (ปี 2546-2560) กล่าวคือ ในปี 2546 มีพื้นที่เมืองจำนวน 167.69 ตารางกิโลเมตรหรือมีพื้นที่เมืองเพียงร้อยละ 8.95 แต่ได้เพิ่มพื้นที่เมืองเป็น 986.27 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 19.39 และมีประชากรเพิ่มในพื้นที่เมืองจากปี 2546 คือ 131,173 คนเป็น 285,477 คนในปี 2560 ในขณะที่พื้นที่ชนบทของอำเภอเมืองศรีสะเกษลดลงจากปี 2546 ที่มีเท่ากับ 8,672.29 ตารางกิโลเมตร ลดลงเป็น 7,853.71 ตารางกิโลเมตรหรือลดลงจากร้อยละ 91.05 เป็นร้อยละ 80.61 และประชากรในเขตชนบทของอำเภอเมืองจากปี 2546 จำนวน 1.3 ล้านกว่าคน เป็นประมาณ 1,186,554 คน หรือลดลงไปเกือบร้อยละ 10 (กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2560)

การรุกคืบของเมืองทำให้ชาวนาหลายรายในชุมชนแห่งนี้ขายที่นาไปหมด เพราะได้ราคาสูงจากพ่อค้าคนไทยเชื้อสายจีนในเมือง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เจ๊ก” ที่มาซื้อที่ดินเพื่อทำธุรกิจ โรงงาน บัมน้ำมัน ทาวเฮ้าส์ และบ้านจัดสรร จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนพบว่า เมื่อชาวนาขายที่ดินและใช้เงินหมดแล้วพวกเขาก็ลำบาก เพราะไม่มีที่นาปลูกข้าวกิน มีหนี้สินเพิ่มขึ้น และกลายเป็นคนจน

“ชาวนาที่มีที่ติดกับทางดำ (ถนนลาดยาง) บ้านใกล้เมืองขายจนจะหมดแล้ว ที่นาติดกับชนเมืองจะมีนายหน้าคนเจ๊กมาติดต่อซื้อ สมัยก่อนที่ดินภายในรัศมี 5 กิโลเมตร จะได้ราคาไร่ละล้าน ส่วนที่ดินที่อยู่ทุ่งนาห่างทางดำ เจ๊กไม่นิยมซื้อ ชาวนาบางคนเอาที่ไปจำนำกับเจ๊ก ไม่มีเงินไปไถ่เขาก็ยึดไป พอที่ดินมีราคาเจ๊กก็จะขายให้นายทุนต่อ ราคาขายก็จะสูงขึ้นอีก ได้เงินมากกว่าที่รับซื้อจากชาวนา ชาวนาจะขายหรือไม่ขาย ก็ขึ้นอยู่กับสถานะของแต่ละคน ชาวนาส่วนใหญ่ถ้ามี 6 ไร่ ก็จะขาย 2 ไร่ ที่เหลือแบ่งไว้ทำกิน สิบกว่าปีที่ผ่านมาจนถึงตอนนี้ ชาวนาก็ขายที่ไปประมาณสิบคน ตอนนี้คนรุ่นใหม่มีทางเลือกมีอาชีพมากกว่าคนสมัยก่อนที่ทำนาอย่างเดียว เขาเลยเลือกขายที่มากกว่าเก็บไว้ทำนา บางคนขายนาส่งลูกเรียน ขายนาคือข้าวซื้อของมาไว้ใช้ ตอนขายได้ก็ดี แต่ตอนเงินหมดก็ลำบากตัวเอง ผลดีมีความเจริญเข้ามา แต่ผลเสียก็เสียที่ทำกินไป บางคนต้องซื้อข้าวกิน เพราะข้าวไม่พอกิน มีหนี้สินตามมา” (สมปอง, สัมภาษณ์, 2562)

นิต (สัมภาษณ์, 2562) ชาวบ้านที่ขายที่ดินไปเกือบหมด เล่าว่า

“เคยมีนา 10 ไร่ ตอนนี้เหลือ 3 ไร่ ขายนาไป 7 ไร่ ในปีที่ผ่านมา เงินใช้หมดแล้ว กลายเป็นว่าเคยมีแต่ตอนนี้จนแล้ว เสียขายตอนนั้นขายเพราะเป็นหนี้เจ็ก เลยต้องจำใจขายให้เขา เขาให้ราคาดี ลูกๆ ก็อยากทำนา เพราะงานบริษัทไม่แน่นอน มีนาไม่พอกิน แต่ข้าวไม่พอกินหรอก มีนาเหลือน้อย” (นิต, สัมภาษณ์, 2562)

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าว

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและกลุ่มเกษตรกรที่ผลิตข้าว เป็นไปในลักษณะแบบหลวมๆ ไม่คงเส้นคงวา ขึ้นกับนโยบายของพรรคการเมืองที่เป็นรัฐบาล และ กลไกตลาด นอกจากนี้เกษตรกรต้องเผชิญกับความผันผวนของราคาข้าว การเพิ่มสูงของปัจจัยการผลิต อัตราการจ้างแรงงาน และ ราคาที่ดินที่สูงขึ้นที่สร้างแรงจูงใจของเกษตรกรบางคนให้ขายที่ดินในพื้นที่รอบเมืองและท้ายที่สุดเกษตรกรหลายรายกลายเป็นคนไร้ที่ดินที่ส่งผลต่อความไม่มั่นคงของครอบครัว

1.2 วัวเนื้อ

จังหวัดศรีสะเกษมีจำนวนวัวเนื้อประมาณ 2 แสนกว่าตัว (ข้อมูลปี 2561) เพิ่มปริมาณสูงมากจากข้อมูลปี 2558 ประมาณร้อยละ 5 มีเกษตรกรรายย่อยจำนวนประมาณ 5 หมื่นรายที่เลี้ยงวัว พบมากที่สุดในเขตอำเภอกันทรลักษณ์ ขุขันธ์ อุทุมพรพิสัย และอำเภอเมือง (ตามลำดับ) การเพิ่มจำนวนวัวในจังหวัดเนื่องจากความต้องการบริโภคของประชากรในพื้นที่เพิ่มขึ้นทั้งในและต่างประเทศ (เจ้าหน้าที่ระดับสูงจากสำนักงานปศุสัตว์จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, 2562) ผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัวเนื้อในจังหวัดศรีสะเกษ แบ่งออกได้เป็น 5 กลุ่มหลักๆ ได้แก่ 1) กลุ่มผู้เลี้ยงวัวแบบพรีเมีย 2) เกษตรกรรายย่อยผู้เลี้ยงวัว 3) กลุ่มพ่อค้าวัวตลาดนัด 4) กลุ่มนายทุนขนาดเล็กในท้องถิ่น และนายทุนขนาดใหญ่จากภาคอื่น และ 5) เจ้าของตลาดนัดวัว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) เกษตรกรผู้เลี้ยงวัวแบบพรีเมีย

เกษตรกรผู้เลี้ยงวัวแบบพรีเมียเป็นเกษตรกรกลุ่มเล็กที่สุด โดยเลี้ยงแบบฟาร์มวัวมาตรฐานสากล ในพื้นที่ขอยกตัวอย่างฟาร์ม 2 แห่ง ในอำเภอเบญจลักษณ์และอำเภอรามันศรีสะเกษ กรณีแรก เจ้าของฟาร์มในอำเภอเบญจลักษณ์ที่เริ่มต้นการทำฟาร์มวัวประมาณ 7-8 ปีที่ผ่านมา ได้ขยายพื้นที่ในการทำฟาร์มและลงทุนจริงจัง เมื่อ 3 ปีที่ผ่านมาปัจจุบันมีวัวมากกว่า 500 ตัว เน้นการเลี้ยงในคอกที่ทันสมัย ผสมอาหารให้วัวและให้อาหารบรณางที่สะอาดปลอดภัย โรงเลี้ยงได้มาตรฐาน มีอากาศถ่ายเทสะดวก การเลี้ยงแบบดังกล่าวใช้เงินลงทุนซื้อพื้นที่และทำโรงเรือนประมาณ 13 ล้าน 5 แสนบาท ได้รับการสนับสนุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ภายใต้โครงการ 1 ตำบล 1 SME ปัจจุบันมีการตั้งกลุ่ม “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรทฤษฎีใหม่โคขุนห้วยท่านาง” ได้ดำเนินกิจการมาแล้ว 2 ปี มีสมาชิก 49 คน โดยมีเจ้าของฟาร์มเป็นประธาน มีคณะกรรมการทั้งหมด 15 คน ซึ่งคณะกรรมการผู้ใหญ่มุ่งจะดูแลบัญชีและควบคุมดูแลเอกสารทั้งหมด

เป้าหมายในการรวมกลุ่มเพื่อรองรับการกู้ยืมเงินมาลงทุนภายในกลุ่ม สร้างภูมิคุ้มกันให้กลุ่มมีความเข้มแข็งขึ้น มีการช่วยเหลือกัน และ มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทางกลุ่มได้มีการวางแผนในการใช้เงินที่นำมาลงทุนอย่างคุ้มค่ามากที่สุด ยกตัวอย่างเช่น ถ้ากลุ่มมีเงิน 10 ล้านจะนำมาซื้อวัวจากสมาชิกให้สมาชิกมีกำไร คือ ถ้าสมาชิกเลี้ยงวัว 2 ตัว ในระยะเวลา 4 เดือน และนำมาขายให้กลุ่ม สมาชิกจะมีกำไรต่อตัว ตัวละ 6 พันบาท ถ้า 2 ตัว สมาชิกจะได้กำไร 12,000 ต่อ 4 เดือน แต่ถ้าสมาชิกเลี้ยง 10 ตัว ภายใน 4 เดือน สมาชิกจะมีกำไรถึง 6 หมื่นบาท แต่ถ้าเลี้ยง 1 ปี สมาชิกจะได้กำไรถึง 120,000 บาท ดังนั้นสมาชิกจะได้กำไรจากกลุ่มโดยไม่จำเป็นต้องกู้ยืมและไม่เป็นหนี้ อย่างไรก็ตามพ่อค้าวัวจากภาคอื่นที่เข้ามารับซื้อวัวจะไม่รับซื้อวัวที่ไม่มีคุณภาพ เข้ามาเพื่อปั่นราคาไว้ในชุมชนเท่านั้น ทางกลุ่มจึงแก้ไขปัญหาโดยการทำหน้าที่รับซื้อวัวจากเกษตรกรทุกตัวเพื่อช่วยเหลือสมาชิกกลุ่ม

ในกรณีที่ฟาร์มนี้ขายวัวไม่ได้ ฟาร์มจะทำการเชือดที่โรงเชือดในฟาร์ม แปรรูปและนำมาขายที่หน้าร้าน และบางส่วนนำมาขายในตลาดนัดในหมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มลูกค้าที่มาซื้อเนื้อของฟาร์มมีหลายกลุ่ม คือ คนในอำเภอเบญจลักษณ์ ผู้คนสัญจรทั่วไป และมีการทำเนื้อส่งไปกรุงเทพ เนื้อที่ขายดีคือเนื้อแดดเดียว โดยเฉพาะคนขับรถจะนิยมกินเพราะกินง่ายและสะดวก นอกจากนี้ยังมีบริษัทในกรุงเทพฯ ที่ทำการสั่งซื้อวัวระดับพรีเมียมจากฟาร์ม เพื่อนำไปทำสเต็กเนื่องจากเนื้อที่ฟาร์มปลอดสารเร่งเนื้อแดง

ปศุสัตว์ศรีสะเกษได้เข้ามาสนับสนุนแม่พันธุ์ จำนวน 50 ตัว ให้กับกลุ่ม และเข้ามาให้ความรู้เรื่องการทำอาหารสัตว์ การดูแล การจัดการฟาร์ม และ ได้รับทุนสนับสนุนจาก ธกส. และ SME จากการเกษตร มีสถานที่ท่องเที่ยวด้านการเกษตร หน่วยงานรัฐได้เข้ามาช่วย และ สร้างแบรนด์ เช่น กองทุน SYZ กองทุน FTA ปล่อยให้ชุมชนทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และทำระบบให้มีความโปร่งใส ให้ผลประโยชน์ตกถึงประชาชน ดึงเทคโนโลยีเข้ามาใช้ ซึ่งกลุ่มเห็นว่าดี ทางกลุ่มขอให้รัฐเพิ่มการช่วยเหลือด้านการอำนวยความสะดวกการเคลื่อนย้ายสัตว์ให้สะดวกและเร็วขึ้น ท้นต่อการบริหารการเงินของกลุ่มและสมาชิก

กรณีที่สอง คือเกษตรกรกลุ่มเลี้ยงแบบฟาร์มขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในอำเภอราชใหญ่ ที่เลี้ยงผสมผสานระหว่างการเลี้ยงแบบสมัยใหม่และแบบพื้นบ้าน มีวัวทั้งสีนประมาณ 500 ตัว ในโรงเรือน ให้อาหารผสมกับอาหารแบบเลี้ยงวัวขุน รวมทั้งอาหารที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น หญ้าเนเปียที่ปลูกเอง (จำนวน 50 ไร่) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ นำไปหมักให้เกิดเชื้อจุลินทรีย์ก่อนนำไปผสมกับหญ้าเนเปียและแกลบเพื่อให้อ้วน และอาหารเม็ดสำเร็จรูป นอกจากนี้เจ้าของฟาร์มยังได้เลี้ยงวัวแบบครบวงจร คือ ทำการตลาดทั้งขายลูกพันธุ์และเลี้ยงเป็นโคขุนส่งขาย ในนามกลุ่ม “ฟาร์มโคขุนดอกคำวน” ฟาร์มยังได้รับซื้อวัวที่มีลักษณะดี จากตลาดนัดวัวควายจังหวัดศรีสะเกษ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร และ อุบลราชธานี และรับซื้อจากชาวบ้านเพื่อนำมาขุนให้อ้วนก่อนขายซึ่งใช้เวลาประมาณ 1-3 เดือน และนำไปขายที่โรงเชือดบ้านหนองยาง และบ้านโนนเจริญในจังหวัดศรีสะเกษ วันละ 2-3 ตัว แล้วแต่ความต้องการของโรงเชือด การขายวัวขุนแต่ละครั้งจะได้กำไรประมาณ 10,000 บาท โดยผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า

“วัว 100 ตัวจะขาดทุน ประมาณ 1-5 ตัวเท่านั้น ส่วนใหญ่สาเหตุที่ขาดทุนเกิดจากช่วงของการขนย้ายวัวล้มทับกัน ทำให้มันเหยียบกันจนขาหักต้องขายเป็นวัวราคาถูก เนื้อวัวที่ออกจากโรงเชือดของฟาร์มนี้ถูกส่งไปยังตลาดระดับต่างๆ บางส่วนยัง

นำไปตลาดบน คือ นำส่งร้านสดก็ แต่ไม่มากนักเมื่อเทียบกับส่งตลาดล่าง เช่น ร้านลาบ ร้านต้ม และ ร้านก้อย ที่มีอยู่ทั่วไปทั้ง จังหวัด ความต้องการเนื้อวัวมีไม่จำกัดเพราะเป็นตลาดของคนทั่วไป” (มนัส, สัมภาษณ์, 2562)

สำหรับกรณีที่สองนี้พบว่า เจ้าของฟาร์มได้กู้ยืมเงินจากรัฐน้อยมากเพราะมีเงินดั้งเดิมของครอบครัว การกู้ยืมนำมาใช้ในกลุ่ม คือมีการกู้เพียง 250,000 บาท จากโครงการ“โคเนื้อสร้างอาชีพ” ทั้งที่มีสมาชิก 50 คน และเงินกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท ในช่วงรัฐบาล ทักษิณ ชินวัตร (นำเงินมาซื้อวัวแม่พันธุ์) ปัจจัยที่ทำให้“กลุ่มฟาร์มโคขุนดอกคำวน” ประสบความสำเร็จ สมาชิกกลุ่มท่านหนึ่งเล่าว่าการใช้ประสบการณ์การเลี้ยงวัวที่มีในวัยเด็กในการดูแลลักษณะวัวเป็น และเพิ่มเติมความรู้สมัยใหม่ รวมทั้งการเจรจาต่อรองราคา และองค์ความรู้ ทักษะ และความชำนาญในการจัดการฟาร์มที่สั่งสมมาอย่างยาวนาน

2) เกษตรกรรายย่อยผู้เลี้ยงวัว

กลุ่มเกษตรกรที่เลี้ยงวัวเป็นเกษตรกรรายย่อยซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดของจังหวัด เกษตรกรเลี้ยงวัวเป็นอาชีพเสริม โดยเลี้ยงประมาณ 2-5 ตัว เงินทุนที่ใช้ในการเลี้ยงมาจากหลายทาง ได้แก่ เงินที่มาจากการเก็บสะสมเองภายในครอบครัว เมื่อเกษตรกรมองเห็นโอกาสในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ได้นำเงินที่มีมาสะสมกระทั่งเพียงพอสำหรับการซื้อวัวแม่พันธุ์ตัวแรกมาเลี้ยง จากนั้นจะค่อยๆ ขยายพันธุ์ในทุกๆ ปี เงินสะสมที่ใช้ในการเลี้ยงวัวมีทั้งจากรายได้หลังการขายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าว มัน ถั่วลิสง ยางพารา และเงินจากลูกหลานที่ทำงานในเมืองส่งมาให้ นอกจากนั้นพบว่า ชาวบ้านบางรายมีมรดกตกทอดจากพ่อแม่ ทั้งเป็นที่ดิน เงิน จากขายวัวหรือควาย และยืมเงินจากเพื่อนบ้านญาติพี่น้อง หรือบางคนยืมเงินจากนายทุน

ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวเพื่อขายตัดสินใจเลี้ยงวัวเนื่องจากเห็นว่าราคาวัวดี และมองว่าเป็นเงินออมของครอบครัว มีพื้นที่เลี้ยงและแหล่งน้ำที่พอเพียง อย่างไรก็ตาม พบว่าเกษตรกรขนาดเล็กประสบปัญหาเข้าถึงแหล่งทุนเพื่อลงทุนเลี้ยงวัวเพราะขาดหลักทรัพย์ค้ำประกัน ไม่มีโอกาสเข้าร่วมกับกลุ่มชาวบ้านเพื่อขอรับการสนับสนุนจากโครงการของรัฐ แต่เกษตรกรหลายรายพยายามดิ้นรนหาทุนเพื่อนำมาซื้อวัว เพราะเห็นว่าขายได้ราคาดีและสามารถเป็นเงินเก็บได้ด้วย เช่น การกู้ยืมทั้งจากในและนอกระบบ ดังที่ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่า มีเงินต้นทุนจากการกู้จากนอกระบบ (คนในชุมชน) โดยมีข้อตกลงร้อยละ 2 บาทต่อตลาดนัด หรือร้อยละ 10 บาทตามที่ตกลงเวลานัดคืนเงินกันไว้ ซึ่งชาวบ้านจะใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในการเป็นเครื่องมือประกันว่าจะจ่ายเงินกู้คืนให้ รวมถึงการกู้เงินจากระบบของ ธกส. ซึ่งมีเกณฑ์กำหนดคุณสมบัติตามที่ ธกส. กำหนด แต่ชาวบ้านที่กู้ในระบบนี้จะต้องมีหลักประกันเป็นโฉนดที่ดิน หรือหลักทรัพย์มาค้ำประกัน ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งซึ่งมีที่ดินน้อยไม่สามารถเข้าถึงระบบเงินกู้ของ ธกส. อีกทั้งชาวบ้านบางรายกู้เงินจากกองทุนเงินล้านของหมู่บ้าน และใช้ดอกทุกปีให้กับกองทุน (สุระ, สัมภาษณ์, 2562)

เกษตรกรบางรายพยายามเข้ากลุ่มเลี้ยงวัว เพื่อขอรับการสนับสนุนต้นทุนในการซื้อขายแม่พันธุ์วัวจากหน่วยงานรัฐผ่านกลุ่ม SML และกลุ่มแม่บ้าน เพราะหากไม่เข้ากลุ่ม เกษตรกรก็ไม่ได้รับความช่วยเหลือ

ดังเช่นชาวบ้านคนหนึ่งในอำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่เข้ากลุ่มเพื่อขอรับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐแล้วว่า เมื่อพัฒนากลุ่มในชุมชนได้แล้ว กลุ่มจะได้รับเงินจำนวนหนึ่งจากการเขียนโครงการขอสนับสนุนจากรัฐบาล กลุ่มนำเงินไปซื้อวัวจากตลาด จากนั้นจะนำแม่พันธุ์มาแบ่งให้สมาชิกกลุ่มตามลำดับการเลี้ยงคนละ 1 ตัว ปัจจุบันกลุ่มมีแม่พันธุ์ทั้งสิ้นจำนวน 10 ตัว จะมีลำดับหมุนเวียนไปถึงสมาชิกทุกคน โดยคนที่เลี้ยงตั้งแต่ยุคแรกเริ่มโครงการปัจจุบันมีแม่พันธุ์และวัวที่ได้จากการเลี้ยงมากถึง 10 ตัว หลังจากแต่ละคนได้วัว 1 ตัวไปเลี้ยงจะเลี้ยงจนกว่าจะได้ลูก เมื่อแม่พันธุ์คลอดลูกจะต้องส่งเงินดอกเบี้ยกับกลุ่มจำนวน 200 บาท เพื่อนำมาเก็บสะสมรวมไว้ซื้อวัวแม่พันธุ์เพิ่มขึ้น และเมื่อลูกโคมีอายุราว 6 เดือน (วัยอ่อนนม) จะส่งแม่พันธุ์ให้กับสมาชิกลำดับถัดไป (พลอย, สัมภาษณ์, 2562)

3) กลุ่มพ่อค้าวัวตลาดนัด

กลุ่มพ่อค้าที่ตลาดนัด หมายถึงกลุ่มเป็นพ่อค้าซื้อขายวัวรายย่อย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใหญ่และมีจำนวนมากที่สุดในบรรดากลุ่มผู้ซื้อขายวัว คาดว่ามีมากที่สุดกว่าร้อยละ 90 เป็นกลุ่มที่มีเงินทุนในการเลี้ยงวัวไม่มากนัก เพราะซื้อขายวัวโดยเฉลี่ยประมาณครั้งละ 3-7 ตัว มีทั้งลักษณะซื้อวัวมาจากเกษตรกรผู้เลี้ยงในหมู่บ้านต่างๆ จากนั้นนำวัวมาขุนให้อ้วนประมาณไม่เกิน 1 เดือน ลูกค้าที่เป็นพ่อค้ารายย่อยมักจะซื้อวัวที่มีลักษณะโครงใหญ่แต่ลำตัวผอมเพื่อนำไปเลี้ยงขุนให้อ้วนก่อนนำกลับมาขายที่ตลาดนัดวัวควาย เกษตรกรกลุ่มนี้ยังซื้อวัวเพศเมียเพื่อเลี้ยงให้ขยายพันธุ์ และซื้อวัวมาจากตลาดนัดแห่งหนึ่งเพื่อนำมาขายในอีกตลาด หรือ ซื้อวัวของอีกคนแล้วเดินขายต่อในตลาดในวันเดียวกัน

ตลาดค้าวัว หรือ “ตลาดนายฮ้อย” ในจังหวัดศรีสะเกษมีสองแห่ง คือ “ตลาดสี่แยกการช่าง” บ้านกระแซง ต.กระแซง อ.กันทรลักษณ์ และ “ตลาดส้มป่อย” อ.อุทุมพรพิสัย นอกจากนี้ยังมีตลาดนัดวัวในจังหวัดอื่นๆ ของภาคอีสานตอนล่างที่กลุ่มพ่อค้าวัวตลาดนัดวนเวียนซื้อขายวัว เนื่องจากตลาดแต่ละแห่งไม่ได้เปิดในวันและเวลาเดียวกัน ทำให้เป็นโอกาสของผู้ซื้อขาย สามารถหมุนเวียนไปยังตลาดแห่งอื่นในวันต่อไปได้ เช่น อุบลราชธานี ยโสธร หรือ ร้อยเอ็ด เป็นต้น ดังที่ผู้หญิงคนหนึ่งเป็นเมียนายฮ้อยเดินทางมาจากอำเภอสรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อซื้อขายวัวกับสามีโดยมีรถจักรยานใหม่ที่ออกมาได้ไม่กี่ปีแล้วว่า

“วันเสาร์ได้ไปซื้อขายที่ตลาดกันทรลักษณ์ หลังจากนั้นก็มารอซื้อขายที่ตลาดอุบลราชธานี และวันนี้มาซื้อขายที่ตลาดอุทุมพรพิสัย หลังจากพักผ่อนช่วงเย็นในวันเดียวกันนี้จะเดินทางต่อไปที่ตลาดยโสธร ซึ่งยังไม่แน่ใจว่าจะเดินทางต่อไปตลาดร้อยเอ็ดเลยหรือไม่” (พิสมัย, สัมภาษณ์, 2562)

ภาพที่ 4 รถขนวัวกำลังรอเข้าตลาดสี่แยกการช่าง อำเภอกันทรลักษ์

นอกจากพ่อค้าวัวในจังหวัดแล้วยังมีพ่อค้าวัวควายต่างถิ่นหรือคนในตลาดนัดวัวควายเรียกว่า “พ่อค้าเร่” หมายถึงพ่อค้าขายวัวตามตลาดนัดในจังหวัดต่างๆ ในพื้นที่อีสานตอนล่าง ได้แก่ ตลาดนัดวัวควายจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งพ่อค้าวัวควายจะผลัดเปลี่ยนไปไปขายวัวตามวันเวลาที่ตลาดเปิดทำการ จากการสัมภาษณ์ พ่อเต๋านา อายุ 49 ปี เป็นพ่อค้าขายวัวจากจังหวัดอุบลราชธานี รับซื้อวัวจากชาวบ้านในพื้นที่อำเภวารินชำราบไปขายที่ตลาดนัดสี่แยกการช่าง และซื้อวัวจากตลาดนัดสี่แยกการช่างไปขายในตลาดนัดวัวแห่งอื่น ส่วนใหญ่จะขายวัววนเวียนกันไปในพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ ตลาดนัดวัว อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตลาดนัดวัวเชียงหวาง อำเภอมือง จังหวัดยโสธร ตลาดนัดวัวสัมป่อย อำเภอราชไศล และตลาดนัดวัวการช่าง อำเภอกันทรลักษ์ เนื่องจากลูกค้าส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าในพื้นที่ทำให้ขายวัวทำได้ง่าย ลูกค้าสามารถต่อราคาไม่สูงเหมือนตลาดอื่นๆ

การเข้าถึงทุนของพ่อค้าวัวรายย่อยไม่ยากมากนักเพราะทำเป็นอาชีพ มีเงินหมุนเวียนจากการซื้อมาแล้วขายออกไปให้เร็วที่สุด บางคนได้กำไรจากการซื้อขาย 500 บาทก็ถือว่าคุ้มแล้ว เช่น ซื้อวัวตอนเช้าแล้วขายได้ตอนสายๆ หรือตอนบ่ายๆ แต่บางคนเห็นว่ากำไร 500 บาท จากการซื้อขายวัวที่ตลาดไม่คุ้มค่าเพราะเสียค่าขนย้ายวัวจากบ้านมาที่ตลาด การสอบถามพ่อค้าวัวและภรรยาที่มากับพ่อค้าวัวหลายรายพบว่า เงินทุนในการซื้อขายวัวมาจากหลายแหล่ง ทั้งจากการขายทรัพย์สิน กู้ยืมเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง กองทุนหมู่บ้าน หัสนอกกระบะ ธกส. และ เงินจากบุตรหลานที่ส่งเงินกลับบ้านที่ไปขายแรงงานต่างจังหวัดในหลายๆ

4) นายทุนขนาดเล็กในท้องถิ่น และ นายทุนขนาดใหญ่จากภาคอื่น

ส่วนใหญ่แล้วนายทุนที่เดินทางมาซื้อวัวที่ตลาดนัดมีทั้งนายทุนท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของโรงเชือดในพื้นที่ที่มาหาซื้อวัวประมาณไม่เกินครึ่งละ 5-6 ตัว แล้วนำมาเชือดที่โรงเชือดของตนแล้วจำหน่ายเนื้อต่อให้พ่อค้าขายเนื้อสดรายย่อย ส่วนกลุ่มที่สอง คือกลุ่มพ่อค้าจากภาคกลาง ภาคเหนือตอนล่าง และ ภาคใต้ เข้ามารับซื้อวัวที่ตลาดนัด

วัวควายที่ตลาดสี่แยกการช่างและตลาดส้มป่อย นายทุนกลุ่มนี้มาจาก จังหวัดเพชรบุรี สุพรรณบุรี สิงห์บุรี พิษณุโลก และ ตรัง โดยรับซื้อวัวจำนวนมากจากตลาดนัด ได้แก่ นายทุนจากจังหวัดเพชรบุรี ที่นำรถพ่วงสิบแปด ล้อเข้ามาขนวัวที่รับซื้อจากพ่อค้าจำนวน 4-5 คัน ซึ่งรถพ่วงหนึ่งคันสามารถบรรทุกวัวได้ประมาณ 40 ตัว นายทุน กลุ่มนี้จะซื้อจากตลาดนัดไปขายที่ภาคใต้และส่งต่อไปยังประเทศเวียดนามและจีนเป็นหลัก

พ่อค้าวัวกลุ่มที่ท้องถิ่นได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมของรัฐ เป็นอย่างมากภายหลัง จากรัฐได้พัฒนาถนนเข้าสู่ตลาดนัดการช่างเป็น 4 เลนเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งแต่เดิมถนนเข้าสู่ตลาดนัดการช่างเป็น 2 เลน แต่ปัจจุบันเป็นการขยายถนนเป็น 4 ช่องทางจราจร นโยบายการขยายมีถนนมีมาตั้งแต่ช่วงรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร เมื่อมีถนน มีความเจริญ มีความสะดวกในการเดินทางมากขึ้น ทำให้การขนวัวเข้าโรงเชือดและสู่ตลาดใน เมืองได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น

5) เจ้าของตลาดนัดวัว

เจ้าของตลาดนัดมีบทบาทสำคัญในการซื้อขายวัว เช่น กรณีตลาดนัดสี่แยกการช่าง เจ้าของได้มีการพัฒนา ตลาด เช่น การถมดินและพื้นดินอัดให้แน่นเพื่อให้สะดวกต่อการเข้าออกของรถขนวัว รวมทั้งพัฒนาระบบน้ำและ ระบบไฟเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับพ่อค้าวัวที่นำสัตว์เข้าค้ำคินในตลาด และมีน้ำและไฟฟ้าบริการให้ เจ้าของ ตลาดให้ข้อมูลเพิ่มเติมอีกว่า การที่จะทำให้ตลาดสามารถดำเนินกิจการได้อย่างต่อเนื่อง สิ่งสำคัญที่สุดคือต้องมี พื้นที่ตลาดที่ติดกับทางหลวง เส้นทางขนส่งที่มีความสะดวก และผู้จัดการตลาดต้องมีความซื่อสัตย์ น่าเชื่อถือ เชื่อใจได้ สามารถไกล่เกลี่ยปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตลาด ไม่ว่าจะเป็นการโกงราคาการซื้อขาย เป็นต้น ในด้านการ ดูแลตลาดได้ทำความร่วมมือกับหน่วยงานสาธารณสุขในท้องถิ่น เข้ามาพ่นรถฆ่าเข้าตลาดเพื่อป้องกันโรคระบาด จากสัตว์ เช่น โรคเท้าเปื่อย เป็นต้น

บรรยากาศของการเปิดตลาดในช่วงเช้าของตลาด สี่แยกการช่าง ตั้งแต่เวลาประมาณ 07.00 น. มีรถ ขนวัวจำนวนมากซึ่งคาดว่ามากกว่า 300 คัน เดินทางมาจอดรอคิวเพื่อเข้าตลาดกันทรลักษ์ เนื่องจากตลาดแห่งนี้ เป็นตลาดที่ค่อนข้างคึกคักตลอดทั้งวัน จึงเป็นพื้นที่เป้าหมายของพ่อค้าวัวทั้งภายในจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัด ไกล่เคียง นอกจากนั้น ยังมีกลุ่มพ่อค้าคนกลางรายใหญ่ที่เดินทางมาจากภาคอื่นเพื่อรอเลือกซื้อวัวขนาดตาม ที่ต้องการ เช่น กลุ่มที่เดินทางมาจากเพชรบุรี สระบุรี อุบลราชธานี และกลุ่มนายหน้าที่พาพ่อค้าชาวจีนและชาว เวียดนาม เมื่อเริ่มเปิดตลาดกลุ่มพ่อค้ารายใหญ่ซึ่งมีทุนค่อนข้างมากจะเดินดูวัวที่ได้ขนาดตามต้องการและพ่นสี หรือขีดสีบนตัววัวเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่ามีการซื้อขายแล้ว หรือต่อรองราคาเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นพ่อค้าจะเขียน ตัวเลขระบุราคาและหมายเลขโทรศัพท์ใส่กระดาษส่งให้เจ้าของวัวนำไปติดต่อขอรับเงินตามจำนวนราคาที่ตกลงกัน ไว้ในกระดาษที่มีลายเซ็นต์กำกับไว้ ซึ่งจะขึ้นเงินได้ในช่วงเวลาประมาณ 12.00 น. เป็นต้นไป

เมืองกับการจัดการปศุสัตว์สมัยใหม่

เมืองได้มีบทบาทในการจัดการปศุสัตว์แบบสมัยใหม่ โดยเฉพาะการจัดการโรงฆ่าสัตว์ให้ถูกสุขลักษณะ เนื่องจากมีอัตราการเพิ่มขึ้นของโรงฆ่าสัตว์เฉพาะโค-กระบือ (ที่ขึ้นทะเบียนและอยู่ในระหว่างการขอขึ้นทะเบียน) ซึ่งมีจำนวน 14 แห่ง โรงงานเหล่านี้มีกำลังการผลิต ประมาณ 2-3 ตัวต่อวัน เนื้อที่ได้จากโรงงานในแต่ละวันจะถูกกระจายในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ แต่ละโรงงานจะมีลูกค้าขาประจำเป็นของตนเอง ตัวอย่างเช่น ในพื้นที่อำเภอกันทรลักษณ์มีโรงฆ่าสัตว์ จำนวน 4 แห่ง เนื้อจากโรงฆ่าสัตว์เหล่านี้ จะกระจายไปยังในพื้นที่ตัวอำเภอกันทรลักษณ์และในพื้นที่อำเภอใกล้เคียง คือ อำเภอเบญจลักษณ์ อำเภอโนนคูณ และอำเภอกันทรารมย์ ทั้งนี้โรงฆ่าสัตว์ในจังหวัดส่วนใหญ่แล้ว โรงฆ่าสัตว์ของเอกชน หน่วยงานรัฐเข้าไปตรวจมาตรฐานปีละ 2 รอบ โดยจะตรวจสอบเรื่องความสะอาด การปฏิบัติตามกฎกระทรวง หากไม่ปฏิบัติตามกฎหมายจังหวัดสามารถเพิกถอนใบอนุญาตได้ ปัจจุบันมีโรงฆ่าสัตว์ที่ได้มาตรฐานอยู่ที่จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสุรินทร์ (กำลังดำเนินการ) และจังหวัดศรีสะเกษมีแผนในการก่อสร้างโรงฆ่าสัตว์ที่ได้มาตรฐานอย่างน้อยอีก 3 ปี

ตลาดเนื้อวัว: ส่วนมากเป็นตลาดล่าง

ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ผ่านมา ตลาดเนื้อวัวในเมืองมีทั้ง “ตลาดบน” และ “ตลาดล่าง” โดยตลาดบนคือตลาดเนื้อสำหรับผู้มีกำลังซื้อสูงและนิยมเนื้อที่มีคุณภาพดีเกรดพรีเมียม เช่น ร้านสเต็กในตัวเมืองที่มีไม่มากนัก และ ตลาดล่าง ซึ่งเป็นตลาดจำนวนมากที่ขายอาหารประเภทเนื้อวัว เช่น ร้านเนื้อย่าง และ ร้านลาบก้อย ที่อยู่กระจัดกระจายในเมืองและชุมชนขนาดใหญ่ทั่วไป ซึ่งผู้บริโภคคือกลุ่มคนทำงานในเมืองทุกกลุ่มทั้งมีฐานะดี ปานกลางและ ยากจน

จากการสัมภาษณ์ดาว เจ้าของร้านลาบก้อยในเมืองศรีสะเกษ เธอเล่าว่า

“หากเปรียบเทียบระหว่างเนื้อหมูและเนื้อวัว เนื้อวัวจะขายได้ดีกว่า ลูกค้านั้นส่วนมากก็ซื้อลาบและก้อยกินกัน ได้ซื้อเนื้อวัวสดจากตลาด ไม่ซื้อเนื้อวัวแช่แข็ง ไม่สด ไม่อร่อย ไม่เหมือนซื้อในตลาดที่ฆ่าวันต่อวัน ลูกค้าในร้านมีทั้งเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาล พยาบาล ครู ยาม ภารโรง นักศึกษา นักเรียน วินมอเตอร์ไซด์ คนขับสามล้อ ทั้งอาศัยอยู่ในเมืองและอาศัยอยู่ในชนบท สามล้อ วินมอเตอร์ไซด์ จะซื้อลาบ ก้อย กับข้าวเหนียวบ้อย แต่หลังจากที่โรงพยาบาลมีร้านสะดวกซื้อก็มีผลกระทบบ้างเล็กน้อย มีเซเว่นลูกค้านั้นมีตัวเลือกมากขึ้น เช่น พยาบาลมีเวลาน้อย เขาเข้าเซเว่นซื้อข้าวเวฟกิน ไม่เดินตากแดดมาซื้ออาหารที่ร้าน ยิ่งช่วงนี้ของก็ขึ้นราคา ถึงขายของดีแต่ก็ไม่ค่อยเห็นกำไร (ดาว, สัมภาษณ์, 2562)

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และ กลุ่มผู้เลี้ยงวัวเนื้อ

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและกลุ่มพ่อค้าวัวรายย่อย ผู้เลี้ยงวัวรายย่อย และ พ่อค้าวัวรายใหญ่ มีทั้งความคล้ายและความแตกต่างกันขึ้นกับบริบทของกลุ่มพ่อค้าวัวแต่ละกลุ่มและข้อจำกัดของเมือง ในด้านความคล้ายกัน คือเมืองปล่อยให้ตลาดเป็นกลไกหลักในการค้าขายวัว เมืองมิได้เข้าไปแทรกแซงหรือกำหนดราคาซื้อขาย ภาคเอกชนมีบทบาทในการสนับสนุนการค้าวัวด้วยการพัฒนาตลาดให้มีความพร้อมด้านสาธารณูปโภค ส่วนเมืองทำหน้าที่ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น สร้างถนน 4 เลน เพื่อให้พ่อค้าวัวสามารถเข้าถึงตลาดซื้อขายวัวได้สะดวกมากขึ้น

ในแง่ความแตกต่างพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเมือง กับ พ่อค้าวัวรายย่อย และผู้เลี้ยงวัวรายย่อย ดำเนินการการผ่านนโยบายพัฒนาปศุสัตว์กับทุกกลุ่มผู้เลี้ยงวัว ด้วยการจัดสรรงบประมาณลงช่วยเหลือเกษตรกร ให้กับกลุ่มเกษตรกร โดยเกษตรกรต้องรวมกลุ่มจึงจะสามารถเข้าถึงงบประมาณดังกล่าวได้ แต่กลับพบว่าการจัดความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าวัวรายย่อย ผู้เลี้ยงวัวรายย่อย และ พ่อค้าวัวรายใหญ่กับเมือง ที่ดำเนินการผ่านการควบคุมด้านงบประมาณมีความแตกต่างกันมาก กล่าวคือกลุ่มเกษตรกรเจ้าของฟาร์มขนาดใหญ่มีอำนาจต่อรองสูง เพราะสามารถผลิตโคเนื้อได้มาตรฐานสากลระดับเกรดเอ ส่งออกต่างประเทศได้ด้วยตนเอง กลุ่มนี้มีความสามารถเข้าถึงแหล่งทุนจากรัฐได้มาก ส่วนกลุ่มที่เกษตรกรขนาดเล็กซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านทั่วไปที่เลี้ยงครวเรือนเฉลี่ยไม่เกิน 5 ตัว จะหาเกี่ยวหญ้าในพื้นที่สาธารณะหรือปลูกหญ้าเลี้ยงวัว เน้นการขายเนื้อวัวตลาดล่าง เป็นกลุ่มที่ขาดเงินทุน หรือ เข้าถึงเงินทุนได้น้อย บางกลุ่มรวมกลุ่มกันเพื่อขอรับความช่วยเหลือจากรัฐ รัฐกำหนดนโยบายด้านปศุสัตว์ บางคนใช้เงินของครวเรือนที่มาจากการส่งเงินกลับบ้านของบุตรหลาน เงินออม เงินกู้ หรือ เงินที่ได้จากการขายวัว ส่วนมากเงินทุนไม่พอหรือไม่มีหลักประกันยืมเงินจากรัฐบาลมาลงทุน

1.3 หอมแดง

เอกลักษณ์และคำขวัญจังหวัด

“หอมแดงศรีสะเกษเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดศรีสะเกษ” คือคำกล่าวของที่เจ้าหน้าที่ระดับสูง เพราะหอมแดงสร้างชื่อเสียงและเป็นวัฒนธรรมของชาวบ้านศรีสะเกษ จนเป็นส่วนหนึ่งของคำขวัญของศรีสะเกษ ที่ว่า “แดนปราสาทขอม หอมกระเทียมดี มีสวนสมเด็จ เขตดงลำดวน หลากล้วนวัฒธรรม” เหตุที่หอมแดงศรีสะเกษมีชื่อเสียงเนื่องจากมีคุณภาพดี ขนาดหัวใหญ่ สีสด รสชาติดี และมีสรรพคุณทางยารักษาโรค ปัจจุบันพบว่าประมาณร้อยละ 50 ของหอมแดงทั้งประเทศผลิตจากจังหวัดศรีสะเกษ ข้อมูลสถิติจากกรมส่งเสริมการค้าสินค้าเกษตร (2562) ในปี 2562 เดือนพฤษภาคม พบว่าจังหวัดศรีสะเกษผลิตหอมแดงได้ 39.96% ซึ่งสูงที่สุดของประเทศ ตามมาด้วยเชียงใหม่ (24.57%) ลำพูน (8.75%) พะเยา (7.41%) อุตรดิตถ์ (5.26%) และเพชรบูรณ์ (4.07%) และหอมแดงศรีสะเกษได้ส่งขึ้นห้างดังๆ เช่น โลตัส บิ๊กซี และส่งนอกประเทศ (สำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ, 2562) แม้ว่ารัฐได้พยายามส่งเสริมให้เกษตรกรลดการผลิตโดยให้เน้นผลิตเพื่อคุณภาพมากกว่า แต่ก็ทำ

ไต่ยากมากเพราะการปลูกหอมคืออาชีพของบรรพบุรุษ เกษตรกรยอมเสี่ยงเพราะบางปีได้กำไรมากซึ่งไปถัวเฉลี่ยกับปีที่ขาดทุนยับเยิน (เจ้าหน้าที่, สัมภาษณ์, 2562)

ไม่ว่าจะขาดทุนหรือได้กำไร เกษตรกรก็ยังคงปลูกหอมแดงเหมือนกับการปลูกข้าวหอมมะลิ ดังที่เกษตรกรหญิงจากอำเภอยางชุมน้อยที่ปลูกหอมแดงมาตั้งแต่เด็ก เธอเล่าว่า การปลูกหอมแดงขายทั้งขาดทุนและได้กำไร สลับไปมาแต่ก็ไม่คิดจะเลิกปลูกหอมแดงเพราะคืออาชีพของบรรพบุรุษ

“ปลูกหอมขายมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เกิดมาก็เห็นเลย เป็นอาชีพเหมือนปลูกข้าว ปลูกพันธุ์พื้นเมืองซื้อมาจากทางราชสีไศล บางครั้งก็ซื้อมาจากทางภาคเหนือแต่ราคาสูง ปลูกเพื่อขาย มีพ่อค้านำพันธุ์มาให้ปลูกและมารับซื้อ ตัวเองเคยนำหอมไปขายที่ตลาดท่าเรือ แต่ต้องหยุดเพราะขายสู้พ่อค้าแม่ค้าไม่ได้ “เรามั่นคนสวน พุดไม่เก่งสู้พ่อค้าแม่ค้าที่มีลูกค้าประจำมาซื้อไม่ได้” เหตุผลส่วนหนึ่งที่เลิกนำไปขายตลาดท่าเรือ เนื่องจากตัวเองมีรถเก่าไม่เหมาะกับการขนส่ง ตอนนี้จะรอปพ่อค้าคนกลางมารับซื้อหอมเองที่บ้าน ราคาที่ขายก็ตามท้องตลาดบางที่ก็ตามที่ตกลงกับพ่อค้าไว้ ราคาจะสูงหรือต่ำก็ต้องขาย จะถูกจะแพงก็ขายเหมือนเดิมแล้วแต่ “หวาน” (ให้มีโชค) เพื่อกันไม่ให้หอมเน่าเสีย” (สมจิต, สัมภาษณ์, 2562)

ตลาดหอมแดง

“ตลาดท่าเรือ” ตั้งอยู่ในตัวเมืองศรีสะเกษ คือแหล่งซื้อขายส่งหอมและกระเทียมที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ ตลาดหอมแดงแห่งนี้เป็นของเอกชน โดยในปี 2557 เจ้าของที่ดินได้รับมรดกสืบทอดที่ดินจบบจจจากพ่อแม่ และเปิดพื้นที่ของตนเองเป็นที่สำหรับค้าขายหอมแดง กระเทียม และพริกแห้ง มีผู้สนใจเข้ามาค้าขายจำนวนมาก กระทั่งภายหลังเรียกตลาดประจำแห่งนี้ว่า “ตลาดท่าเรือ” เพราะเดิมเป็นท่าเรือริมแม่น้ำ มีพ่อค้าและแม่ค้ามาขายหอมแดงและกระเทียมมากถึง 400-500 รถ โดยเฉพาะในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตหอมแดงและกระเทียมของเกษตรกรจังหวัดศรีสะเกษ เดือน ธันวาคม-กุมภาพันธ์ เป็นช่วงฤดูกาลที่เกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิต แม่ค้าหอมแดงคนหนึ่งเล่าว่า ตลาดแห่งนี้ไม่ค่อยพัฒนาด้านสาธารณูปโภคมากนัก พื้นที่สูงๆ ต่ำๆ ไม่สะดวกสบายในการใช้พื้นที่ โดยเฉพาะด้านสาธารณูปโภค ขาดการจัดการที่ดี ในฤดูฝนพื้นตลาดแฉะแฉะแต่ก็จำเป็นต้องใช้ประโยชน์ เจ้าหน้าที่แทบไม่ได้เข้ามาดูแลหรือกำกับให้ตลาดเป็นแหล่งที่มีความพร้อมสำหรับพ่อค้าแม่ค้าเลย ซึ่งเป็นไปได้ว่าเพราะตลาดแห่งนี้เป็นที่ดินส่วนบุคคล ส่วนตลาดหอมแดงอื่นๆ ในจังหวัด ส่วนใหญ่เป็นตลาดค้าปลีกที่ตั้งกระจายตามริมถนน โดยเฉพาะเส้นทางจากเมืองศรีสะเกษไปอำเภอกุทุมพรพิสัยและในตลาดสดทุกแห่ง ซึ่งสร้างความสะดวกสบายให้กับลูกค้าที่ขับรถผ่านไปมาได้แวะซื้อ

ราคาหอมแดงและทุน

ตลาดท่าเรือมิได้มีเฉพาะหอมแดงของศรีสะเกษที่วางจำหน่าย แต่มีหอมแดงจากแหล่งอื่นมาวางจำหน่ายด้วย เช่น จากภาคเหนือ และจากประเทศจีน แต่ราคาของหอมแดงจากแต่ละแห่งแตกต่างกัน การเข้ามาของหอมจากต่างถิ่น ทำให้ราคาหอมแดงศรีสะเกษถูกกดราคา อีกทั้งช่วงฤดูกาลวางจำหน่ายหอมกระเทียมก็ไม่พร้อมกัน

พ่อค้าแม่ค้าเล่าว่า ราคาหอมแดง ที่วางขายในตลาดท่าเรือจะมีราคาถูกกว่าราคาหอมแดงที่วางแผงขายริมถนน บางครั้งการกำหนดราคาก็ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความต้องการซื้อขายของเกษตรกรด้วย ยกตัวอย่างเช่น นายน้อย เล่าว่า ซื้อหอมมา 2 ตัน ในราคากิโลกรัมละ 20 บาท ขายออกในราคา 22 บาท ได้กำไรเฉลี่ยประมาณ 4,000 บาท แต่ถ้าใครต้องการขนส่งสินค้ามาจากสวนของตัวเองโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางก็จะได้กำไร 4,000 บาท และการที่เกษตรกรขนส่งหอมมาแล้วมักจะไม่นำสินค้ากลับไป จำเป็นต้องยอมรับความเสี่ยงเองว่าในวันนั้นอาจขายสินค้าไม่ได้ หรือได้ราคาต่ำ

แม่ค้ารายหนึ่งเล่าเกี่ยวกับการกำหนดราคาสินค้าที่นำเข้าหอมแดงจากประเทศจีนอีกว่า

“ยกตัวอย่างหอมที่นำเข้าจากประเทศจีนมีปริมาณจำนวนมาก จะต้องผ่านระบบการเสียภาษีก่อนนำเข้าประเทศไทย รวมค่าเสียภาษีและค่าใช้จ่ายต่างๆ อาจอยู่ที่ 22 บาท หลังจากมาถึงตลาดท่าเรือจะถูกขายต่อในราคา 25 บาท หรือขาย 3 กิโลกรัมต่อ 100 บาท ตามความเหมาะสมของแต่ละช่วงฤดูกาล หอมจากจีนที่เข้ามาจำนวนมากทำให้มีปริมาณหอมจำนวนมากและล้นตลาด ทำให้ชาวบ้านพื้นถิ่นเสี่ยงต่อการขาดทุนมากในแต่ละปี เกษตรกรผู้ปลูกหอมแดงจึงมีความเสี่ยงต่อการขาดทุน” (พรศรี, สัมภาษณ์, 2562)

เงินในการลงทุนค้าขายหอมแดงของพ่อค้าแม่ค้ามาจากหลายแหล่ง ได้แก่ เงินเก็บสะสมของตนเอง เงินจาก ธกส.และ เงินกู้ยืมในระบบมาลงทุน ส่วนผู้ปลูกหอมแดงนำเงินมาจากกำไรที่ได้จากการขายหอมแดง การกู้ยืม หรือ เงินเก็บรวมทั้งเงินจากบุตรหลานมาลงทุน ในการปลูกหอมแดง ขณะเดียวกันค่าใช้จ่ายของพ่อค้าแม่ค้าขายหอมแดงก็มากเช่นกัน ประกอบด้วย ค่าซื้อหอมซึ่งสูงต่ำตามกระแสตลาด การจ้างคนมัดหอมในกิโลกรัมละ 6-7 บาท การจ่ายค่าเช่าพื้นที่ค้าขาย โดยแบ่งราคาเช่าพื้นที่แตกต่างกัน ดังนี้ แผงในตลาดกว้างจ่ายค่าเช่าแผงวันละ 400 บาท อาคารที่มุงหลังคาเป็นห้องจ่ายค่าเช่าวันละ 150 บาท และรถยนต์ที่นำมาจอดขายจ่ายแตกต่างกันคือ รถ 4 ล้อจ่าย 200 บาท รถ 6 ล้อจ่าย 400 บาท และรถ 10 ล้อจ่าย 600 บาท เหตุผลที่ผู้เช่าแผงที่วางกลางลานต้องจ่ายค่าเช่าแพงกว่าห้องมุงหลังคา เนื่องจากพื้นที่แผงกลางลานจะเป็นพื้นที่เหมาะสำหรับการจำหน่ายสินค้าให้กับลูกค้าขายปลีกที่แวะเวียนมาซื้อสินค้า ส่วนค่าใช้จ่ายของผู้ปลูกหอมคือการซื้อพันธุ์หอม ค่าแรง ค่าซื้อสารเคมี เช่น ปุ๋ย และ ยาฆ่าแมลง และค่าขนส่ง

ลูกค้าหอมแดง

กลุ่มลูกค้าที่มาซื้อหอมแดงที่ตลาดท่าเรือมีหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแม่ค้าพ่อค้ารายย่อยที่มาซื้อหอมกระเทียมเพื่อนำไปขายต่อในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่มาจากจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม อุดรธานี ขอนแก่น และอุบลราชธานีเดินทางมารับหอมแดงและกระเทียมด้วยรถของกลุ่มลูกค้าเอง กลุ่มลูกค้าจากภาคกลางจะใช้ระบบการขนส่งทางรถไฟ และ“รถวิน” หรือ“รถคิว” เป็นรถที่รับส่งหอมกระเทียมไปส่งที่ตลาดไทย คิดค่าขนส่งกิโลกรัมละ 1 บาท แม่ค้าหอมจะจัดส่งสินค้าอาทิตย์ละ 2 ครั้ง แล้วแต่ลูกค้าจะออเดอร์สินค้าจำนวนเท่าไร แม่ค้าบางคน

มีรายได้รอบละ 5-7 พันบาท โดยเฉลี่ยจะมีรายได้ประมาณปีละ 3 แสนบาท นอกจากนั้นก็มีกลุ่มลูกค้ามาจากภาคกลางและภาคเหนือรายใหญ่ที่มาซื้อสินค้า นำหอมแดงส่งออกต่างประเทศที่ประเทศเวียดนาม อินโดนีเซีย และประเทศมาเลเซีย ซึ่งลูกค้าที่มาซื้อหอมส่งออกมักเดินทางมาดูเกรดหอมด้วยตนเองที่ตลาดท่าเรือ ซึ่งเดินทางมาดูปีละ 1 ครั้ง เมื่อถูกใจหอมในร้านใดเขาก็จะจ้างรถมาขนกลับไป โดยขนผ่านรถสิบล้อส่งต่อไปยังท่าเรือแหลมฉบัง ซึ่งมาเลเซียจะเลือกหอมที่คุณภาพดีที่สุด ส่วนอินโดนีเซียจะเลือกหอมเกรอรองลงมา (ทองคำ, สัมภาษณ์, 2562)

ผู้ปลูกหอมแดง

ผู้ปลูกหอมแดงส่วนใหญ่อยู่ที่อำเภอยางชุมน้อย เช่น กรณีแม่นาง เธอเป็นคนบ้านยางชุมน้อยโดยกำเนิด มีประสบการณ์การปลูกหอมกระเทียมมาตั้งแต่วัยเด็ก ด้วยการเรียนรู้มาจากรุ่นยายและรุ่นแม่ที่ทำอาชีพปลูกหอมมาตลอด เมื่อจบชั้น ป.6 แม่นางไม่ได้ศึกษาต่อ ออกมาทำงานช่วยพ่อแม่และดำเนินชีวิตด้วยการทำนาและปลูกหอมมาตลอด ครอบครัวของเธอใช้เงินทุนในการปลูกหอมจากการกู้กับ ธกส. โดยมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน คือที่ดินแบ่งการกู้ยืมเป็นเงินยาวจำนวน 1 แสนบาทและเงินระยะสั้นจำนวน 5 หมื่นบาท และกองทุนเงินล้าน 2 หมื่นบาท เพื่อมาเป็นเงินทุนหมุนเวียนในการทำเกษตรในพื้นที่นา 25 ไร่และพื้นที่ปลูกหอม 3 ไร่หอมที่ปลูก โดยใช้พันธุ์หอมที่นำมาจาก บ้านส้มป่อย ต.ส้มป่อย อ.ราชสีห์ และมีการสลับพันธุ์หอมทุกปี ในบางปีใช้พันธุ์หอมจากภาคเหนือโดยการสั่งซื้อจากพ่อค้าคนกลางที่เดินทางซื้อหอมระหว่างภาคเหนือกับภาคอีสาน การปลูกหอมถือเป็นอาชีพที่ทำมาแต่พ่อแม่และสืบทอดมาจนปัจจุบัน โดยทำหลังจากการเก็บเกี่ยวแล้ว ผู้ปลูกลงทุนค่อนข้างมาก โดยเฉพาะการใช้สารเคมีและค่าแรงงาน แม่นางเล่าอีกว่าราคาของหอมแดงไม่คงที่ มีความผันผวนเป็นอย่างมาก บางปีแม่นางขาดทุนแต่บางปีได้กำไร แม่นางบอกว่าแม้จะเสี่ยงต่อการขาดทุน แต่ก็ดีกว่าไม่ปลูกเพราะบางปีก็ได้กำไร จึงนำมาถั่วเฉลี่ยกัน

คนมัดหอม

กลุ่มคนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับหอมแดง คือ กลุ่มคนรับจ้างมัดหอม จากการศึกษาศาสนาที่อำเภอยางชุมน้อย พบว่า มีชาวบ้านที่เป็นแรงงานเรียกตนเองว่า “คนมัดหอม” เป็นกลุ่มผู้หญิงอายุราว 50-70 ปี รวมตัวกันระหว่าง 7-10 คนในแต่ละครั้ง เมื่อมีพ่อค้าคนกลางหรือนายจ้างขนหอมแดงจากตลาดท่าเรือมาที่หมู่บ้าน โดยรถยนต์กระบะผ่านเส้นทางหลักยางชุมน้อย-ศรีสะเกษ ครั้งละ 30-40 กระสอบ จะมีกลุ่มผู้หญิงเรียกสมาชิกในชุมชนมาช่วยกันมัดหอม เริ่มต้นงานมัดหอมในระหว่างเวลา 08.00 – 17.00 น. ใช้เวลามัดประมาณครั้งละ 2 วัน นายจ้างจะมียางยืดสีแดงให้ แต่คนมัดหอมต้องหากรรไกรสำหรับตัดรากหอมแดงเอง บรรยากาศในวงแรงงานของคนมัดหอมมีการพูดคุยสนทนากันเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ในชีวิตประจำวันเพื่อไม่ให้บรรยากาศตึงเครียดและเสียงสงบ

ภาพที่ 5 คนมัดหอมอำเภออย่างชุมน้อย (ภาพโดยพงษ์เทพ บุญกล้า)

คนแบกหอม

นอกจากกลุ่มคนค้าและคนซื้อหอมและกระเทียมแล้ว มีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีรายได้จากการลงแรงเรียกว่า “คนแบกหอมกระเทียม” คนกลุ่มนี้มีรายได้จากการแบกหอมกระเทียมช่วงฤดูปกติประมาณ 500 บาทต่อวัน และมีรายได้ในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวหอมกระเทียมศรีสะเกษราว 1,500 บาทต่อวัน การแบกหอมกระเทียมจะต้องมีทีมงานแบกประมาณทีมละ 8-15 คน มีการแบ่งเฉลี่ยค่าแรงเท่าๆ กัน โดยคนแบกหอมกระเทียมจะมีค่าจ้างจากพ่อค้ารายใหญ่ที่ซื้อหอมกระเทียมจำนวนครั้งละ 2-5 ตันขึ้นไป เนื่องจากปริมาณการซื้อครั้งละมากๆ เพื่อให้ทันต่อเวลาคนแบกหอมกระเทียมจึงเป็นแรงงานหลักที่สำคัญในการช่วยให้การซื้อขายเป็นไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งกลุ่มคนแบกหอมกระเทียมส่วนใหญ่เป็นผู้ชายวัยรุ่นและวัยกลางคนที่มียศกำลังในการยกกระสอบหนักๆ ได้ บางฤดูกาลที่มีปริมาณหอมกระเทียมจำนวนมากบางคนมีรายได้จากการแบกสูงถึง 100,000 บาทในฤดูกาลนั้น

กลุ่มผู้แปรรูปหอมแดง

กลุ่มผู้แปรรูปหอมแดงถือเป็นผู้ประกอบการหอมแดง ส่วนมากมักเป็นกลุ่มเกษตรกรรุ่นกลาง มักมีประสบการณ์จากการเป็นผู้ปลูกหอมแดงมาก่อน ต่อมาได้พัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าโอท็อปเพื่อส่งตลาดบนหรือตลาดคนเมือง ดังกรณีของสายฝัน (อายุ 36 ปี) ชาวบ้านยางชุมชุมน้อย เล่าถึงการรวมกลุ่มการผลิตสินค้าโอท็อป (สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์- One Tambon One Product) ว่ากลุ่มตนมีสมาชิก 96 คน เริ่มแปรรูปหอมมาตั้งแต่ปี 2552 จนได้พัฒนาสินค้าจำนวน 9 ชนิด ที่เกี่ยวข้องกับหอมกระเทียม และได้รับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ระดับ 4 ดาว ได้แก่ น้ำพริก หอมเผา หอมเจียว กระเทียมเจียว กระเทียมทอดนึ่งน้ำผึ้ง กระเทียมสามรส หอมดองน้ำผึ้ง หอมเจียวปลากอบปรุงรสยำและรสพริกแกง สิ้นค้าเหล่านี้ถูกนำไปขายที่ ร้านของฝากแม่ฮ้าย จ.อุบลราชธานี ศูนย์

OTOP ศรีสะเกษ และ ร้านต่างๆ การตัดสินใจซื้อสินค้าโอท็อปติดดาวจากรัฐทำให้สินค้าเกษตรกรแปรรูปมีตลาดกว้างขวางมากขึ้น

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้เกี่ยวข้องกับหอมแดงและเมือง

เมืองจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับหอมแดงด้วยความอะลุ่มอล่วย เพราะหอมแดงคือสินค้าเกษตรที่เป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดจนเป็นที่มาของคำขวัญจังหวัด แม้จะพยายามลดการผลิตเพื่อเพิ่มคุณภาพแต่ทำได้ยาก เพราะเกรงว่าจะกระทบต่อเอกลักษณ์ของจังหวัด ขณะเดียวกัน เมืองก็ปล่อยให้กลไกตลาดทำงานในเรื่องของราคาซื้อขาย ราคาหอมแดงจึงผันผวน ผู้ค้าและผู้ขายหอม ไม่สามารถต่อรองราคาหอมได้มากนัก เพราะราคาหอมเป็นไปตามราคาตลาดและการแข่งขันกับหอมนำเข้า นอกจากนี้กลุ่มคนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับหอม เช่น คนแบกหอม และ คนมัดหอม ต่างก็อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์แบบตลาดเป็นผู้กำหนด กลุ่มคนตัวเล็กๆ เหล่านี้เป็นกลไกของตลาดเป็นผู้กำหนดเช่นกัน ในทางตรงกันข้ามการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผลิตหอมเป็นสินค้าโอท็อปมักเป็นไปด้วยความเกื้อกูลและหนุนเสริมอย่างมาก ผ่านการใช้อำนาจและกลไกของส่วนราชการเพื่อกลุ่มผู้ผลิตหอมสินค้าแปรรูปหอมเข้าถึงตลาดได้กว้างขวางและมีรายได้ดี เห็นได้จากการจัดอีเว้นท์ขายผลผลิต และ การติดดาวสินค้าโอท็อปเพื่อบ่งบอกระดับคุณภาพของสินค้าแก่เกษตรกรผู้กลายเป็นผู้ประกอบการ

1. กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิต “สินค้าเกษตรไฮเอน” หรือ “สินค้าเกษตรไฮโซ”

2.1 ชาวอินทรี

นครอินทรี

ชาวอินทรีทุ่งกุลาร้องไห้ศรีสะเกษทำหน้าที่ส่งเสริมยุทธศาสตร์และสร้างภาพลักษณ์ด้านเกษตรกรรมของจังหวัดและระดับชาติ จนทำให้จังหวัดศรีสะเกษเป็น 1 ใน 3 จังหวัด (ศรีสะเกษ มหาสารคาม และ พัทลุง) ที่รัฐบาลกำหนดให้เป็นพื้นที่นำร่องในการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แบบบูรณาการของประเทศ จังหวัดได้ขับเคลื่อนนโยบายเกษตรอินทรีย์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายให้ได้ภายในปี 2564 โดยมีเป้าหมายที่จะขับเคลื่อนให้มีพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์มากถึง 300,000 ไร่ ในปี 2564 ตามที่เสนอมาแล้วในบทก่อนหน้านี้ (สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2562:1)

เพื่อให้ศรีสะเกษกลายเป็น “นครอินทรี” เมืองได้สร้างกลไกหลายอย่างเพื่อรองรับ ได้แก่ ยุทธศาสตร์ครัวอินทรี การจัดสรรงบประมาณ การให้ความรู้เกษตรกร การสนับสนุนภาคเอกชนให้ส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เส้นทางคมนาคม อีกทั้งสนับสนุนการสร้าง “เครือข่ายมหานครอินทรีศรีสะเกษ” ที่ประกอบด้วยเกษตรกรผู้ประกอบการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อรวมกันขับเคลื่อนศรีสะเกษใน

ฐานะนครอินทรีย์ของประเทศ ประกอบด้วย ไร่ทองอร่ามแกนิคฟาร์ม ศูนย์ข้าวคุณลุงบุญมี ศูนย์ข้าวบ้านมะยาง และ ศูนย์ข้าวผักไหม เป็นต้น ในส่วนนี้จะยกตัวอย่างกลุ่มผลิตข้าวอินทรีย์บ้านมะยาง

กรณีศึกษากลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านมะยาง ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาลินคำ GI

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านมะยาง อำเภอราชไศล (ศูนย์ข้าวบ้านมะยาง) คือกลุ่มที่ผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่มีคุณภาพและได้รับการรับรองเป็นสินค้าเกษตรที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indication-GI) หรือมาตรฐานจีไอ (GI) แต่เดิมชาวบ้าน มีวิธีการผลิตที่อาศัยสารเคมีทั้งปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช และยาบำรุงดิน ในการผลิตข้าว ภายหลังชาวบ้านเริ่มตระหนักและเล็งเห็นความสำคัญเกี่ยวกับโอกาสในการจำหน่ายผลผลิต เนื่องจากสภาพตลาดและปริมาณข้าวที่ผลิตได้ในแต่ละฤดูกาลของประเทศไทยส่งผลให้ราคาข้าวตกต่ำ ชุมชนเริ่มหาวิธีการในการผลิตข้าวที่นำไปสู่การสร้างรายได้ที่มีคู่แข่งในตลาดน้อยลง จึงเกิดการรวมตัวของเกษตรกรที่มีแนวคิดในการปลูกข้าวเพื่อจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ขึ้นในครั้งแรกที่ตั้งกลุ่ม

ศูนย์นี้เกิดขึ้นเมื่อเกือบสิบปีที่ผ่านมาและทางศูนย์ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดวิธีการผลิตจากการเดิมที่ใช้วิธีปักดำ หว่านไถ การใช้พันธุ์ข้าวชนิดเดียวซ้ำๆ ทำให้พันธุ์ข้าวกลายพันธุ์ ส่งผลกระทบต่อผลผลิตต่อไร่ที่ลดลง ข้าวไม่มีคุณภาพ ขายไม่ได้ราคา มาใช้เมล็ดพันธุ์จากสำนักงานเกษตรอำเภอราชไศล และศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวสุรินทร์ เพื่อให้ได้เมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพ จึงได้มีการจัดตั้งศูนย์ข้าวบ้านมะยาง เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2544 มีสมาชิกก่อตั้ง 30 คน โดยมีเป้าหมายเพื่อเป็นแหล่งผลิตและกระจายข้าวพันธุ์ โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ 105 ในช่วงแรกเกษตรกรยังไม่มียุทธศาสตร์ความรู้ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ มีส่วนราชการ ได้แก่ เกษตรจังหวัดลงพื้นที่มาให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการปลูกข้าว หลังจากนั้นกลุ่มค่อยๆ เรียนรู้กระบวนการต่างๆ จากหน่วยงานรัฐและการออกไปดูงานในพื้นที่ต่างๆ กระทั่งเกิดการพัฒนาองค์ความรู้เรื่อยมา ภายหลังกลุ่มเริ่มเข้มแข็งและปัจจุบันมีสมาชิกที่มีรายชื่อเป็นทางการจำนวน 74 คน จัดตั้งวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมขยายพันธุ์ข้าว ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ร่วมกับโครงการ Niche market พิจารณาแต่งตั้งคณะกรรมการคณะรับรองผู้พิจารณา และผู้ตรวจแปลงภายใน เพื่อให้มีประสิทธิภาพต่อการทำงานมีความสะดวกต่อการทำงานของกลุ่มเพิ่มขึ้นอาศัยอำนาจของกลุ่มแต่งตั้งคณะกรรมการของกลุ่ม คณะรับรองผู้พิจารณา และ ผู้ตรวจแปลงภายใน

เกษตรกรในกลุ่มเป็นผู้มีความรู้สมัยใหม่และสมาชิกต้องช่วยเหลือกันโดยคณะกรรมการได้หารือกันว่า หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกเกษตรกรเข้าสู่โครงการทำข้าวอินทรีย์ต้องมีพื้นที่ในการปลูกข้าวอยู่อาณาเขตตำบลหนองแค ไม่มีความเสี่ยงที่จะได้รับสารเคมีจากแปลงข้างเคียง และต้องใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ ซึ่งที่ผ่านมาได้ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวจากสุรินทร์ ในฤดูกาลการผลิตปี 62 เริ่มใช้พันธุ์ข้าวจากศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษ และต้องมีการปฏิบัติตามระเบียบและข้อตกลงของศูนย์ หากมีเกษตรกรที่ไม่ปฏิบัติตามข้อตกลง หรือมีความเสี่ยงทำให้ศูนย์ลุ่มจะมีการคัดออกตามมติของกลุ่ม ปัจจุบันศูนย์ข้าวบ้านมะยางได้รับมาตรฐาน 3 อย่าง คือ มาตรฐานไทย

แลนด์ มาตรฐานสากล และ มาตรฐานจีไอ (GI- Geographical Indication) หมายถึงสินค้าที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์

นอกจากนั้น คนรุ่นใหม่มีความรู้การจัดการการจำหน่ายข้าวอินทรีย์โดยเชื่อมกับแบรนด์ดังระดับชาติ สัมภาษณ์กรรมการศูนย์ท่านหนึ่งเล่าว่า ก่อนที่เขาจะเข้ามาดูแลเรื่องการตลาดของศูนย์ข้าว เขาเคยทำงานเป็นหัวหน้าช่างอยู่กรุงเทพมหานคร 7 ปี จึงตัดสินใจกลับมาอยู่บ้านเมื่อปี 2550 ขณะนั้นอายุ 26 ปี หลังจากที่เขาได้ช่วยงานด้านเอกสารของศูนย์และเริ่มหาช่องทางการทำตลาดและออกแบบโลโก้ ในช่วงของการทำตลาดถือเป็นความท้าทายเป็นอย่างมาก เพราะยังไม่มีใครรู้จักศูนย์ข้าวบ้านมะยาง แต่พยายามหาช่องทางตลาด เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกมีกำลังใจในการทำงาน เดิมทางศูนย์เคยขนข้าวกลิ้งงอกขึ้นรถ 1 คัน ไปหาลูกค้า เอาข้าวไปให้เขาชิมถึงที่และขอให้เขาสั่งซื้อไว้ หลังจากนั้นประมาณเดือนหนึ่ง บริษัทติดต่อกลับมาเพื่อส่งข้าวกับศูนย์ และเป็นลูกค้าจนถึงทุกวันนี้ และบริษัทดังกล่าวส่งข้าวของศูนย์ข้าวบ้านมะยางไปขายที่ ฮังการี สิงคโปร์ แอฟริกา และจีน

ตลาดที่รับซื้อข้าวจากศูนย์มะยางอีกแห่งคือ บริษัท คิงส์พาวเวอร์ (King power) ซึ่งเกิดจากการที่พาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษได้เชิญศูนย์ข้าวบ้านมะยางไปออกบูทจัดแสดงสินค้าที่กรุงเทพมหานคร ทำให้กลุ่มลูกค้ารู้จักมากขึ้นและมาติดต่อโดยตรง กลุ่มลูกค้าได้ลงมาดูสถานที่ แหล่งปลูกข้าว โรงสี โรงเรือน 3 ครั้ง และตัดสินใจให้ศูนย์บ้านมะยางผลิตข้าวให้ โดยใช้แบรนด์ บริษัทคิงส์พาวเวอร์ และให้เหตุผลว่าศูนย์ข้าวบ้านมะยาง เป็นแหล่งผลิตข้าวชั้นดี อยู่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ และกลุ่มจะผลิตข้าวตามความต้องการของตลาดหรือออเดอร์จากคิงส์พาวเวอร์ ข้าวอินทรีย์บ้านมะยางจึงเป็นที่ยอมรับระดับชาติ ชีวิตของชาวบ้านเริ่มดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน ดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า “เปลี่ยนจากหน้ามือเป็นหลังมือ” (บันลือ, สัมภาษณ์, 2562) เพราะแต่เดิมชาวบ้านต้องเดินทางไปหาตลาดด้วยตัวเอง แต่ปัจจุบันนี้ตลาดเดินทางมาหาชาวบ้านถึงชุมชน จนบางช่วงทางศูนย์ฯ ไม่สามารถผลิตสินค้าได้ทันการส่งข้าวจากลูกค้าเพราะโรงสีมีขนาดเล็ก

รัฐหนุนเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง และเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ได้ประโยชน์จากเมือง กล่าวคือเมืองได้เปิดโอกาสและเปิดพื้นที่ให้กลุ่มเกษตรกรได้จัดแสดงสินค้า และ สร้างการรับรู้ต่อกลุ่มลูกค้ามากขึ้น เช่น พาณิชย์จังหวัดเข้ามามีบทบาทในการควบคุมเอกลักษณ์มาตรฐาน GI จนได้รับการรับรองมาตรฐานสำนักงานเกษตรจังหวัดเข้ามาสนับสนุนโรงสี และ โรงเรือน เช่น โครงการล้านละร้อย (ร้อยละ 0.001) จากการกู้เงินรัฐบาลลงทุนภายใต้เกษตรอินทรีย์ล้านไร่ นอกจากนี้ สำนักงานเกษตรจังหวัดได้เข้ามาช่วยประชาสัมพันธ์ผ่านหนังสือเชิญไปออกบูท ตามงานขายสินค้าโอท็อปต่างๆ การออกบูทบ่อยครั้งทำให้ตลาดในเมืองหลวงกว้างขึ้น อย่างไรก็ตามการช่วยเหลือจากเมืองยังมีข้อจำกัดด้านงบประมาณที่ยังไม่ทั่วถึง และครอบคลุมทุกกลุ่มการผลิตสินค้าอินทรีย์ รัฐยังคงเน้นการสนับสนุนเครือข่ายหลักและทุ่มงบประมาณให้กับกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์บางกลุ่มมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และ เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์

เมืองศรีสะเกษได้ตอบสนองนโยบายรัฐ ได้แก่ การทำให้ “ประเทศไทยเป็นผู้นำในระดับภูมิภาค ด้านการผลิต การบริโภค การค้าสินค้า บริการเกษตรอินทรีย์ที่มีความยั่งยืน และเป็นที่ยอมรับในระดับสากล” โดยต้องการเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ให้ได้ 600,000 ไร่ทั่วประเทศ” ดังนั้นเพื่อตอบสนองนโยบาย และ ความพร้อมของพื้นที่ เมืองจึงมุ่งขับเคลื่อนงานเกษตรอินทรีย์ภายใต้สโลแกน “ศรีสะเกษ: เดินหน้าเกษตรอินทรีย์สู่ครัวโลก” สะท้อนว่าเมืองใช้อำนาจและกลไกของเมืองจัดความสัมพันธ์กับเกษตรกรผ่านการใช้นโยบายสาธารณะเพื่อมุ่งตอบสนองนโยบายของรัฐบาล กำหนดให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์มีตำแหน่งในฐานะเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าอินทรีย์สู่ครัวโลก และผู้สร้างภาพลักษณ์ของการเป็นนครอินทรีย์ให้กับเมืองและประเทศ ขณะเดียวกัน เกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์มีเพิ่มอำนาจและโอกาสให้เกษตรกรกลุ่มนี้ในการต่อรองกับเมืองสูงกว่าเกษตรกรผู้ผลิตข้าวทั่วไป

นอกจากนี้ นโยบายสาธารณะของเมือง ได้แก่ นครเกษตรอินทรีย์ คือ กลไกทางอำนาจที่เมืองใช้เพื่อจัดสรรงบประมาณสนับสนุนผลิต และ ขยายตัวของการผลิตข้าวอินทรีย์ ดังนั้นเมืองมีอำนาจในฐานะผู้กำกับทิศทางการผลิต และ การส่งเสริมการผลิตทั้งในรูปสินค้า และ การสร้างแรงจูงใจทำให้ปริมาณการผลิต และ พื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ของจังหวัดขยายตัวอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันศักยภาพของกลุ่มเกษตรกร คือ กลไกสำคัญทำให้การผลิตข้าวอินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพสูง ทั้งเชิงการบริหารจัดการร่วมกันของสมาชิก จนนำมาสู่การสร้างเครือข่ายผู้ผลิตที่มีประสิทธิภาพสามารถกำหนดราคาและประกันคุณภาพการผลิตได้ด้วยเกษตรกรเอง ส่วนโครงสร้างพื้นฐานที่เมืองได้พัฒนาขึ้นมา เช่น ถนนทำให้การขนส่งข้าวระหว่างพื้นที่การผลิตกับผู้บริโภคเมืองมีความรวดเร็วมาก

2.2 ทูเรียนภูเขาไฟ

แบรนด์ “ทูเรียนภูเขาไฟ” ในฐานะสินค้า GI

ทูเรียนศรีสะเกษถูกสร้างแบรนด์ให้เป็น “ทูเรียนภูเขาไฟ” โดยการนำของผู้ว่าราชการจังหวัด ศูนย์วิจัย พืชสวนศรีสะเกษ เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ ภาคส่วนราชการต่างๆ รวมทั้งภาควิชาการในพื้นที่ได้ร่วมกับสนับสนุนเกษตรขับเคลื่อนผลผลิตที่มาจากข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ และ สำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ ศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ ศูนย์พัฒนาเกษตรอำเภออุทุมพรพิสัยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ และสำนักงานสหกรณ์จังหวัดศรีสะเกษ และ การได้รับความร่วมมืออย่างแข็งขันจากชาวสวนทุเรียน จนได้ข้อสรุปร่วมกันและสร้าง “แบรนด์ทูเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ” ขึ้นมา

กรมทรัพย์สินทางปัญญารับรอง “แบรนด์ทูเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ” เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2561 ให้ทูเรียนศรีสะเกษเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (เหมือนข้าวหอมมะลิทุ่งกุลารั้ว) เนื่องจากทูเรียนเป็นผลไม้ที่ปลูกในพื้นที่ที่เป็นภูเขาไฟโบราณ ในเทือกเขาพนมดงรัก มีแสงแดดที่เข้มข้นสูง พืชได้รับแสงแดดต่อวันยาวนาน ทำให้ทูเรียนสามารถดูดแร่ธาตุได้นานช่วยในการสังเคราะห์แสง ดินมีลักษณะผุพังจากหินบะซอลต์ มีสี

แดงและเหนียว ระบายน้ำได้ดี ไม่ขึ้นมาก มีธาตุอาหารที่จำเป็นต่อการเติบโตของพืชและผลไม้ได้ดีหลากหลายชนิด และในปริมาณสูง ส่งผลให้ไม้ผลมีรสชาติดี กรอบ แข็ง แต่เหนียว มีเส้นใยละเอียด มีกลิ่นหอมเฉพาะตัวและไม่ฉุนมาก และ รสชาติค่อนข้างหวาน ทำให้เป็นที่ต้องการของตลาดได้เป็นอย่างดี (สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2562)

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องพบว่า การที่กรมทรัพย์สินทางปัญญาได้ประกาศให้ “ทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ” เป็นทุเรียน GI หรือ สินค้าเกษตรที่มีสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ ทำให้ทุเรียนศรีสะเกษมีอัตลักษณ์เฉพาะ โดยหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกคือ เป็นสวนทุเรียนคุณภาพ เนื่องจากเกษตรกรปฏิบัติดูแลสวนทุเรียนได้ถูกต้องตามหลักวิชาการอย่างสม่ำเสมอ เช่น การป้องกันกำจัดศัตรูพืช การตัดแต่งกิ่ง ดอก ผล และ การใส่ปุ๋ย เป็นต้น ต้นทุเรียนต้องมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ทุกส่วนและต้องมีการจดลงในสมุดบันทึกการปฏิบัติดูแลสวนเป็นลำดับขั้นตอนอย่างสม่ำเสมอตลอดฤดูการผลิต สวนทุเรียนผ่านการตรวจรับรองมาตรฐานการผลิตพืช “เกษตรดีที่เหมาะสม (GAP)” ระดับแปลงโดยกรมวิชาการเกษตร และ มีการจัดเก็บข้อมูลในระบบ QR Code (Quick Response Code) เพื่อให้ผู้บริโภคมีความมั่นใจ สามารถตรวจสอบย้อนกลับไปยังผู้ผลิตได้ (ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, 2562)

เดิมทุเรียนที่ปลูกในจังหวัดศรีสะเกษไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย และไม่ได้เรียกว่า “ทุเรียนภูเขาไฟ” ทั้งที่ชาวบ้านในแถบอำเภอกันทรลักษณ์และขุนหาญปลูกทุเรียนมากกว่า 30 ปีแล้ว พบว่าสถานการณ์การปลูกทุเรียนของเกษตรกรในพื้นที่ในช่วงก่อน ปี 2553 ไม่ดีนักเนื่องจากเป็นช่วงที่ราคาทุเรียนตกต่ำมาก ราคาเพียงกิโลกรัมละ 20 บาท และยังหาตลาดไม่ค่อยได้เรียกว่าเป็นช่วง “ติดลบล่มสลาย” แม้ว่าเกษตรกรจะปลูกมากกว่า 30 ปี พบว่า เกษตรกรไม่มีเทคโนโลยีและยังเข้าไม่ถึงแหล่งทุน พร้อมทั้งขาดความพร้อมของภาครัฐในการสนับสนุนเกษตรกรด้านนี้ในอดีต

ในยุคแรกเริ่ม ชาวบ้านใช้เงินทุนของตนเองในการซื้อพันธุ์ทุเรียน เนื่องจากต้นทุนในการซื้อพันธุ์ทุเรียนไม่สูงมาก ชาวบ้านลงทุนซื้อในราคาต้นละ 10-20 บาท และขยายพื้นที่ปลูกเพิ่มขึ้น หลังจากสวนทุเรียนเริ่มให้ผลผลิตหลังจากปลูกประมาณ 5 ปี ชาวบ้านได้รวมตัวกันในนามกลุ่มเพื่อขอกู้เงินจาก ธกส. เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการสวนทุเรียน โดยเฉพาะเรื่องของการซื้อสารเคมี และระบบน้ำที่ต้องกระจายให้ทั่วสวน ปัจจุบัน ชาวบ้านจะใช้เงินลงทุน 5 ไร่ ด้วยงบ 2 แสนบาท สำหรับการซื้อพันธุ์ แรงงาน และระบบน้ำ (บ่อเทียม) เช่น เกษตรกรบ้านซำซี้เหล็ก อำเภอกันทรลักษณ์ เริ่มต้นปลูกทุเรียนและได้ผลผลิต หน่วยงานภาครัฐเริ่มให้ความสนใจในการเข้ามาส่งเสริมเกษตรกรโดยให้องค์ความรู้ในการดูแลสวน ผ่านการพาไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ และ การจัดหาวิทยากรที่มีความเชี่ยวชาญให้กับเกษตรกร หลังจากนั้นมีความพยายามในการจัดการประชุมปรึกษาหารือกันระดับจังหวัดโดยความร่วมมือกันจากหลายภาคส่วนกระตุ้นให้ผลผลิตของเกษตรกรศรีสะเกษเป็นที่รู้จักของลูกค้า และตลาดผู้บริโภคกลุ่มคนเมืองผู้มีกำลังซื้อและรสนิยม มักมีความใส่ใจในคุณภาพและรสชาติของทุเรียนเป็นอย่างมาก

พิธีสู่ขวัญทุเรียน

เมืองสนับสนุนการนำพิธีสู่ขวัญมาประดิษฐ์ใหม่ที่เรียกว่า “พิธีสู่ขวัญทุเรียน” เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อท้องถิ่นและการส่งเสริมการตลาดไปพร้อมกัน การสู่ขวัญทุเรียนเป็นประเพณีที่ถูกรื้อสร้างขึ้นมาจากประเพณีบางอย่าง ได้แก่ การสู่ขวัญ และประกอบสร้างกับกิจกรรมใหม่ขึ้นมา ได้แก่ การผลิตทุเรียน เป็นการจัดขึ้นของหน่วยงานในจังหวัดที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัด สำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ ศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ ศูนย์พัฒนาเกษตรอำเภอภูสิงห์อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ สำนักงานสหกรณ์จังหวัดศรีสะเกษ และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ได้ร่วมมือกับชาวสวนทุเรียน เพื่อสร้างขวัญกำลังใจและสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐและชาวบ้าน

ปี 2562 ภาคส่วนต่างๆ ได้จัดให้มีงาน “สู่ขวัญทุเรียน” ในวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2562 ณ บ้านชำชีเหล็ก มีผู้ร่วมงานมาจากส่วนราชการและชาวสวนทุเรียนประมาณ 100 คน การจัดงานดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบแทนบุญคุณทุเรียนเพราะทำให้เกษตรกรมีรายได้สูงมาก จากการสัมภาษณ์เกษตรกรพบว่า งานสู่ขวัญทุเรียนทำขึ้นเนื่องจากทุเรียนเป็นสินค้าชั้นนำ เดิมเป็นสู่ขวัญข้าวต่อมาจึงนำวัฒนธรรมมาใช้สู่ขวัญทุเรียน เป็นสินค้าชั้นนำสร้างความฮือฮาทั้งประเทศ การมีพิธีอะไรเกี่ยวกับทุเรียนจะมีผลดีทางด้านจิตใจต่อชาวสวน และเพราะทุเรียนทำให้ชาวสวนลืมตาอ้าปากได้มีรายได้มากขึ้น ดังนั้นจึงเป็นการตอบแทนทุเรียนไปด้วย เพื่อเป็นกำลังใจเกษตรกรเพื่อเอาชนะอุปสรรค และอวยพรให้ทุเรียนลูกโต สะดุดตาสะดุดใจ และมีทางราชการมาร่วมเป็นเกียรติด้วยซึ่งสร้างขวัญกำลังใจ ชาวสวนก็มารับกำลังใจซึ่งในงานดังกล่าว (สมักร, สัมภาษณ์, 2562)

นอกจากมีพิธีสู่ขวัญทุเรียนที่เป็นพิธีพราหมณ์แล้วยังมีพิธีสงฆ์ เจ้าคณะจังหวัดได้รับนิมนต์มาเทศน์ในงาน พบว่าในบทสวดของเจ้าคณะจังหวัด ท่านกล่าวคำว่า “ทุเรียนภูเขาไฟ” ออกมาเป็นระยะ มีคำว่า “แร่ธาตุ ปลูกทุเรียนออกดอก ออกผล แสบแสบหลาย เนื้อหนาๆ รสโอชา เนื้อก็กรอบ หอมละมุน และ รสชาติอันวิเศษ” เป็นต้น สำหรับชาวสวนทุเรียนที่มาร่วมงานกล่าวว่า การสู่ขวัญทุเรียนเป็นเรื่องที่ดีเพราะได้นำพิธีกรรมพื้นบ้านมาปรับใช้เพื่อการสร้างกำลังใจในการทำสวนทุเรียนและเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้คนรู้จักทุเรียนภูเขาไฟมากขึ้น

ความรู้การผลิต นวัตกรรมทางการตลาด และ ศูนย์รับซื้อทุเรียน

ศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษได้พยายามช่วยเกษตรกรทุเรียนโดยการทำงานวิจัยและพัฒนาทุเรียนในพื้นที่ผ่านโครงการ Social Lab คือ เน้นการอบรม โดยในรอบ 1 ปีจะมีการอบรมหลายครั้ง ตามพัฒนาการของพืช “Learning by doing” เช่น การสอนตัดแต่งกิ่ง การใช้เทคโนโลยีในการลดต้นทุน เน้นการลดการใช้สารเคมี และมีการติดตามแปลงอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบัน พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้ในการรักษาสวนทุเรียนและอยู่ในระดับคุณภาพ GI จำนวน 160 ราย จากที่ขึ้นทะเบียนไว้ 400 กว่าราย (เจ้าหน้าที่ศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ, สัมภาษณ์, 2562)

ปัจจุบัน (ปี 2562) จังหวัดศรีสะเกษมีพื้นที่ปลูกทุเรียน 6,097 ไร่ ให้ผลผลิตที่ขายได้จำนวน 2,982 ไร่ โดยผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 1,609 กิโลกรัม พันธุ์ที่นิยมปลูกคือหมอนทองและก้านยาว ปลูกมากในอำเภอ ขุนหาญ กันทรลักษณ์ และศรีรัตนะ ราคาจำหน่ายหน้าสวนกิโลกรัมละ 140 บาท และราคาในตลาดในเมือง 150-160 บาทต่อกิโลกรัม นับตั้งแต่ปี 2557 เป็นต้นมาเกษตรกรนิยมปลูกทุเรียนมากขึ้นเพราะได้กำไรดีมาก เนื่องจากราคาค่อนข้างสูงมากกว่าพืชชนิดอื่นๆ และมีตลาดไม่จำกัด ทางจังหวัดมีแผนที่จะขยายการปลูกทุเรียนให้ได้ 10,000 ไร่ ในปี 2564 (ผู้อำนวยการสำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2562)

ต่อมา รัฐบาลมีนโยบายเกี่ยวกับสมาร์ทฟาร์มเมอร์ (Smart farmer) ทำให้ส่วนราชการระดับจังหวัดขานรับนโยบายดังกล่าวและหันมาสนับสนุนการปลูกทุเรียนของเกษตรกรมากขึ้น โดยการจัดให้มีการอบรมด้านต่างๆ เช่น ความสามารถในการจัดการแปลง และการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ ศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษได้ทำงานกับเกษตรกรโดยตรง โดยการอบรมเทคนิคการดูแลสวน การจัดการแปลงและพัฒนาระบบ QR Code เขียน Story ผ่านสมาร์ทโฟน ต่อมาในปี 2558 ได้ทำอีมาร์เก็ต (E-Marketing) เป็นการตลาดออนไลน์ และดำเนินกิจการทางการตลาดกับกลุ่มเป้าหมาย สามารถติดต่อกับผู้บริโภคได้ทั่วโลกและตลอดเวลา นอกจากนี้ยังประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับทุเรียนภูเขาไฟดำเนินการโดยภาคราชการอย่างต่อเนื่อง เช่น ในปี 2562 จังหวัดได้ส่งเสริมตลาดทุเรียนอย่างยิ่งใหญ่ โดยจัดงาน**“เทศกาลทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ มหกรรมยางพารา และนวัตกรรม 2019”** วันที่ 20-30 มิถุนายน 2562 ดังที่กล่าวมาแล้ว

ทางราชการ ได้แก่ สำนักงานเกษตรจังหวัดได้จัดสรรงบประมาณสร้างสถานที่ซื้อขายทุเรียนในพื้นที่ของทางราชการ เช่น หน้าศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ และในช่วงปีที่ผ่านมา เมืองจัดให้มีเทศกาลทุเรียนภูเขาไฟ ในช่วงเดือน มิถุนายน-กรกฎาคม ของทุกปี โดยจัดที่ศาลากลางจังหวัดเพื่อให้ชาวสวนทุเรียนนำทุเรียนมาขาย ก่อนการจัดงาน ทางจังหวัดได้จัดให้มีการแถลงข่าว **“เทศกาลทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ นำทุเรียนภูเขาไฟ GI สู่อุตสาหกรรมโลก”** ในวันที่ 1-10 มิถุนายน 2562 ที่ชุมชน พร้อมทั้งเดินสายประชาสัมพันธ์กับสื่อมวลชนที่กรุงเทพฯ และทำข่าวเผยแพร่ในโทรทัศน์ในรายการข่าวๆ จัดทำสกริปข่าว ผลิตคลิปวิดีโอ จัดกิจกรรม rally และทัวร์สวนเกษตร เป็นต้น นอกจากนี้หน่วยงานราชการได้สร้างสถานที่รับซื้อทุเรียนในพื้นที่ซ้ำซ้อน 1 หลัง โดยใช้งบประมาณจากทางราชการเพื่อเป็นศูนย์จำหน่าย และรับซื้อทุเรียนของพื้นที่รวมทั้งเป็นสถานที่อบรมและถ่ายทอดความรู้ใหม่ๆ

ตลาดเมือง และ ตลาดเสมือนจริงในโลกออนไลน์

หลังจากสวนทุเรียนเริ่มให้ผลผลิต เกษตรกรยังไม่สามารถกำหนดราคาและต้นทุนในการจำหน่ายเองได้ มีการอ้างอิงและเปรียบเทียบราคาทุเรียนกับตลาดของจังหวัดจันทบุรีเป็นหลัก โดยช่วงที่ทุเรียนพร้อมเก็บเกี่ยวผลผลิต พ่อค้าคนกลางจากจังหวัดจันทบุรีเดินทางมาซื้อทุเรียนที่สวนของเกษตรกร การตกลงราคาซื้อขายกันตามความต้องการของตลาด ซึ่งเกษตรกรตัดสินใจขายให้เนื่องจากเห็นว่าไม่ต้องนำผลผลิตของสวนตัวเองออกไป

จำหน่ายเอง เมื่อทุเรียนแบรนด์ภูเขไฟเริ่มมีชื่อเสียง หน่วยงานภาครัฐเข้ามาสนับสนุนและผลักดันให้เกษตรกรมีช่องทางในการจำหน่ายทุเรียน มีนำเกษตรกรออกไปจัดแสดงสินค้าที่กรุงเทพมหานคร และออกรายการโทรทัศน์ รวมทั้งงานด้านเกษตรกรรมในจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียง จากนั้นทุเรียนภูเขไฟเริ่มเป็นที่รู้จักและเป็นที่นิยมมากขึ้นในตลาดผู้บริโภคทุเรียน และมีการแสวงหาเพื่อจัดจำหน่ายทุเรียนคุณภาพสูง (Premium grade) โดยสหกรณ์กันทรลักษณ์ จำกัด ส่วนทุเรียนคุณภาพ (Quality grade) จัดจำหน่ายโดย บริษัทประชารัฐรักสามัคคี ศรีสะเกษ (วิสาหกิจเพื่อสังคม) จำกัด ร่วมกับศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ กรมวิชาการเกษตรและหอการค้าจังหวัดศรีสะเกษ

ตลาดเมืองคือตลาดหลักของทุเรียนศรีสะเกษและยังไม่พบปรากฏการณ์ทุเรียนล้นตลาด และชาวสวนทุเรียนยังสามารถขายได้ในราคาสูง เนื่องจากปัจจุบันเกษตรกรปลูกทุเรียนในหมู่บ้านซ้ำซ้อน เริ่มมีการตั้งราคาเองผ่านระบบกลุ่มในการค้าขายทุเรียนกับกลุ่มบริโภคในเมือง เป็นอีกช่องทางหนึ่งในการดึงราคาทุเรียนในท้องถิ่นสูงไปด้วย ในหลายๆ กรณีพบว่าเจ้าของสวนทุเรียนนำผลผลิตของตนออกมาวางขายในพื้นที่ที่ทางราชการจัดสรรให้ เช่น หน้าศูนย์วิจัยพืชสวนศรีสะเกษ และ อีเว้นท์ต่างๆ ที่ราชการจัดให้ไป เช่น จัดบูธที่กรุงเทพฯ ขายที่ตลาด อตก. ออนไลน์ฝากขาย ห้างเซ็นทรัลอุบล ห้างโลตัสอุบล หรือ ตลาดยูเทินใกล้มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ เป็นต้น

เพื่อให้เกษตรกรมีช่องทางในการจำหน่ายทุเรียนเพิ่มขึ้น หน่วยงานภาครัฐระดับจังหวัดศรีสะเกษ มีความร่วมมือในการสร้างระบบการจำหน่ายสินค้าออนไลน์ โดยให้ผู้ซื้อสามารถติดต่อซื้อสินค้ากับเกษตรกรได้โดยตรง ผ่านช่องทางเฟสบุ๊ก (Facebook) และ ไลน์ (LINE)

ภาพที่ แสดงช่องทางการสั่งจองทุเรียนในระบบออนไลน์

ชาวสวนทุเรียนได้เห็นเงินล้านในชีวิต: ทั้งปลูกและขายเอง

ชาวสวนทุเรียนหญิงผู้หนึ่งให้ข้อมูลว่า ราคาทุเรียนดีมากไม่เคยเห็นเงินล้านในชีวิตก็ให้เห็นจากปลูกทุเรียนขายเพราะบางครั้งขายได้กิโลกรัมละ 300-500 บาท ที่ห้างในกรุงเทพมหานคร เธอเล่าว่า

“เคยทำงานในร้านเสริมสวยในกรุงเทพฯ นานมาก รายได้แค่พอใช้ ไม่มีเงินเก็บ เมื่อเห็นว่าคนในครอบครัวได้ปลูกทุเรียน จึงตัดสินใจกลับมาปลูกทุเรียนในพื้นที่ 10 ไร่ ไปขายทุเรียนปลีกในที่ต่างๆ ในช่วงที่ทุเรียนออกมามาก เช่น ออกไปตามงานอีเว้นท์ต่างๆ การจัดบูธ ตลาด อตค. ฝากขายตามออนไลน์ ขายที่หน้าสำนักงานพืชสวนศรีสะเกษ ห้างเซ็นทรัลอุดรราชธานี โลตัสอุดรราชธานี และตลาดยูเทินใกล้ ม.ราชภัฏศรีสะเกษ มีตลาดหลากหลายและเป็นตลาดบน ที่คนซื้อมีเงินมาก ทำให้ชาวสวนทุเรียนได้กำไรมากแม้จะเหนื่อยมากๆ” (ยาวลักษณ์, สัมภาษณ์, 2562)

ชาวสวนทุเรียนหญิงอีกคนหนึ่ง ได้เล่าถึงผู้ซื้อทุเรียนที่เป็นคนในเมืองที่เป็นตลาดบนเธอเล่าว่า ลูกค้ายกกลุ่มนี้มีการศึกษา มักจะเลือกผลผลิตที่ดีตามที่ตนต้องการให้มากที่สุด ในฐานะผู้ผลิตทุเรียนก็ต้องผลิตทุเรียนด้วยความเอาใจใส่มาก โดยเฉพาะในระหว่างขนส่งไม่เช่นนั้นรสชาติจะเปลี่ยนไปไม่ตามที่ระบุไว้ในใบตราใบโคกในฉลากที่ติดไว้ เพื่อให้ได้รสชาติตามที่แม่ค้าขายบอกผู้ซื้อ และผู้ซื้อเป็นผู้ระบุ เช่น กินวันไหน กรอบหรือสุก หากเลยวัน หรือ มีอากาศแปรปรวนจะส่งผลกระทบต่อรสชาติของทุเรียนได้ และชาวสวนต้องคืนเงินเพราะการันตี ภายใต้การขอเงินประกันคืน คือขอคืนเงิน ชาวสวนจึงต้องพยายามบอกลูกค้าให้ทำตาม เช่น ไม่เข้าห้องเย็นหรือปล่อยให้ลมโกรก เป็นต้น ชาวสวนหญิงท่านนี้เคยคืนเงินลูกค้าเพราะลูกค้าบอกว่าได้ทุเรียนอ่อนไปรับประทาน (สมทรง, สัมภาษณ์, 2562)

แม่ค้าพ่อค้าทุเรียน

แม่ค้าและพ่อค้าคนกลางจำนวนมากได้ไปรับทุเรียนจากสวนไปขายในตลาดสดศรีสะเกษ เช่น กรณีของร้านขายผลไม้แห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ในตลาดสดต้นมะเกลือในตลาดสดที่ใหญ่ที่สุดของเมืองศรีสะเกษ ซึ่งเป็นร้านที่ขายผลไม้มานานแล้ว เจ้าของร้านเล่าว่าทุเรียนภูเขาไฟขายดีมาก ขายให้กับคนในเมืองเป็นหลัก เปิดร้านขายผลไม้ตามฤดูกาลมา 10 ปีแล้ว ซึ่งในฤดูกาลของทุเรียนของปีก่อน จะรับซื้อทุเรียนจากจังหวัดจันทบุรี 2-3 ตัน และขับรถกระบะไปรับซื้อเอง

“ใช้รถกระบะวิ่งเองจะดูทุเรียนเป็นต้องหัดเรียนรู้เอง ปัจจุบันรับซื้อทุเรียนตามสวนจากอำเภอกันทรลักษณ์และอำเภอกันทรวิชัยครั้งละหลายตัน แต่วันนี้ทุเรียนไม่พอขายจึงได้ไปรับซื้อที่ตลาดอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ทางร้านจะขายทั้งปลีกและส่ง มีการขายออนไลน์ขนส่งผ่านบริษัท Kerry ไม่มีการจ้างแรงงาน เป็นธุรกิจของครอบครัว ไม่มีการกู้เงินมาลงทุน ใช้ทุนทรัพย์ของตนเอง แต่การรับซื้อทุเรียนตามสวนจะมีการจ้างแรงงานตัดทุเรียน เนื่องจากตัวเองไม่มีทักษะในการตัดทุเรียนในต้น ส่วนค่าจ้างจะคิดเป็นกิโลกรัมละ 5-6 บาท หรือแล้วแต่ลูกจ้างจะกำหนดและตกลงราคากันลูกค้าจะมีทั้งซื้อแบบขายส่ง เช่น รถแ

ขายตามบ้านมีการขายส่งออกตามต่างจังหวัด แต่ไม่มีการขายส่งออกต่างประเทศ “อย่างจี่ (ชี้ไปทางทุเรียน) ไม่ผ่านมาตรฐาน” (เจ้หนา, สัมภาษณ์, 2562)

ทุเรียนภูเขาไฟเพิ่มโอกาสให้กับพ่อค้ารายย่อยในเมืองด้านรายได้ เห็นได้จากมีสถานที่ขายทุเรียนภูเขาไฟหลายจุด เช่น ภายในตลาดสดในเมืองศรีสะเกษก็มีร้านขายทุเรียนภูเขาไฟมีหลากหลายจุด พ่อค้าแม่ค้าได้นำทุเรียนจากสวนมาขายปลีกและส่ง มีทั้งพ่อค้าคนกลางและเจ้าของสวน การสังเกตการณ์ร้านทุเรียนภูเขาไฟหน้าโชว์รูมรถยนต์มิตซู (มิตซูศรีสะเกษที่ทืออโต้) เส้นทางไปอำเภออุทุมพรพิสัย ซึ่งจะเป็นเส้นทางไปยังหลายจังหวัดและกรุงเทพมหานคร พบว่ามีจำนวน 8 ร้านที่นำผลไม้ตามฤดูกาลมาวางขาย ประกอบด้วย ทุเรียนภูเขาไฟ เงาะ มังคุด และ มะม่วง เป็นต้น โดยพ่อค้าและแม่ค้าได้มาจับจองพื้นที่ตั้งร้านขายผลไม้แผงลอย เนื่องจากถนนสายนี้เป็นทางผ่านในการสัญจรไปยังจังหวัดใกล้เคียงต่างๆ ทำให้นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่สัญจรผ่านแวะเลือกซื้อผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งส่วนใหญ่จะขับรถมาจอดซื้อผลไม้ จึงทำให้บริเวณหน้าร้านขายผลไม้แต่ละร้านเต็มไปด้วยรถยนต์ของลูกค้าที่มาจอดอุดหนุน พ่อค้าคนหนึ่งที่ตั้งร้านขายทุเรียนภูเขาไฟท้ายรถกระบะ เส้นทางศรีสะเกษไปอุบลราชธานี เล่าว่า ทุเรียนภูเขาไฟเป็นสินค้าเรียกลูกค้าเข้าร้านเพราะเป็นสินค้าเฉพาะที่มีไม่มากแต่อร่อย มีเท่าไรก็ขายหมด ขายดีมาก แม้จะแพงคนก็ซื้อเพราะเป็นสินค้าพิเศษ ชื่อของมันมีเอกลักษณ์บ่งบอกพื้นที่และคุณภาพ ทำให้พ่อค้ามีรายได้มาก บางครั้งพ่อค้าต้องแย่งทุเรียนจากสวนเพื่อเอามาขายให้ได้

ลูกค้าทุเรียนในเมือง

การที่ทุเรียนภูเขาไฟขายดีมากและเป็นที่ต้องการของตลาดเป็นอย่างสูง ทำให้พ่อค้าแม่ค้ามักรีบไปซื้อจากสวนมาวางขายและติดป้ายหน้าร้านของตนว่ามีทุเรียนภูเขาไฟจำหน่าย จากการสังเกตของผู้วิจัย ณ ร้านขายทุเรียนแห่งหนึ่ง วันที่ 22 มิถุนายน 2562 พบว่า ลูกค้าสนใจซื้อทุเรียนภูเขาไฟก่อนอันดับแรกและตามด้วยการถามถึงทุเรียนจันทบุรี ทุเรียนภูเขาไฟแพงกว่าทุเรียนจันทบุรี ดังข้อมูลการสังเกตการณ์ภาคสนามในร้านขายผลไม้ริมทางเส้นทางระหว่างเมืองและอำเภอยางชุมน้อย

“มาซื้อครั้งที่ 4 แล้วตั้งแต่ทุเรียนภูเขาไฟออกมาในปีนี้ “แพงไม่ว่าขอแต่ได้กิน” ผู้หญิงวัยกลางคนกับลูกสาวและหลานสาวที่ขับรถมาจอดหน้าร้านที่ขายผลไม้และมีป้ายติดหน้าร้านว่า “ขายทุเรียนหมอนทองศรีสะเกษ กันทรลักษ์” พูดกับผู้วิจัยพร้อมกับรอยยิ้มอย่างมีความสุขขณะกำลังให้พ่อค้าเจ้าของร้านเอาไม้เคาะลูกทุเรียนที่ป้ายสีเขียวดัดไว้ที่ก้านทุเรียนว่า “ทุเรียนภูเขาไฟ” พ่อค้าทุเรียนเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ลูกค้าหญิงที่มาอยู่กับลูกมาถามหาทุเรียนภูเขาไฟตั้งเมื่อวาน แต่ไม่ได้กิน เพราะทุเรียนยังไม่สุกพอดีที่จะกินได้ วันนี้จึงมาใหม่และเธอเลือก ทุเรียนลูกละเกือบ 4 กิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละ 160 บาท เธอจ่ายเงินค่าทุเรียนลูกนั้นเกือบ 600 บาท ในขณะที่ลูกค้าผู้หญิงอีกคนเดินเข้ามาพร้อมกับแฟนขับรถมาจอดและซื้อไปในราคา 600 กว่าบาทเช่นกัน เธอมาจากศรีราชา มาเยี่ยมบ้านที่ศรีสะเกษและบอกว่าอยากลองว่าทุเรียนภูเขาไฟมีรสชาติอย่างไร ในขณะที่ลูกค้าอีกคนเป็นผู้ชายวัยกลางคนมากับลูกสาวและลูกชายอายุไม่น่าจะเกิน 10 ขวบทั้งคู่มา

ด้วยรถยนต์ไฮดรอลิกๆ ใช้เวลาเลือกทุเรียนนานมาก ทั้งทุเรียนภูเขาไฟที่มีป้ายติดที่ก้านทุเรียนและทุเรียนจากจันทบุรี ในท้ายที่สุดชายคนนั้นเลือกทุเรียนลูกเล็กๆ ที่มาจากจันทบุรีที่ซื้อมาแล้วได้ 2 กิโลกรัม คุณลุงท่านนั้นตัดสินใจในการเลือกทุเรียนว่าจะเอาลูกขนาดไหน เพราะมีเงินไม่พอที่จะซื้อทุเรียนภูเขาไฟ จนกระทั่งเจ้าของร้านบอกว่า เอาไปกินก่อนแล้วค่อยเอาเงินมาเพิ่มให้ทีหลังได้ แต่คุณลุงท่านนั้นก็ไม่ยอม จึงตัดสินใจเลือกทุเรียนจากจันทบุรีที่มีลูกเล็กกว่าและราคาถูกกว่าเดิม (ข้อมูลจากการสังเกตการณ์ในร้านทุเรียนริมถนน, 22 มิถุนายน 2562)

แหล่งน้ำไม่พอ สัมปทานเหมืองหิน ต้นทุนสูง ลดสารเคมี และ ทุเรียนไร้สารพิษ

ปัจจุบัน ชาวสวนทุเรียนต้องเผชิญกับข้อจำกัดด้านแหล่งน้ำคือน้ำไม่เพียงพอต่อการทำสวนทุเรียน เกษตรกรพยายามหาวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองมาโดยตลอด โดยการขุดเจาะน้ำบาดาลจากใต้ดินขึ้นมาใช้ แต่เนื่องจากคุณภาพของน้ำบาดาลไม่สามารถนำขึ้นมารดต้นทุเรียนได้ในขณะนั้น จึงต้องใช้วิธีการขุดบ่อเทียมสำหรับพักน้ำไว้ก่อน เกษตรกรต้องเพิ่มรายจ่ายในการขุดเจาะและระบบน้ำเฉลี่ย 5 ไร่ จำนวน 2 แสนบาท ซึ่งคิดรวมค่าแรงและต้นทุนพันธุ์ทุเรียนด้วย ในส่วนของรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นในส่วนนี้เกษตรกรต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายเองทั้งหมด ซึ่งกำลังความต้องการปริมาณน้ำของแต่ละสวนขึ้นอยู่กับจำนวนและขนาดของพื้นที่

การขาดแคลนน้ำในสวนทุเรียน คือ ปัญหาสำคัญที่ชาวสวนทุเรียนกำลังเผชิญ และ ยังไม่สามารถต่อรองกับเมืองได้ ซึ่งการจัดการทรัพยากรน้ำที่มีแนวโน้มที่ขาดแคลนมากขึ้น มาจากสองสาเหตุหลักๆ คือ (หนึ่ง) การที่รัฐให้การส่งเสริมการขยายพื้นที่ปลูกทุเรียนมากกว่า 6,000 ไร่ ในปี 2562 ซึ่งเพิ่มมากขึ้น และ (สอง) การที่รัฐให้สัมปทานทำเหมืองแร่ขุดหินกับภาคเอกชนใกล้กับพื้นที่ที่เกษตรกรปลูกทุเรียนในอำเภอขุนหาญทำให้เกิดเริ่มมีปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ในการปลูกทุเรียน เพราะ “ลำห้วยขมิ้น” เป็นลำน้ำสำคัญของพื้นที่ที่ชาวบ้านอาศัยปลูกทุเรียนถูกตัดขาดโดยเหมืองหิน ซึ่งเกษตรกรยังไม่อาจต่อรองกับรัฐในเรื่องการจัดการน้ำ เพื่อให้มีน้ำที่พอเพียงต่อการปลูกทุเรียนได้

เกษตรกรท่านหนึ่งเล่าเกี่ยวกับปัญหาการขาดน้ำในการทำสวนทุเรียนว่า ปัญหาชาวสวนคือค่าไฟฟ้าสูงมากเพราะต้องสูบน้ำ ใช้น้ำปริมาณมากในการรดสวนทุเรียน และใช้เวลานานมากในการสูบน้ำ เนื่องจากน้ำมีน้อยต้องเจาะน้ำบาดาลลึกมากจากแต่ก่อนเจาะเพียงประมาณ 10 เมตร ก็มีน้ำใช้แล้ว แต่ปัจจุบันต้องเจาะลึกมากกว่านั้นมากๆ บางแห่งลึกถึงเกือบ 200 เมตร โดยสันนิษฐานสาเหตุว่าคนเจาะน้ำมากขึ้นเนื่องจากการขยายคนปลูกทุเรียนและจำนวนไร่ที่ปลูกทุเรียน และ “ตาน้ำ” ในลำน้ำขมิ้นแห้งขอด เนื่องจากตาน้ำจากภูเขามันถูกตัดขาดทำลายจากการสัมปทานโรงโม่หินของบริษัทในพื้นที่ต้นน้ำของห้วยขมิ้น ทำให้ที่ดินของชาวบ้านขาดความชุ่มชื้นและน้ำใต้ดินหายากลงไปอีก ชาวบ้านได้หารือกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องแต่ไม่มีทางออกเพราะโรงโม่หินได้สัมปทานไปแล้ว ปัญหาความความท้าทายต่อมาคือ การใช้สารเคมีในอัตราสูงในการผลิตทุเรียนทำให้เกษตรกรมีต้นทุนสูงและอาจส่งผลสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และสุขภาพของชาวสวน และผู้บริโภคได้เกษตรกรบางคนต้องการลดสารเคมีและพยายามใช้สารเคมีเท่าที่เหมาะสมมากขึ้น

นอกจากการขาดแคลนน้ำ ต้นทุนการผลิตทุเรียนค่อนข้างสูงเพราะต้องใช้สารเคมีในการรักษาคุณภาพและปริมาณทุเรียน ดังที่ชาวสวนทุเรียนรายหนึ่ง สะท้อนว่าตนต้องแบกรับต้นทุนการผลิตที่สูงมาก แม้ว่าผลตอบแทนจะดี ผลผลิตไม่ล้นตลาด ซึ่งเกษตรกรสามารถสร้างกำไรได้ไร้ละแสบาท มีเวลารว่างมากขึ้นกว่าเดิมเมื่อเปรียบเทียบกับปลูกพืชล้มลุก เช่น ข้าวโพดเหมือนกับที่เคยปลูกในอดีต อย่างไรก็ตาม เกษตรกรพยายามหาประสบการณ์ในการลดต้นทุน เช่น รู้ว่าจะใส่ปุ๋ยอะไร ฉีดยาฆ่าแมลงมากน้อยอย่างไร แต่เกษตรกรก็มีความเสี่ยงต่อสุขภาพอย่างมาก เพราะเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนแทบทั้งหมดยังคงใช้ยาฆ่าแมลงจำนวนมาก มีเพียงคนเดียวที่พยายามทำทุเรียนอินทรีย์ โดยเพิ่งจะเริ่มหาทางหาความรู้ เกษตรกรท่านนั้น กล่าวว่า

“พวกได้ประโยชน์อีกคือพ่อค้าปุ๋ยและสารเคมีด้านการเกษตรกรรม ปัจจัยการผลิตราคาแพงเราไม่รู้เท่าทันพ่อค้าปุ๋ยและชนิดปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงที่ควรจะใช้มากหรือน้อย ทำให้เราเพิ่มต้นทุนโดยไม่จำเป็น แหล่งซื้อปัจจัยการผลิตมากมาย ทั้งในหมู่บ้าน ตัวอำเภอและจังหวัดอุบลราชธานี” (ศรี, สัมภาษณ์, 2562)

ด้วยต้นทุนที่สูงและเพื่อให้ชาวสวนทุเรียนมีเงินลงทุนปลูกและรักษาคุณภาพทุเรียน ชาวบ้านได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เมื่อ 4 ปีที่แล้ว ปัจจุบัน มีสมาชิก 170 คน จุดประสงค์ของการตั้งขึ้นเพื่อขอรับการสนับสนุนจากโครงการของรัฐ เพื่อนำเงินมาช่วยเหลือสมาชิกกลุ่มที่ปลูกทุเรียนที่มีทุนน้อย ให้สามารถมีเงินลงทุนได้ เพราะสมาชิกปลูกทุเรียนเฉลี่ย 10-15 ไร่ ต่ำสุด 1 ไร่ สูงสุด 30 ไร่ ขณะเดียวกันทางหน่วยงานราชการ โดยสำนักงานเกษตรจังหวัดพิจิตรมาให้ความรู้ และ สนับสนุนการลดต้นทุนด้วยการลดการใช้สารเคมีลง และ เพื่อสุขภาพของผู้บริโภค ผู้ผลิต และสิ่งแวดล้อม โดยเน้นแนวคิดการทำเกษตรแบบปลอดภัยเป็นหลัก ซึ่งปัจจุบันนี้การส่งเสริมการลดการใช้สารเคมีกำลังจะได้ผลขึ้นมาบ้างเพราะเกษตรกรเริ่มยอมรับแนวคิดและนำไปปฏิบัติบ้างแล้ว ดังชาวสวนทุเรียนท่านหนึ่งกล่าวว่า ได้ลดการใช้สารเคมีลงไปมาก และ ผลผลิตก็ไม่ได้ลดลงไปมากนัก แนวทางนี้มีประโยชน์ต่อเกษตรกรและผู้ซื้อทุเรียนรวมทั้งสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังพบว่า มีชาวสวนทุเรียนหนึ่งรายได้ริเริ่มการทำทุเรียนปลอดสารพิษไปก่อนที่ทางราชการเข้ามาสนับสนุนการลดการใช้สารเคมีในการปลูกทุเรียน

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และ เกษตรสวนทุเรียน

เมืองจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนผ่านการจัดตำแหน่งแห่งที่ ให้กลุ่มเกษตรกรเป็นผู้ปลูกทุเรียนในฐานะที่เป็นสินค้าที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ หรือ สินค้าเกษตร GI โดยเมืองศรีสะเกษ ได้กำหนดนโยบายด้านทุเรียนชัดเจนให้ทุเรียน GI และใช้กลไกรัฐดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ จนทำให้ทุเรียนศรีสะเกษกลายเป็นทุเรียนสินค้า GI ได้สำเร็จ รวมทั้งเชื่อมโยงตลาดในและนอกประเทศระหว่างเกษตรกรสวนทุเรียนกับลูกค้า เกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนภูเขาไฟได้ทำหน้าที่ตอบสนองตลาดเฉพาะ หรือ กลุ่มผู้ผลิตสินค้าไฮเอนด์รัฐมีกลไกมากมายในการช่วยเหลือจากเมืองในนี้หมายถึงรัฐ ในการมาสนับสนุนเกษตรกรกลุ่มนี้อย่างเต็มที่ด้านการตลาด

เช่น การจัดอีเวนท์ Roadshow จัดงานวันทุเรียน การใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศช่วยการขาย การสู่ขวัญทุเรียน การโฆษณาด้วยตัวผู้ว่าราชการจังหวัดในป้ายโฆษณา และ มีแผนขยายการผลิตให้ได้ถึง 10,000 ไร่ ภายในปี 2564

การจัดการความสัมพันธ์ข้างต้นมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน เพราะเกษตรกรได้ประโยชน์ ด้านการยกระดับรายได้ของตน มีต้นทุนจากการสนับสนุนของรัฐ มีความรู้สมัยใหม่ทั้งการผลิตและการตลาด และค่อนข้างมีอำนาจในการต่อรองกับเมืองสูงมาก เห็นได้จากการดึงทรัพยากรจากเมืองมาใช้ประโยชน์ในการผลิต และจำหน่ายทุเรียนผ่านการสร้างแบรนด์ทุเรียนภูเขาไฟ และการสร้างศูนย์ซื้อขายทุเรียน รวมทั้งสามารถกำหนดราคาขายผลผลิตได้เองสำหรับกลุ่มพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อผลผลิต

นอกจากนี้ พบว่า รสนิยมการบริโภคสินค้ามีแบรนด์ของคนเมือง ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและกลุ่มเกษตรกรสวนทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ มีความเข้มแข็งและเกื้อกูลกันมากขึ้น เพราะเมืองช่วยส่งเสริมและรักษาแบรนด์สินค้า GI โดยสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถรักษาเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ และ เพื่อขายความจำเพาะ และความแตกต่างของทุเรียนที่ผลิตในพื้นที่อื่น ในแง่ของเกษตรกรผู้ปลูกทุเรียนนั้น เพื่อรักษามาตรฐานสินค้า GI ตามที่ได้รับการรับรองจากรัฐ เกษตรกรก็ได้พยายามลดการใช้สารเคมีเพื่อรักษาคุณภาพตัวชีวิตของการเป็นสินค้าที่มีข้อบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์และอาหารปลอดภัย อย่างไรก็ตาม เมืองยังไม่สามารถจัดระบบนิเวศให้ยั่งยืนที่เอื้อต่อการผลิตทุเรียนภูเขาไฟได้ เห็นได้จากการแย่งชิงแหล่งน้ำระหว่างชาวสวนทุเรียนและโรงโม่หิน เป็นต้น

2. กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าแปรรูป: ยางพารา

ยางพาราเป็นสินค้าการเมือง

“ยางพาราเป็นสินค้าการเมือง” คือ คำกล่าวของข้าราชการผู้เกี่ยวข้องกับยางพาราเนื่องจากรัฐมีนโยบายสนับสนุนสินค้าชนิดนี้มาต่อเนื่องและพรรคการเมืองหลายพรรคใช้เป็นนโยบายหาเสียงมาโดยตลอด ดังเช่นล่าสุดก่อนการเลือกตั้งทั่วไปปี 2562 ที่พรรคการเมืองหลายพรรคต่างใช้การเพิ่มราคาอย่างที่สูงขึ้น เป็นนโยบายหาเสียงดังปรากฏในข้างล่างนี้

สงขลา – ผ่านนโยบายยางพารา ชาวสวนยางหมดความเชื่อมั่น วอนรัฐบาลใหม่จริงจังแก้ปัญหา ขอگیโลกรัมละ 80 บาทนับถอยหลังสู่การเลือกตั้ง 24 มีนาคม พรรคการเมืองรุดนำเสนอโยบายหาเสียงช่วงโค้งสุดท้าย “ชาวสวนยาง” ฐานเสียงใหญ่ในภาคใต้ ทั้งเผชิญวิกฤติราคายางตกต่ำมาหลายปี ส่งผลให้รายได้ไม่เพียงพอจนต้องกู้หนี้ยืมสินประชาติปิฎย ประกาศนโยบายประกันรายได้เกษตรกร ยางพาราไม่ต่ำกว่ากีโลกรัมละ 60 บาท ครั้วเรือนละ 25 กิโลกรัม ทั้งแก้ปัญหาชาวสวนยาง 3 แสนครัวเรือน ไม่มีเอกสารสิทธิ์, เพื่อไทย ชูนโยบายทำให้ราคาสินค้าเกษตร เพิ่ม 30% ภายใน 6 เดือน, พลังประชารัฐ เสนอนโยบายก้าวสู่ประชารัฐ 4.0 ในการปรับโครงสร้างภาคเกษตรภูมิไทย ประกาศปรับโครงสร้างราคา ออกกฎหมายมาสร้างความเป็นธรรม ด้วยแนวคิด “แบ่งปันกำไร” ประกันราคาขั้นต่ำกีโลกรัมละ 70 บาท รวมทั้งสนับสนุนให้ชาวสวนยางแปรรูปผลผลิต ส่วนอนาคตใหม่ ให้ความมั่นใจว่า ราคายางพาราจะสูงขึ้นแน่นอน โดยใช้เทคโนโลยีเพิ่มมูลค่าสินค้าเกษตร พร้อมปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมยางพาราให้สามารถแข่งขันกับโลกได้

สอบถามความคิดเห็นเกษตรกรชาวสวนยางในพื้นที่สงขลา นายสัญญา ชิตมณี หรือ “พี่ใหญ่” ชาวสวนยาง ต.ทุ่งตำเสา อ.หาดใหญ่ กล่าวว่า ขณะนี้ ชาวสวนยางประสบปัญหาयरาคาตกต่ำ การแก้ปัญหาต่างๆ ก็ยังไม่คืบหน้าเท่าที่ควร ตนอยากให้รัฐบาลให้น้ำหนักเรื่องการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ สนับสนุนสวนยางยั่งยืน รวมถึงส่งเสริมการใช้ยางในชุมชนและประเทศ อาทิ การนำยางพารามาทำถนนควรทำอย่างจริงจัง สิ่งสำคัญ คือ ต้องทำจริง สำหรับความเชื่อมั่นต่อนโยบายพรรคต่างๆ เต็ม 10 ให้ 7 คะแนน

ที่มา: มา: สงขลานิวส์, (2562), “เทียบนโยบายยางพารา! ‘ชาวสวนไม่เชื่อ’ รัฐบาลใหม่จริงใจแก้ปัญหา”,
เว็บไซต์ <https://www.songkhlatoday.com/content/5667/>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2563.

การที่ยางพาราเป็นสินค้าการเมืองและมีการแข่งขันราคาระหว่างประเทศ ทำให้มีการปลูกยางพาราในเอเชียอย่างเข้มข้น ราคายางพารามีความผันผวนและลดต่ำลงมาเรื่อยๆ เพราะประเทศเพื่อนบ้านก็ส่งออกยางพาราไปประเทศจีนได้เช่นกัน ในขณะที่ประเทศจีนก็สามารถผลิตยางพาราได้ด้วยตนเอง ราคาที่ตกต่ำของยางพาราส่งผลกระทบต่อเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราในประเทศไทยและจังหวัดศรีสะเกษเป็นอย่างมาก ดังนั้น การแก้ปัญหาราคายางตกต่ำคือการแปรรูปยางพาราเป็นสิ่งที่ต้องใช้ในประเทศ เช่น นำน้ำยางมาทำถนนหรือทำเฟอร์นิเจอร์ รวมทั้งของใช้ต่างๆ ในชีวิตประจำวันให้มากขึ้น เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร และ เป็นการเพิ่มมูลค่าการใช้ประโยชน์จากยางพาราให้มากขึ้นกว่าการขายยางแผ่นไปยังต่างประเทศ (เจ้าหน้าที่, สัมภาษณ์, 2562)

พื้นที่ปลูกยางพารา และ ราคายางที่ศรีสะเกษ

จังหวัดศรีสะเกษมีพื้นที่ปลูกยางพาราในพื้นที่ 22 อำเภอ แบ่งเป็นพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ จำนวน 26,457 ราย พื้นที่ 262,163 ไร่ และพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์จำนวน 5,838 ราย พื้นที่ 63,573 ไร่ (ข้อมูล ณ วันที่ 3 เมษายน 2562) (การยางแห่งประเทศไทย สาขาจังหวัดศรีสะเกษ, 2562) อำเภอที่มีการปลูกยางพารามากที่สุด คือ กันทรลักษ์ ที่เกษตรกรเคยใช้ที่ดินปลูกมันสำปะหลัง และข้าวโพดมาก่อน เมื่อราคายางเพิ่มสูง ประกอบกับการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ เกษตรกรจึงได้ปรับเปลี่ยนมาปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้น

ชาวบ้านในอำเภอที่ปลูกยางพาราได้รวมกลุ่มและจัดตั้งเป็นจตุรรับซื้อยางพารา คือ ทุกวันอังคารจะทำการรวบรวมยางพารา และในเช้าวันพุธจะทำการซื้อ-ขายยางพารา และต่อมาคือ อำเภอขุนหาญและวังหิน ซึ่งชาวบ้านปลูกมากเพราะเป็นช่วงที่สถานการณ์ยางพาราในจังหวัดศรีสะเกษ ในช่วงปี พ.ศ.2553-2554 ราคายางพารา กิโลกรัมละ 180-190 บาท ส่งผลให้ช่วงนั้นเกษตรกรปรับพื้นที่จากการปลูกข้าว ปลูกไม้ผล มาปลูกยางพารามากขึ้น แม้ว่าหลังจากปี พ.ศ.2556 ถึงปัจจุบันมีแนวโน้มของราคายางพาราเพิ่มขึ้น แต่ยังไม่สูงเท่าช่วงปี ช่วงปี พ.ศ. 2553-2554 แต่ปัจจุบัน ราคาบางพาราได้ลดเหลือราวๆ 3 กิโลกรัมราคา 100 บาท เกษตรกรส่วนใหญ่ขายยางกัน ถ้วย (คิดเป็น 95%) หรือ ปีละ 55,000 ตัน นอกนั้นเป็นการขายยางแผ่นรมควัน และ น้ำยางสด ทั้งนี้ มีพ่อค้ารับซื้อยางพารารายใหญ่ในศรีสะเกษไม่กี่รายเท่านั้น (เจ้าหน้าที่, สัมภาษณ์, 2562)

เสียงของเกษตรกรผู้ปลูกยาง

เกษตรกรผู้ปลูกยางพารารายหนึ่งเล่าว่า ในอดีตนั้นพื้นที่ในอำเภอกันทรลักษ์เป็นป่าร้างที่ถูกแผ้วถางจับจองโดยชาวบ้านเข้ามาบุกเบิกเป็นพื้นที่ทำกิน หลังจากนั้นชาวบ้านได้ปลูกข้าวโพด และ มันสำปะหลังเป็นอาชีพกระทั่งราวปี พ.ศ.2543 พื้นที่ส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกยางพารา พื้นที่ไร่ข้าวโพดค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นยางพารา โดยชาวบ้านขุดบ่อน้ำใต้ดินขึ้นมาใช้ในการรดน้ำต้นยางพารา แต่เมื่อต้นโตแล้วก็ปล่อยให้รับน้ำจากธรรมชาติเอง โดยขณะนั้นเกิดขึ้นจากการส่งเสริมของรัฐบาลที่ต้องการให้ยางพาราเป็นสินค้าส่งออก หลังจากนั้นเกษตรกรจึงปลูกยางพาราโดยที่ไม่เคยมีความรู้เรื่องการดูแลมาก่อน ภายหลังยางพาราเริ่มมีอายุพร้อมกรีดยางจึงมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาให้ความรู้เรื่องการกรีดยางพาราและการดูแลรักษาเพื่อให้ได้ผลผลิตตามความต้องการ

เกษตรกรบางคนเริ่มต้นปลูกยางพาราเพราะต้องการลดการใช้สารเคมีที่แต่เดิมเคยใช้ในการปลูกข้าวโพด โดยเล่าว่า แต่ก่อนมีอาชีพทำการเกษตรคือปลูกข้าว ข้าวโพด และ มันสำปะหลัง นางนิตา เล่าว่าแต่ก่อนพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไร่ข้าวโพดและมันสำปะหลัง ตัวเองเคยใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นในการปลูกทำให้มีปัญหาด้านสุขภาพสังเกตจากการตรวจสุขภาพซึ่งพบว่า ตัวเองมีระดับสารเคมีในร่างกายสูง และ เหนื่อยง่าย จึงเป็นเหตุผลให้เลิกการทำไร่ข้าวโพดและมันสำปะหลัง แล้วหันมาปลูกยางพาราแทน ซึ่งยังคงใช้สารเคมีแต่ลดปริมาณความเข้มข้นน้อยลงกว่าพืชสองชนิดดังกล่าว (นิตา, สัมภาษณ์, 2562)

ทุนการปลูกยาง

เกษตรกรใช้ในการปลูกยางพาราซึ่งมาจากหลายแหล่ง เช่น ทุนเดิมของครอบครัวซึ่งเก็บสะสมมาจากการปลูกมันสำปะหลังและข้าวโพด ทุนจากการกู้ ธ.ก.ส. เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน เงินทุนจากการกู้ธนาคาร และ เงินทุนจากลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่นส่งมาให้ เช่น กรณีของนางนิตา เล่าว่า เมื่อก่อนได้กู้ยืมเงินล้านเพื่อมาใช้ในการลงทุนในการทำเกษตรเป็นจำนวนหนึ่งหมื่นถึงสองหมื่นบาทเพื่อเป็นทุนในการทำไร่ข้าวโพด หลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวโพดได้หันมาปลูกยางพาราในพื้นที่ 4 ไร่ ปัจจุบันไม่มีหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเพื่อนำมาทำการเกษตรแล้ว ถ้าเปรียบเทียบต้นทุนระหว่างการทำเกษตรกรรมที่ใช้สารเคมีกับการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ จะเห็นว่าการใช้สารเคมีลงทุนค่อนข้างสูงกว่าใช้อินทรีย์ จากนั้นได้ไปแนะนำปุ๋ยไ้หนุ่มเมืองชลให้กับชาวสวนข้างๆ แต่เขาบอกกลับมาว่า “มันบ่จืด” (ไม่เห็นผลทันใจ) ถ้าไม่ใช้ปุ๋ยเคมียางพาราจะโตช้า และกล่าวว่าการทำสวนยางพาราบางครั้งครอบครัวใช้แรงงานภายในครอบครัวและไม่มีการจ้างแรงงานจากคนภายนอก (นิตา, สัมภาษณ์, 2562)

กำไร การเข้ามาของคนใต้ ราคาขยับไม่ได

ระยะหลังมานี้เมื่อต้นยางพาราเริ่มได้ผลผลิต มีนายทุนและคนจากภาคใต้เข้ามาในพื้นที่มากขึ้น เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีความรู้เกี่ยวกับการกรีดยางพาราและการดูแลยางพารา ภายหลังมีการซื้อที่ดินและลงหลักปักฐานอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และพบว่าเจ้าของสวนยางพาราจะจ้างให้คนภาคใต้มากรีดยางพาราให้โดยหัก

เปอร์เซ็นต์กันกับเจ้าของสวน เช่น นายน้อยเป็นเจ้าของสวนยางพารามีที่ดินและสวนยางพาราเป็นของตัวเอง จะแบกรับการจ่ายค่าปุ๋ย หรือค่าสารเคมีที่ใช้ในกระบวนการเก็บน้ำยางพารา จ้างให้นายปี ซึ่งเป็นคนที่อาศัยอยู่บริเวณอำเภอกันทรลักษณ์มาดูแลสวนทุกกระบวนการ และ เป็นแรงงานในการกรีดยางพารา หลังจากนั้นเมื่อนำไปขายนายน้อยซึ่งเป็นนายจ้างและเจ้าของสวนยางพาราจะหักรายได้ 60 เปอร์เซ็นต์ และให้นายปีเป็นค่าจ้าง 40 เปอร์เซ็นต์ หรือบางสวนอาจจ้าง 50/50 หรืออย่างน้อยกว่านี้ตามตกลงกันของแต่ละสวน

“แม่เพิ่งมาอยู่ได้ปีเดียวยังไม่ค่อยรู้ข้อมูลอะไรมากมาย เฒ่าแก่เจ้าของสวนเป็นเจ้าของสวนยางพารา มีที่ดินรวมราวๆ 20 ไร่ แม่มีรายได้จากการตกลงกันโดยคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ 60/40 เรื่องค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับปุ๋ย และอื่นๆ เฒ่าแก่เป็นคนจ่ายทั้งหมด” (อ้อย, สัมภาษณ์, 2562)

เกษตรกรที่มีสวนยางพาราขนาดใหญ่มากกว่า 10 ไร่ขึ้นไป นิยมจ้างแรงงานกรีดยางและดูแลสวนยางโดยได้รับค่าตอบแทนครึ่งหนึ่งของราคาขายในแต่ละครั้ง ซึ่งเป็นข้อตกลงระหว่างเจ้าของสวนยางและแรงงานรับจ้าง ราคาบางช่วงตกต่ำลงเรื่อยๆ เจ้าของสวนมักจะขาดทุน หรือมีรายได้ลดลงอย่างมากในขณะที่มีค่าใช้จ่ายในการดูแลสวนยางเพิ่มขึ้น คนปลูกยางอยากให้รัฐบาลจริงจังในการแก้ไขปัญหาการตกต่ำมากกว่านี้ เพื่อให้เกษตรกรอยู่รอดได้ (สาย, สัมภาษณ์, 2562)

ความช่วยเหลือจากรัฐ

รัฐพยายามส่งเสริมเกษตรกรและพยางรายพารา รวมทั้งสร้างทางเลือกให้กับเกษตรกรโดยไม่ปลูกยางอีกต่อไป เช่น เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2561 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบและอนุมัติโครงการสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรชาวสวน¹ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้มแข็งและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรชาวสวนยาง และเพื่อช่วยเหลือค่าครองชีพคนกรีดยาง โดยมีรูปแบบการจ่าย ดังนี้ 1) การจ่ายเงินให้กับเกษตรกรชาวสวนยาง 1,100 บาทต่อไร่ รายละไม่เกิน 15 ไร่ แบ่งเป็นการสนับสนุนการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ปัจจัยการผลิต 800 บาทต่อไร่ และสนับสนุนการปรับปรุงคุณภาพผลผลิต 300 บาทต่อไร่ 2) การจ่ายเงินให้กับคนกรีดยาง 700 บาทต่อไร่ รายละไม่เกิน 15 ไร่ เพื่อช่วยค่าครองชีพคนกรีดยาง ทั้งนี้เกษตรกรต้องขึ้นทะเบียนกับการยางแห่งประเทศไทย คือ เกษตรกรเจ้าของสวนยาง ผู้เช่า หรือ ผู้ทำสวนยาง ที่มีสวนยางเปิดกรีดแล้วและได้ขึ้นทะเบียนกับการยางแห่งประเทศไทย ก่อนวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2561 และเกษตรกรเจ้าของสวนยาง ผู้เช่า หรือผู้ทำสวนยาง ที่มีบัญชีเงินฝากไว้กับ ธ.ก.ส. ทั้งนี้ตามที่คำสั่งจังหวัดศรีสะเกษ ที่ 4865/2561 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการ

¹อ้างอิงข้อมูลจากเอกสารประกอบการประชุมโครงการสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรชาวสวนยาง วันจันทร์ ที่ 24 ธันวาคม 2561 เวลา 16.00 น. ณ ห้องประชุมสระกำแพงใหญ่ ศาลากลางจังหวัดศรีสะเกษ ชั้น 4

บริหารโครงการสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรชาวสวนยาง เพื่อให้การขับเคลื่อนการดำเนินการโครงการดังกล่าว

นอกจากนี้ รัฐยังจัด “โครงการพัฒนาอาชีพชาวสวนยางรายย่อยเพื่อความยั่งยืน” เพื่อสนับสนุนการลดพื้นที่ปลูกยางในเขตพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม ให้ปลูกพืชที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่มากกว่า หรือ การเลี้ยงปศุสัตว์อื่นๆ แทน โดยสนับสนุนการดำเนินโครงการ ไร่ละ 10,000 บาท ทั้งนี้เกษตรกรที่ประสงค์เข้าร่วมโครงการสามารถเข้าร่วมได้ตามหลักเกณฑ์ ดังนี้

1. เป็นเกษตรกรชาวสวนยางที่ขึ้นทะเบียนกับการยางแห่งประเทศไทย (กยท.)
2. เนื้อที่ที่เข้าร่วมโครงการต้องมีเนื้อที่ตั้งแต่ 1 ไร่ขึ้นไปแต่ต้องไม่เกินรายละ 10 ไร่
3. อายุของต้นยางพาราที่ปลูกต้องมีอายุไม่เกิน 25 ปี
4. การจ่ายเงินจะแบ่งจ่ายเป็น 2 งวด ในงวดแรกจ่ายไร่ละ 4,000 บาท ซึ่งจ่ายเมื่อโค่นยางพาราและสำรวจจริงวัดแล้ว และงวดที่สองจ่ายเมื่อเกษตรกรได้เข้ารับการอบรมเพื่อพัฒนาอาชีพ และดำเนินการตามแผนพัฒนาอาชีพแล้ว จำนวน 6,000 บาทต่อไร่

เสียงของผู้ได้ประโยชน์และผู้ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง

เมื่อถามเกษตรกรผู้ได้ประโยชน์จากโครงการของรัฐ ในการช่วยเหลือเกษตรกรในโครงการข้างต้น เกษตรกรกล่าวในทำนองเดียวกันว่า โครงการที่ราชการทำก็เป็นโครงการที่ดี และ มีประโยชน์พอสมควร เพราะอย่างน้อยก็สามารถบรรเทาความเดือดร้อนให้กับเกษตรกรได้บ้าง แม้จะไม่ตลอดและยั่งยืน แต่การที่จะให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชอื่นๆ แทนยางพาราที่ต้องตัดทิ้งเป็นการยากเพราะไม่รู้ว่าจะเกษตรกรจะต้องเผชิญกับการหาตลาดใหม่ๆ ได้มากแค่ไหน หรือ ต้องใช้เวลาไปมากเท่าใดในการสร้างผลผลิตอื่นๆ ระหว่างรอผลผลิตพืชตัวใหม่ เกษตรกรจะมีรายได้จากอะไร และเงินลงทุนที่ได้มาจากการโค่นยางพาราคงไม่พอในการลงทุนทำเกษตรแบบใหม่ อาจต้องนำเงินไปใช้จ่ายหนี้สิน หรือค่าใช้จ่ายในครัวเรือนอื่นๆ (นก, สัมภาษณ์, 2562)

ส่วนเกษตรกรที่ไม่มีโอกาสเข้าถึงโครงการ โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปลูกยางพาราในที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ เช่น เกษตรกรในอำเภอกันทรลักษ์คนหนึ่งได้ เล่าว่า ครอบครัวของเขามายกเบิกที่ดินปลูกยางพาราได้ 8 ปีแล้ว และสามารถกรีดยางได้แล้ว แต่สิ่งที่กังวลคือการปลูกยางในพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์มักไม่ได้รับสิทธิเหมือนเกษตรกรในพื้นที่มีเอกสารสิทธิ์ เช่น ค่าเสียหายรวมทั้งการเข้าร่วมโครงการสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรชาวสวนยาง (1,800 ต่อไร่ และรายละไม่เกิน 15 ไร่) โครงการพัฒนาอาชีพชาวสวนยางรายย่อยเพื่อความยั่งยืน (10,000 บาท ต่อไร่ และรายละไม่เกิน 10 ไร่) นอกจากนี้ ยังต้องเผชิญกับภาวะความผันผวนของราคายางที่มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกษตรกรมีความเสี่ยงในการปลูกยางเป็นอย่างมาก จึงอยากให้รัฐเข้ามาดูแลอย่างต่อเนื่อง

การจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และ กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกยางพารา

เมืองจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ปลูกยางพาราไม่แตกต่างจากกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวทั่วไปที่มีใช้ข้าวอินทรีย์ กล่าวคือ ปล่อยให้ตลาดและนโยบายทางการเมืองเป็นตัวกลางในการกำหนดชะตาชีวิตของเกษตรกร เกษตรกรมักขาดอำนาจต่อรองกับเมือง และตลาดเช่นเดียวกับข้าว เพราะเกษตรกรมิได้ผลิตรายแผ่นขาย ส่วนมากผลิตรายดิบหรืออย่างก่อนขายวันต่อวัน เนื่องจากต้องการเงินใช้ในกิจกรรมประจำวัน และการช่วยเหลือของเมืองมักเป็นไปตามอำนาจ และ นโยบายของรัฐ และ พรรคการเมือง ที่มักไม่ยั่งยืนทำให้เกษตรกรเผชิญกับราคายางพาราที่ตกต่ำและผันผวนมาก โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกยางในพื้นที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์มักไม่ได้รับการอุดหนุนจากรัฐเหมือนกับเกษตรกรผู้ปลูกยางในพื้นที่มีเอกสารสิทธิ์

บทที่ 5

เพศภาวะในตลาดนัดค้าวัวและการเลี้ยงวัว: กรณีศึกษา

หัวข้อเพศภาวะนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาลงลึกมากขึ้นเนื่องจากเมื่อผู้วิจัยลงศึกษาภาคสนามแล้วพบว่าประเด็นเพศภาวะในตลาดค้าวัวและการเลี้ยงวัวมีความน่าสนใจมาก จึงมีอาจปล่อยผ่านประเด็นนี้ไปได้ จึงทำการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อสร้างประโยชน์ต่อการเรียนรู้ทางวิชาการด้านเพศภาวะในภาคอีสานมากขึ้น

บรรยาภาศ ณ ตลาดค้าวัว

ข้อมูลนี้มาจากการสังเกตภาคสนามเกี่ยวกับบทบาทของหญิงชายในตลาดค้าวัว ณ “ตลาดการช่าง” ตลาดค้าวัวควายขนาดใหญ่ อ.กันทรลักษณ์ จ.ศรีสะเกษ ดังต่อไปนี้

“ให้เอ็งว่า เมียนายฮ้อย ผัวของฮ้อยเอ็งว่า นายฮ้อย”

ชาวบ้านหญิงจากอำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ บอกกับผู้เขียน พร้อมเปล่งเสียงหัวเราะชอบใจ เมื่อผู้เขียนถามว่าควรเรียกเธอว่าอะไร ระหว่างบทสนทนาในตลาดนัดค้าวัวแห่งหนึ่งในจังหวัดศรีสะเกษที่อยู่ไม่ไกลจากชายแดนกัมพูชา เมียนายฮ้อยกำลังตอกหลักผูกวัว ณ ตลาดการช่าง ศรีสะเกษ ผู้คนรู้จักคำว่า “นายฮ้อย” จากนวนิยายอันโด่งดังของ คำพูน บุญทวี เรื่อง “นายฮ้อยทมิฬ” ที่สะท้อนภาพสังคมอีสานยุคก่อน พ.ศ. 2500 เกี่ยวกับการนำกองคาราวานวัวควายจากอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ไปยังภาคกลางหรือในนิยายเรียกว่า เมืองล่าง (คำพูน บุญทวี, 2539)

“นายฮ้อย” คือผู้ที่พาชาวบ้านนำฝูงวัวควายไปขาย โดยผู้ที่จะได้รับชื่อเรียกขานดังกล่าวได้จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ เป็นที่ยอมรับ ในการนำวัวไปขายได้ และกลับมาบ้านอย่างปลอดภัยอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 3 รอบจึงจะได้รับการยกย่องให้เป็น “นายฮ้อย” ฉะนั้น นายฮ้อยต้องเป็นผู้มีความกล้าหาญ มีความสามารถ รอบรู้ สภาพภูมิประเทศในการเดินทาง รู้จักการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ สร้างความหวังและขวัญกำลังใจกับผู้ติดตามเมื่อเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคระหว่างการเดินทาง รวมถึงมีวิชาอาคม สามารถนำผู้คนและฝูงวัวควายฝ่าฟันอันตรายต่างๆ ระหว่างเดินทางด้วยเท้าและใช้เกวียนที่ยาวนานแรมเดือนผ่านถิ่นทุรกันดาร เช่น เดินทางผ่านดงพญาเย็นอันเป็นภูเขาและผืนป่าที่กว้างใหญ่ไพศาล รวมถึงต้องต่อสู้กับโจรผู้ร้ายที่คอยดักริบวัวควายได้ นอกจากนี้ นิยามดังกล่าวยังได้สะท้อนให้เห็นถึงภูมินิเวศอีสานที่เหมาะสมกับการเลี้ยงวัวควายพร้อมๆ กับความร้อนแล้งที่ไม่อาจทำอาชีพอื่นเพื่อสร้างรายได้ การเลี้ยงวัวควายและต้อนไปขายที่ภาคกลางจึงเป็นหนทางหาเงินอย่างเป็นกอบเป็นกำของคนอีสานในยุคนั้น

ภาพที่ 7 ปกนิยายนายฮ้อยทมิฬ

ที่มา: ที่มา: https://www.google.co.th/search?q=นายฮ้อยทมิฬ+หนังสือ&rlz=1C5CHFA_enTH844&tbm

ตลาดนัดวัวการช่างแห่งนี้มีทุกวันจันทร์ วันที่ผู้เขียนเข้าไปนั้นเป็นวันที่อากาศร้อนอบอ้าวมาก แดดแรงตั้งแต่เช้า พื้นที่ตลาดครคร่ำไปด้วยกลิ่นฉี่ น้ำฉี่วัว และมูลวัว และคลุ้งไปด้วยฝุ่นจางๆ ที่ตลบจากการเดินไปมาของวัวไม่ต่ำกว่า 1,300 ตัว รวมทั้งพ่อค้าแม่ค้าวัวนับร้อยๆ คนที่เดินไปมา บนที่ดินประมาณ 19 ไร่ แห่งนี้ที่เรียกว่า “ตลาดการช่าง” ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับสี่แยกขนาดใหญ่อยู่ริมถนนสี่เลนที่มุ่งหน้าสู่จังหวัดนครราชสีมา สระบุรี และภาคกลางและตะวันออก พื้นที่ริมถนนสี่เลนก่อนถึงตลาดกลายเป็นพื้นที่จอดรถเรียงแถวรอเข้าตลาดยาวเป็นกิโลเมตร ซึ่งมีทั้งรถกระบะทั้งเก่า กลางเก่ากลางใหม่ มีขนาดเล็กและกลาง โดยมีวัวเฉลี่ยคันละ 3-5 ตัวบนรถ (รถกระบะเล็ก) และประมาณ 8-12 ตัวในกระบะหรือรถบรรทุกทุกขนาดกลางหรือใหญ่ ซึ่งเท่าที่นับได้ประมาณ 100 กว่าคัน ไม่นับรถจำนวนมากที่เข้าไปในตลาดแล้วกว่า 100 คัน ตั้งแต่ตลาดเปิดตอนเช้าตรู่

จากการสังเกตของผู้วิจัยในตลาดพบว่ามียอดวัว ที่รอคิวบริเวณริมถนน ที่จะเข้ามายังตลาดประมาณ 148 คัน ได้แก่รถกระบะ รถหกล้อ และ รถสิบล้อ เป็นต้น เจ้าของตลาดนัดได้บอกเล่าถึงความเป็นมา

ของครอบครัวและการเกิดขึ้นของตลาด โดยแรกเริ่มนั้น พ่อแม่เดินทางมาจากสุพรรณบุรีมายังอำเภอกันทรลักษ์ เมื่อปี พ.ศ. 2504 ได้เดินทางเข้ามาทำอาชีพค้าขาย ขายถ่าน น้ำแข็ง ข้าวของเบ็ดเตล็ด ทำการค้าขายขายแตนม เมื่อเก็บเงินได้จำนวนหนึ่ง จึงซื้อที่ดิน ในราคาไร่ละ 2 พันบาท จำนวน 19 ไร่ ก่อนการสร้างตลาดนัดวัว-ควาย เดิมพื้นที่แห่งนี้ เป็นพื้นที่ทำสวนเกษตรผสมผสาน ปลูกมะม่วง มะขามมาก่อน ต่อมาพ่อของเสียหู่ได้ใช้พื้นที่ตรงนี้ เป็นแหล่งรวมตัวของการค้าขาย จึงได้ปรับพื้นที่จากสวนเกษตร มาเป็นพื้นที่ตลาดนัดและเริ่มเปิดครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2534 ในพื้นที่เพียง 5-6 ไร่เท่านั้น ปัจจุบันมีการขยายและปรับพื้นที่ 19 ไร่ เพื่อให้เป็นตลาดค้าวัวควายที่มีความพร้อมแห่งหนึ่งในเขตอีสานใต้ วันแรกของเปิดตลาดมีวัว-ควายที่นำมาขายประมาณ 20-30 ตัว มีรถเข้า-ออก ประมาณ 100 คัน บรรยากาศในการค้าขายจะมีพ่อค้าจากจังหวัดอุบลราชธานี สุรินทร์ และในอำเภอกันทรลักษ์ เท่านั้นและเริ่มมีพ่อค้าที่ไกลมากขึ้นตามลำดับ ตลาดจะมีบางช่วงที่คึกคักและซบเซาสลับกันไปตามสภาวะเศรษฐกิจ และขึ้นอยู่กับช่วงเวลา หากเป็นช่วงเทศกาล เช่น ปีใหม่ และ สงกรานต์ เกษตรกรจะนำวัวควายมาขาย น้อย

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2546-2547 อยู่ในช่วงรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร เป็นช่วงที่ตลาดค้าวัว-ควาย คึกคักมากที่สุด สายพันธุ์ที่ราคาสูงมากในตอนนั้น คือ วัวหูยาว บอยอุบล ทำให้เกิดตลาดค้าวัวในพื้นที่อื่นขึ้น จึงมีการปรับตัวในการแข่งขันการค้าขาย โดยพ่อค้านำวัวควายเริ่มเข้ามาเย็นวันศุกร์ และมีจำนวนมากในช่วงเช้าวันเสาร์ และยังปักหลักในการขายถึงวันอาทิตย์ และมีพ่อค้าบางที่เริ่มขนวัวออกจากตลาดในช่วงเย็นของวันเสาร์ เพื่อนำไปขายยังตลาดในพื้นที่อื่น ปัจจุบัน ในการเปิดตลาดนัดแต่ละครั้ง มีวัวประมาณ 1,300 ตัวต่อสัปดาห์ที่ถูกนำมาซื้อขายในตลาด มีรถขนวัววิ่ง เข้ามาซื้อขายวัว ประมาณ 300 คัน บางคันถูกขับเข้าออกตลาดประมาณ 2-3 เที่ยว (กรณีคนที่อยู่ใกล้) และประมาณ ปี พ.ศ. 2561 เริ่มมีพ่อค้าจากจังหวัดเพชรบุรีเข้ามาหาซื้อวัว โดยมีการนำรถพ่วงเข้ามาขนวัว ประมาณ 60-70 พ่วง สัตว์เหล่านี้จะถูกขนส่งไปที่จังหวัดเพชรบุรี เพื่อนำไปขุน ปล่อยต่อให้สมาชิก และส่งต่อไปที่ประเทศเวียดนามและมาเลเซีย อีกพวกหนึ่ง เป็นกลุ่มพ่อค้าในท้องถิ่น ที่หาซื้อวัว ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ อุบลราชธานี อำนาจเจริญ ยโสธร มุกดาหาร เพื่อส่งผ่านด่านมุกดาหารไปยังประเทศเพื่อนบ้าน

ภาพที่ 8 และ 9 แสดงรถขนวัวกำลังรอคิวเข้าตลาดและภายในตลาดนัด (2562)

เจ้าของตลาดได้ถมดินในตลาดและอัดให้แน่น เพื่อให้สะดวกต่อการเข้าออกของรถขนวัว พัฒนาระบบน้ำและระบบไฟ เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับเกษตรกรที่นำสัตว์เข้าค้ำคืนในตลาดมีน้ำและไฟฟ้าใช้ เจ้าของตลาดมักทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยปัญหาที่อาจเกิดขึ้นภายในตลาด เช่น การโง่งราคาการซื้อขาย นอกจากนี้ยังเน้นความสะดวกและสุขลักษณะของตลาด โดยร่วมมือกับหน่วยงานสาธารณสุขในท้องถิ่น เข้ามาพ่นรฆ่าเข้าตลาด เพื่อป้องกันโรคระบาดจากสัตว์ เช่น โรคเท้าเปื่อย หรือความไม่สะอาดในตลาดที่เกิดจากวัวที่นำเข้ามาจำนวนมาก เช่น อุจจาระและ ฉี่วัว อีกทั้งฝุ่นควันที่เกิดจากการย่างเดินของวัวและรถวิ่งเข้าออกตลอดทั้งวันภายในและภายนอกตลาดนัด และพบว่ากลุ่มพ่อค้าวัว แบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มพ่อค้าวัวควายต่างถิ่น กลุ่มพ่อค้าขายวัวควายในพื้นที่ และ กลุ่มนายทุนรับซื้อวัวควายที่มาจากจังหวัดต่างๆในภาคอื่น เช่น เพชรบุรี สุพรรณบุรี พิจิตร และ ตรัง เป็นต้น

ภายในพื้นที่ของตลาด มีการถมที่ดินและทำคันดินยกสูงขึ้นบริเวณขอบตลาดเพื่อสะดวกในการต้อนวัวขึ้นรถสิบล้อ รถเทรลเลอร์ หรือรถพ่วงขนาดใหญ่ที่มาจากต่างถิ่น ซึ่งเท่าที่เห็น ทะเบียนรถที่มาจากต่างภาค ได้แก่ สระบุรีและเพชรบุรี โดยจอดรอเตรียมขนวัวที่ซื้อแล้วขึ้นรถ ส่วนพื้นที่ตรงกลางของตลาดถูกทำให้เป็นที่ต่ำและมีขนาดใหญ่ เพื่อให้วัวและเจ้าของวัวที่เป็นพ่อค้าแม่ค้าวัวเข้าประจำที่รอจำหน่าย นอกจากนี้ยังมีอาคารโถงสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักของพ่อค้าแม่ค้าหรือเด็กๆ ที่ติดตามพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตายาย ระหว่างรอต่อรองราคาและซื้อขายวัว การซื้อขายวัวเกิดขึ้นท่ามกลางบรรยากาศร้อนแล้ง อบอ้าว เสียงตามสายเรียกเจ้าของรถ เจ้าของวัว และเสียงวัวที่ร้องอื้ออึง การต่อรองราคาซื้อขายทั้งแบบเหมาหลายตัวรวมกัน ซื้อแต่ละตัว หรือซื้อขายแบบแพคแม่คู่ลูกเสียงตอกหลักวัวเพื่อไม่ให้วัวเดินเพ่นพ่านปะปนกับวัวของเจ้าอื่น การฉีดยาด้วยสเปรย์สีแดงเพื่อแสดงว่าวัวได้ขายไปแล้วให้กับพ่อค้าเนื้อวัวที่มาจากโรงเชือดท้องถิ่นโดยตรงหรือกับพ่อค้าวัวต่างถิ่นรายใหญ่ ได้แก่ พ่อค้าจากเพชรบูรณ์ สระบุรี หรือ มุกดาหาร ที่จะนำวัวไปขายต่อที่มาเลเซีย เวียดนามและจีน และพ่อค้าวัวรายย่อยจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ และ อำนาจเจริญ ที่นำไปขายต่อหรือนำไปฆ่าเพื่อใช้ในการทำบุญต่างๆ เป็นต้น ขนาดและพันธุ์วัวที่นำมาขายส่วนมากเป็นวัวผสมขนาดกลางถึงใหญ่ เช่น พันธุ์ผสมบรามัน และ ชาร์โรเลส์ เป็นต้น

ภาพที่ 10 บรรยากาศในตลาดค้าวัว

ผู้หญิงที่ปรากฏตัวอยู่ในตลาดนัดค้าวัวการช่างในวันที่ผู้เขียนเข้าไปมีประมาณร้อยละ 20 นอกจากจะเป็นผู้ชายเกือบร้อยละ 80 ซึ่งคาดว่าผู้คนที่มาในตลาดนั้นประมาณไม่ต่ำกว่า 350 คน ผู้หญิงที่บอกผู้เขียนให้เรียกเธอว่า “เมียนายฮ้อย” ช่างมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับผู้หญิงที่เป็นคู่รักหรือภรรยาของนายฮ้อยเคนและนายฮ้อยคนอื่นๆ ในนวนิยายเรื่อง “นายฮ้อยทมิฬ” ที่นำมาทำเป็นภาพยนตร์โทรทัศน์ถึงสองครั้ง ในนวนิยายเรื่องดังกล่าวได้นำเสนอภาพให้ “ผู้ชายเป็นใหญ่” (Patriarchy) “ความเป็นชายชาตรีที่เข้มแข็ง” (Masculinity) และมีบทบาทใน “พื้นที่สาธารณะ” (Public Sphere) อย่างเข้มข้น นั่นคือ เป็นผู้นำ ผู้มีอำนาจ ตัดสินใจ มีความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว เป็นผู้พิทักษ์ ผู้มีความรอบรู้ทั้งการจัดการคน ทำธุรกิจวัว รู้เรื่องการรักษาการเจ็บป่วยด้วยยาพื้นบ้าน ผู้หารายได้อย่างเป็นกอบเป็นกำจากการขายวัว สามารถปราบปรามโจรผู้ร้ายที่คอยปล้นสะดมระหว่างการเดินทางในถิ่นทุรกันดารต่างๆ ผู้มีประสบการณ์ผ่านการย้ายถิ่นค้าขายวัวระหว่างภาคกลางและภาคอีสาน

ภาพที่ 11 ผู้หญิงหรือการซื้อขายวัว ณ ตลาดการช่าง

เพศภาวะในตลาดค้าวัวการช่าง

ความเป็นเพศภาวะในสังคมอีสานเมื่อพิจารณาจากการแบ่งงานทางเพศที่มีได้แยกชัดเจนเด็ดขาดระหว่างหญิงชายในพื้นที่การค้าวัว ทำให้เห็นว่าบทบาทของผู้หญิงในกิจกรรมการผลิตนี้ได้สร้างรายได้ให้กับครัวเรือนและมีความทับซ้อนกับบทบาทของผู้ชายด้านเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามงานศึกษานี้ ก็พบว่าผู้หญิงจำนวนมากในพื้นที่การศึกษามีได้เข้าถึงตลาดการค้าวัวเหมือนกับผู้หญิงบางคนที่มีโอกาสติดตามสามีเพื่อซื้อขายวัว ณ ตลาดค้าวัว

เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญได้แก่ อิทธิพลของสังคมแบบชายเป็นใหญ่ การลดลงของภาคเกษตรกรรม และ อดีตนโยบายและโครงการของรัฐในการสนับสนุนการผลิตปศุสัตว์เพื่อป้อนตลาด เงื่อนไขสองประการนี้กลายเป็นข้อจำกัดของผู้หญิงจำนวนที่ไม่สามารถเข้าถึงตลาดค้าวัวได้

เงื่อนไขการเข้าถึงตลาดค้าวัวของผู้หญิง

ผู้หญิงที่ปรากฏตัวในตลาดนัดค้าวัว มีเพียงไม่เกิน 20 เปอร์เซนต์ของพ่อค้าวัวที่มีมากกว่า 300 คน ที่มาตลาดนัด ในแต่ละครั้งที่มีการเปิดตลาด จากการศึกษาพบว่า เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงบางกลุ่มสามารถเข้าถึงตลาดค้าวัวคือ ความพล่าเถื่อนของการแบ่งงานกันทำระหว่างหญิงชาย บทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัว และ ความทันสมัย เศรษฐกิจแบบตลาด และ ทู

ความพล่าเถื่อนของการแบ่งงานกันทำระหว่างหญิงชาย

งานศึกษาชิ้นนี้พบว่าหญิงและชายในสังคมชนบทอีสานมักมีบทบาทเหลื่อมซ้อนในการทำกิจกรรมการผลิต ผู้หญิงมีความสามารถทำงานหลายอย่างเหมือนกับผู้ชาย เพียงแต่งานบางอย่างที่ใช้แรงงานมากซึ่งเกินกำลังที่ผู้หญิงจะทำได้จะทำโดยผู้ชาย การเหลื่อมซ้อนของบทบาทหญิงชายในด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏในสังคมชนบทอีสานเปิดโอกาสให้ผู้หญิงบางคนสามารถออกจากบ้านมากับสามีและช่วยสามีขายวัวและผู้หญิงหลายคนทำหน้าที่หลักในการเจรจาขายวัวแทนสามี เช่นกรณีของนายหมอก ซึ่งเป็นฮ้อยคนหนึ่งที่กำลังดูแลวัวคู่แม่-ลูกที่เป็นของตน ซึ่งนายหมอกและเพื่อนๆนายฮ้อยของนายหมอกซึ่งเป็นเครือข่ายค้าวัวกลุ่มเดียวกันได้เสนอขายวัวแม่ลูกซึ่งมีขนาดตัวไม่ใหญ่นักให้ในราคา 13,000 บาท แต่ลูกค้าซึ่งเป็นเมียนายฮ้อยที่มาจากจังหวัดอื่น ๆ มีความต้องการซื้อวัวของนายหมอก ลูกค้าหญิงคนนี้จะขอต้อราคาลง ส่วนสามีของเธอไม่ได้พูดอะไร ปลอมให้ภรรยาเป็นผู้ต่อรองราคาแต่ผู้เดียว

บทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัว

งานศึกษาชิ้นนี้พบว่าผู้หญิงถูกสอนโดยระบบสังคมให้ทำหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัวนอกเหนือจากการทำงานบ้าน จึงเห็นได้ว่าผู้หญิงมีบทบาทสร้างรายได้ผ่านการซื้อขายวัวในตลาดค้าวัว เช่นกรณีของนางสายใจ¹ อายุ 51 ปี ชาวกันทรารมย์ เธอและสามีได้ตัดสินใจร่วมกันในการเลี้ยงวัวขายและนำไปขายที่ตลาดนัดวัวบ่อยครั้งโดยไปกับสามี เธอเล่าว่าการหารายได้เพื่อครอบครัวเป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับเธอเพราะต้องการเงินก้อนใหญ่มาลงทุนปลูกพืชหน้าแล้ง ได้แก่ ข้าวโพด ปัจจุบันเธอมีวัว 10 ตัวและวัวจะออกลูกทุกๆปี นับตั้งแต่ที่ตัดสินใจเลี้ยงวัวกว่า 5 ปีมาแล้ว ครั้งแรกเธอได้ยืมเงินจากโครงการเงินกู้เอส เอ็ม แอล (SML) ของรัฐบาลมาซื้อวัว 1 ตัว รายได้จากการเลี้ยงวัว ในวันที่ถูกสัมภาษณ์ เธอขายวัวได้ 65,000 บาท รวมต้นทุนและกำไร เงินที่ได้ถือว่าเป็นเงินก้อนใหญ่สำหรับสายใจเพราะคาดว่าจะสามารถนำมาลงทุนทำไร่ ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและจ่ายหนี้ ธกส. และกองทุนเงินล้านบางส่วน เธอเล่าต่อว่าการหาเงินเพิ่มด้วยตัวเองมีความสำคัญและจำเป็นเพื่อเลี้ยงครอบครัว เพราะหากต้องรอขอเงินลูกที่ทำงานต่างถิ่น ก็ไม่พอเพียงกับค่าใช้จ่ายและหนี้สินเพราะที่นาที่เหลืออยู่หลังจาก

¹ ชื่อที่ปรากฏในบทความนี้เป็นชื่อสมมุติทั้งหมด

แบ่งกับพี่น้องๆแล้วไม่เกิน 5 ไร่ ซึ่งบางครั้งผลผลิตข้าวที่ผลิตได้ก็ไม่พอทั้งปี เธอจึงจำเป็นต้องหารายได้เพิ่มเติมจากการขายวัว

ความทันสมัย เศรษฐกิจแบบตลาด และ ทุน

เศรษฐกิจตลาดที่ขับเคลื่อนด้วยกระบวนการโลกาภิวัตน์และความทันสมัยโดยเน้นการแสวงหารายได้ และเงินตราเป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญที่เอื้อให้ผู้หญิงเข้าถึงตลาดค้าวัวได้ง่ายขึ้น เนื่องจากผู้หญิงชนบทอีสานมักมีบทบาทเป็นแม่ค้า เพื่อสร้างรายได้จนเจือจรรอบครัว การมีพื้นที่ค้าขายที่สะดวก ย่อมเป็นปัจจัยเอื้อหนุนให้ผู้หญิงสามารถแสวงหารายได้มากขึ้น ดังที่ผู้หญิงคนหนึ่งในตลาดได้กล่าวว่าการมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกในการเข้าถึงตลาดนัดค้าวัวและภาคเอกชนสร้างตลาดวัวขึ้นในพื้นที่สี่แยกใหญ่เพื่อให้พ่อค้าแม่ค้าวัวสามารถนำวัวเข้ามาขายในตลาดได้สะดวกและง่ายขึ้น ดังเช่นตลาดค้าวัวที่รัฐได้ขยายถนนเป็น 4 ช่องทางจราจร จึงเกิดความสะดวกในการเดินทางมากขึ้นสำหรับเธอและสามีในการเข้าถึงตลาด

นอกจากนี้ การมีทุนของผู้หญิงทั้งทุนทรัพยากรได้แก่ที่ดิน หญ้า พาง แหล่งน้ำ และ ทุนความรู้ที่เกี่ยวกับการเลี้ยงและซื้อขายวัวที่เกิดจากการสะสมทั้งจากการบอกเล่าจากสามีและการสังเกตด้วยตัวเอง ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงสามารถเข้าถึงตลาดค้าวัวได้มากขึ้น เช่น กรณีของนางทองคำที่เป็นชาวบ้านที่อำเภออย่างชุมน้อยที่มีที่ดินเลี้ยงวัวในที่ดินของตัวเอง มีพางข้าวจากการทำนาที่เก็บเอาไว้ให้วัวในช่วงหน้าแล้งและชุดบอบาตาลในที่ดินเพื่อนำน้ำมาให้วัวกิน หรือกรณีนางราตรีในอำเภอกันทรารมย์ที่จัดสรรที่ดินส่วนหนึ่งให้ปลูกหญ้าเนเปียร์เพื่อเลี้ยงวัวขาย ปัจจัยเหล่านี้สนับสนุนให้ผู้หญิงอีสานในพื้นที่ศึกษาเข้าถึงตลาดค้าวัวได้มากกว่าผู้หญิงอีสานทั่วไป นอกจากนี้พบว่าแม่ลำดอน เจ้าของฟาร์มวัวขนาดใหญ่ในอำเภอราศีไศล ซึ่งผลิตวัวระดับพรีเมียม มีวัวมากกว่า 500 ตัว ประกอบไปด้วยสายพันธุ์บราห์มัน ชาโดเร และบราซิล โดยวัวทั้งหมดจะถูกเลี้ยงในคอก และให้อาหารทางราง โดยวัวทั้งหมดจะถูกเลี้ยงในคอกที่ใช้เงินลงทุนทำเป็นอย่างดีและมีมาตรฐาน วัวถูกให้อาหารผสมและหญ้าทางรางไม้ที่อยู่ในคอก เจ้าของฟาร์มได้ปลูกหญ้าเนเปียร์ในพื้นที่ 50 ไร่ในที่ดินของตนเอง เพื่อให้เพียงพอต่อวัวจำนวน 500 ตัว แม่ลำดวล เล่าว่าการเข้าถึงตลาดนั้นง่ายมากเพราะมีคนมารับซื้อที่คอกวัวของตนและนำไปขายต่อที่ตลาดค้าวัวหรือไม่ก็นำไปที่โรงฆ่าสัตว์

เงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถเข้าถึงตลาดค้าวัว

งานศึกษานี้พบว่าผู้หญิงชนบทอีสานส่วนใหญ่ในพื้นที่การศึกษาไม่สามารถเข้าถึงตลาดค้าวัวได้ เหมือนกับผู้หญิงบางคนที่ยกเล่ามาข้างต้น เนื่องจากอิทธิพลการกดทับของระบบสังคมแบบชายเป็นใหญ่ที่ยังกำหนดบทบาทผู้หญิงให้ทำงานบ้าน อดคิดของโครงการของรัฐด้านการผลิตปศุสัตว์ และ ความรู้ค้าวัวคือความรู้จากพ่อสู่ลูกชาย

ระบบสังคมแบบชายเป็นใหญ่

ผู้หญิงจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงตลาดค้าวัวได้เพราะสามี พ่อ พี่ชาย หรือญาติที่เป็นชายรวมทั้งญาติผู้หญิงต่างเห็นว่าพื้นที่ตลาดค้าวัวไม่เหมาะกับผู้หญิงเพราะตลาดเป็นพื้นที่ของการใช้พลังกำลังและความแข็งแกร่ง

ของร่างการในการขนส่งวัว การเอาวัวขึ้นรถและเอาวังลงจากรถกระบะ อีกทั้งกลุ่มคนในตลาดมาจากต่างถิ่นและมีหลากหลายกลุ่มที่ไม่อาจไว้วางใจได้ หรือ ถูกโกงได้ง่ายหากไม่รู้เท่าทัน การสร้างภาพเหมารวมแบบนี้ทำให้ผู้หญิงจำนวนมากขาดโอกาสในการเข้าตลาดค้าวัว ในขณะที่ผู้หญิงจำนวนหนึ่ง สามารถเข้าถึงตลาดวัวและมีบทบาทสำคัญในตลาดเพราะสามีของผู้หญิงบางคนได้ชักชวนภรรยาของตนเพราะเห็นว่ามีความสามารถในการซื้อขายวัว รวมทั้งทำหน้าที่ช่วยเก็บรักษาเงินจำนวนมากไว้ได้

ผู้หญิงจำนวนมากไม่ได้มาที่ตลาดค้าวัวเพราะต้องทำงานบ้าน เลี้ยงลูก และทำงานภาคเกษตรกรรมอื่นๆ เช่น ทำไร่ข้าวโพด มันสำปะหลัง และอื่นๆ จากการสัมภาษณ์ผู้หญิงคนหนึ่งที่มาที่ตลาดค้าวัวทุกครั้งกับสามี เธอเล่าว่า การที่เธอได้ออกมาที่ตลาดกับสามีนั้นเพราะเธอไม่ต้องทำงานบ้านเหมือนกับผู้หญิงคนอื่นๆ เพราะมีลูกสาวอยู่ที่บ้านทำหน้าที่งานบ้านแทนเธอทุกอย่าง เธอจึงไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับงานครัว เช่น หุงข้าว ทำอาหาร ซักผ้า และดูแลความสะอาดบ้าน หรือบางคนไม่สามารถออกมากับสามีเพราะต้องเลี้ยงดูลูกที่ยังเล็กที่บ้าน เป็นต้น การอยู่บ้านของผู้หญิงที่ไม่ได้ไปตลาดค้าวัวนอกจากจะทำงานงาน ภาคเกษตรกรรมอื่นๆ แล้ว พวกเธอต้องเลี้ยงวัว เช่น แม่สมปอง ซึ่งเป็นชาวอำเภอยางชุมน้อย ทำหน้าที่เลี้ยงวัวให้กับลูกชายและสามีผู้ทำหน้าที่ออกไปซื้อวัวมาขุนให้อ้วนก่อนประมาณสองอาทิตย์ โดยแม่สมปองทำหน้าที่เลี้ยงวัวดังกล่าวทั้งหาหญ้าและน้ำให้วัวกิน เมื่อวัวอ้วนขึ้นพร้อมจะขาย ทั้งสามีและลูกชายจะขนวัวขึ้นรถไปขายที่ตลาด สามีทำหน้าที่เก็บเงินจากการขายวัวเพื่อนำเป็นทุนซื้อวัวต่อไป จะให้เงินจากการขายวัวกับแม่สมปองเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

อดีตของโครงการของรัฐด้านการผลิตปศุสัตว์และเงินลงทุน

โครงการรัฐในการส่งเสริมการเลี้ยงวัวมีเคาระะบุว่าเป็นโครงการเพื่อการพัฒนาศักยภาพของผู้หญิง เห็นได้จากเมื่อประมาณสองปีที่ผ่านมา รัฐได้ส่งเสริมการเลี้ยงวัวผ่านโครงการ SML และ “โครงการสร้างเสริมรายได้ให้แก่เกษตรกรรายย่อย” เพื่อสร้างทักษะและส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตร ในชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอยางชุมน้อยเข้าถึงกองทุนเพื่อนำเงินมาซื้อวัวและร่วมกันจัดการหาอาหารและดูแลวัวในนามกลุ่มเกษตรกรซึ่งมีสมาชิกและนำวัวออกไปขายที่ตลาด การที่โครงการดังกล่าวมิได้ระบุว่าเป็นโครงการสำหรับผู้หญิงทำให้สมาชิกส่วนใหญ่ของโครงการเป็นผู้ชาย นอกจากนี้กลุ่มพ่อค้าวัวควายส่วนใหญ่จะกู้ยืมเงินระยะสั้นกับนายทุนในท้องถิ่น ผู้ทำหน้าที่ออกไปกู้คือสามี จากการสัมภาษณ์นายเพชร ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอกันทรารมย์ พบว่าเขาได้ยืมเงิน จากนายทุนท้องถิ่น ร้อยละ 5 ซึ่งเป็นการยืมระยะสั้น 2-3 วัน เพื่อนำไปซื้อวัวไปขายที่ตลาดนัดวัวควาย โดยที่เขาเป็นคนไปซื้อและขายวัวด้วยตนเอง ดังที่นายเพชร กล่าวว่า “เงินก้อนหลักแสนไม่ได้หาง่ายๆ ถ้าไม่ยืมเงินนายทุนมาซื้อวัวก็ไม่มีจะเอาเงินมาจากไหน” (เพชร, สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2562)

ผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่กู้เงินจากเพื่อนบ้านมาซื้อวัวเพราะเห็นว่าการซื้อขายวัวเป็นกิจกรรมของผู้ชาย หรือกรณีของนายสัมฤทธิ์ ที่เล่าว่าการลงทุนในครั้งแรกของตนมาจากการใช้เงินเก็บของตนเองที่ได้จากการทำงานมา ใช้ลงทุนที่แนะนำโดยพ่อ โดยเงินเริ่มต้นที่ใช้ลงทุนมีประมาณ 5-6 หมื่นบาท นายสัมฤทธิ์กล่าวว่า “เริ่มแรกตนเริ่มมากับเพื่อนบ้าน โดยใช้เงินลงทุนครั้งแรกในการลงทุนซื้อขายวัว-ควาย ประมาณ 6-7 หมื่น” (สัมฤทธิ์, สัมภาษณ์,

13 กรกฎาคม 2562) ส่วนกรณีของนางนุชชาวอำเภอยางชุมน้อย ผู้ซึ่งไม่มีโอกาสเข้าถึงตลาดค้าวัวเลยแม้ว่าต้องการมีอาชีพนี้เหมือนกับเพื่อนบ้านหญิงและชายบางคนที่น่าวัวไปขายหรือไปซื้อวัวมาขุนแล้วนำกลับไปขายที่ตลาด เธอไม่มีทุนมากพอที่จะซื้อวัวมาเลี้ยงขาย เธอกล่าวว่าการซื้อวัวต้องอาศัยเงินก้อนใหญ่มาก หากซื้อมาตัวเดียวก็ไม่คุ้มค่า ต้องใช้เงินไม่ต่ำกว่าแสนบาทในการซื้อวัวมาสักสามสี่ตัวเพื่อจะได้มีกำไรเป็นเงินก้อนใหญ่

ความรู้ค้าวัวคือความรู้จากพ่อสู่ลูกชาย

โดยประเพณีแล้ว การค้าวัวและเข้าสู่การเป็นพ่อค้าวัวเป็นเรื่องที่ถูกสอนจากพ่อสู่ลูกชายมิใช่จากแม่สู่ลูกสาวหรือจากพ่อสู่ลูกสาว จากการสัมภาษณ์ทราบว่า ผู้ค้าวัวแต่ละคนมีประสบการณ์การค้าวัว มาตั้งแต่อดีตโดยเริ่มเรียนรู้จากรุ่นพ่อแม่จนกระทั่งถึงรุ่นของตนเองรวมทั้งการเรียนรู้เพิ่มเติมด้วยตนเอง เช่นกรณีของนายสำรองที่เรียนรู้การค้าขายวัวจากพ่อในช่วงเป็นเด็ก และจากพ่อค้าวัวคนอื่นๆ โดยนายสำรองกล่าวว่า “เรียนรู้วิธีการค้าขายกับพ่อแม่ในตอนวัยเด็ก ซึ่งวัวที่นำไปขาย จะเป็นวัวที่รับซื้อตามหมู่บ้าน โดยทราบจากผู้ที่ต้องการขาย ด้วยวิธีการ “ปากต่อปาก” จากคนที่ตนเองเคยซื้อด้วย” (สำรอง, สัมภาษณ์, 29 มิถุนายน 2562) ปัจจุบันนายสำรองได้ยึดอาชีพนี้เป็นอาชีพหลัก ซึ่งนอกจากจะขายที่ตลาดแห่งนี้แล้วยังนำวัวไปขายที่ตลาดอำเภวารินชำราบด้วย ซึ่งปัจจุบันนายสำรองเลี้ยงวัวเพื่อสำหรับขายอยู่ จำนวน 8 ตัว และรอให้วัวโตเต็มที่แล้วจะนำมาขาย โดยวัวที่นายสำรองเคยขายได้ราคาสูงสุดคือวัวพ่อพันธุ์ ขายได้ในราคา 60,000 บาท สำรองเล่าต่อว่า พ่อจะไม่ได้สอนการค้าขายวัวให้กับลูกสาวเพราะเห็นว่าการค้าขายวัวเกี่ยวข้องกับการใช้พลังกำลังขย่ายัวและมีอันตรายและอาจถูกโกงหรือทำร้ายได้กันได้ง่ายซึ่งมีความเสี่ยงต่อผู้หญิง

อำนาจการต่อรองภายใต้การแบ่งงานทางเพศที่มีได้แยกชัดเจนเด็ดขาด

การเรียนรู้การค้าขายและต่อรองราคาผ่านความเป็นหญิง

ผู้หญิงที่เข้ามาในตลาดค้าวัวส่วนมากมากับสามีที่เป็นนายฮ้อย ญาติผู้ชาย และและเครือข่ายพ่อค้าแม่ค้าวัวด้วยกัน ผู้หญิงมักใช้ความเป็นผู้หญิงการต่อรองซื้อขายวัว เช่น น้ำเสียงที่ไม่แข็งกระด้าง ความอดทน ความใจเย็น และ ใช้ภาษาและความความละเอียดอ่อนของน้ำเสียงในการพูดคุยอยู่ตลอดเวลา จากการสังเกตพบผู้หญิงในตลาดค้าวัว จึงเห็นภาพของผู้หญิงที่มีความสามารถในการต่อรองราคาและการซื้อขายไม่แพ้ผู้ชาย ในขณะที่ผู้หญิงหลายคนเป็นคนควบคุมเงินและสะพายกระเป๋าเอง พวกมันติดตัวเพื่อป้องกันตนเอง หรือ หลีกเลี่ยงกรณีพบว่ากลุ่มผู้หญิงบางคนจะเป็นคนช่วยสามีเรียกความสนใจเมื่อต้องตกลงซื้อขายกันด้วยน้ำเสียงอ่อนนุ่่ม หลังจากนั้นผู้ชายจะเป็นคนคุยเจรจาท่อ เมื่อเห็นว่าเหมาะสมจะตกลงซื้อขายกัน และผู้หญิงบางคนให้ผู้วิจัยเรียกเธอว่าเมียนายฮ้อย เพราะมีคนในตลาดเรียกผู้ชายค้าขายวัวว่านายฮ้อย

ภาพที่ 12 กลุ่มนายฮ้อยและเมียนายฮ้อย ณ ตลาดค้าวัว (2562)

ตลาดกลายเป็นพื้นที่ของการต่อรองและจับตัวตนให้ผู้หญิงมีความโดดเด่น กล่าวคือผู้หญิงใช้เทคนิคการต่อรองราคาผู้ที่มาจากความสามารถในการต่อรองเจรจาของผู้หญิงที่มีมากกว่าผู้ชาย โดยจุดมุ่งหมายสูงสุดคือต้องการได้กำไรจากการซื้อขายวัวเป็นหลัก ซึ่งในตลาดค้าวัวมีทั้งการนำวัวมาขายและผู้หญิงทำหน้าที่ขายวัวหากผู้หญิงมาด้วย และ นายฮ้อยและภรรยาที่เข้ามาหาซื้อวัวเพื่อนำไปขายต่อในอีกตลาดอื่นๆ เพราะผู้ค้าในตลาดที่นำวัวมาขายบางคนจะซื้อ-ขาย ในรูปแบบ ซื้อมาขายไป เช่นกรณีนางฮ้อยซึ่งเล่าว่า เมื่อตนนำวัวมาขายที่ตลาด เมื่อขายเสร็จแล้วจะหาซื้อวัวในตลาดเดิมเพื่อนำไปขายในตลาดแห่งอื่นๆต่อไป จะหมุนเวียนในลักษณะแบบนี้ตลอด ส่วนวัวที่ซื้อมา ถ้ามีขนาดเล็กจะนำกลับไปเลี้ยงที่บ้านให้มีขนาดพอเหมาะจึงจะนำมาขายต่อไป หรือบางกรณีจะนำวัวของตนและวัวญาติมาขายเมื่อขายหมดแล้วก็จะกลับบ้าน

การเดินทางไปขายวัวในตลาดหลายแห่งเป็นวิธีการต่อรองของผู้หญิงในตลาดค้าวัวได้เช่นกัน เพราะผู้หญิงเรียนรู้ว่าสามารถเพิ่มราคาวัวได้เมื่อเปลี่ยนไปขายอีกตลาดหนึ่ง เช่น กรณีของ พิสมัย แม่ค้าวัวอายุ 50 ปี ที่เดินทางมาจากอำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อซื้อขายวัวกับสามีโดยมีรถบรรทุกคันใหม่ที่ออกมาได้ไม่กี่ปี กล่าวว่า“วันเสาร์ได้ไปซื้อขายที่ตลาดกันทรลักษณ์ หลังจากนั้นก็มารอซื้อขายที่ตลาดอุบลราชธานี และวันนี้มาซื้อขายที่ตลาดอุทุมพร หลังจากพักผ่อนช่วงเย็นในวันเดียวกันนี้จะเดินทางต่อไปที่ตลาดยโสธร ซึ่งยังไม่แน่ใจว่าจะเดินทางไปตลาดร้อยเอ็ดไหม” (พิสมัย, สัมภาษณ์, วันที่ 22 มิถุนายน 2562) การเดินทางไปขายวัวหลายที่ทำให้เพิ่มอำนาจต่อรองให้กับผู้หญิงในการเสนอราคาขายวัวเพราะพวกเขารู้ดีว่าตลาดไหนสามารถขายวัวได้ราคาดีกว่ากัน

กรณีผู้ซื้อว่า พบว่าทั้งผู้ชายและผู้หญิงใช้วิธีการและกลยุทธ์คล้ายๆกันในการต่อรองเพื่อให้ได้ราคาที่ราคาถูกและสวยงาม เหมาะสำหรับนำไปขายต่อหรือเก็งกำไรต่อ เช่น วันตัวหนึ่งถูกเรียกราคาตัวละ 20,000 บาท หากราคาสูงไปพ่อค้าอาจต่อรองราคาเหลือเพียง 15,000 บาท ถ้าผู้เสนอราคาพอใจก็ขายให้ แต่ถ้าไม่พอใจก็เรียกราคาเพิ่มหลังจากต่อรอง หากตกลงกันได้ผู้ซื้อก็ขีตสีว่าที่ตนซื้อไว้แล้ว หากตกลงกันไม่ได้คนซื้อก็ปฏิเสธและเดินไปหาตัวใหม่ การซื้อขายต่อรองราคาของแต่ละคนจะมีเพื่อนในกลุ่มทั้งหญิงและชายที่เดินทางมาด้วยกันเพื่อช่วยเหลือกันในการปั่นราคาให้สูงขึ้น แต่การซื้อขายในตลาดบางกรณีจะทำได้มาด้วยกันและเดินผ่านมาเพื่อตกลงซื้อ กระตุ้นให้คนที่สนใจในตัวเดียวกันมีความอยากได้และเสนอราคาที่เหมาะสมกว่าให้ อย่างไรก็ตาม พบว่าผู้หญิงมีเทคนิคการต่อรองได้ในการซื้อขายดีกว่าผู้ชาย เพราะมีความอดทนในการต่อรองราคาและใช้น้ำเสียงที่ฟังดูประทับใจและอ่อนหวานในการเจรจามากกว่าผู้ชาย ซึ่งจากการสังเกตการณ์ซื้อวัวของผู้หญิงคนหนึ่ง พบว่าเธอมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการต่อรองราคาไม่แพ้สามี แต่ข้อแตกต่างของเธอกับสามีคือเมื่อต่อรองซื้อวัว เธอใช้ภาษาที่อ่อนนุ่มและเรียกร้องความสนใจจากคนขาย ในขณะที่สามีจะพูดตรงไปตรงมาและแสดงสีหน้าไม่พอใจกับราคาแล้วเดินหนีไปเลยหากตกลงไม่ได้ แต่วิธีการของเธอคือการเดินวนใกล้ๆ แล้วทำท่าที่เหมือนชอบแต่ยังลังเล และขอให้คนขายลดราคาให้ สุดท้ายเมื่อผู้เสนอราคาไม่มีท่าทีว่าจะลดราคาให้ เธอก็ยังไม่ปฏิเสธไปเลย เพียงบอกว่าจะไปเดินสำรวจดูบริเวณอื่นก่อนแล้วจะกลับมาดูอีกครั้ง

การต่อรองของผู้ค้าวัวไม่ว่าหญิงหรือชายมักใช้เครือข่ายของตนเป็นเครื่องมือช่วยให้การซื้อขายวัว และเพื่อให้การขายเป็นไปอย่างรอบคอบและไม่ถูกเอาเปรียบจากผู้ซื้อหรือผู้ขายคนอื่นๆ เครือข่ายของผู้ค้าวัวทั้งเกิดจากคนในพื้นที่เดียวกันที่มาด้วยกันประจำและเกิดจากการหาเพื่อนใหม่ที่พบกัน ณ ตลาดค้าวัว อย่างกรณีของนางกานต์ นางสม และ นางมี ทั้งสามคนมาจากคนละจังหวัดแต่มาพบกันที่ตลาด ในครั้งแรกได้มาจอตลอดและผูกวัวใกล้ๆกัน จากนั้นจึงได้ผูกมิตรกัน และพึ่งพาอาศัยกันและกันระหว่างอยู่ในตลาดได้แก่ การดูวัวให้ระหว่างอีกฝ่ายเดินไปสืบราคาวัว ณ จุดอื่นๆ การเฝ้าของใช้และ อาหาร การตรวจสอบว่าเงินที่ซื้อขายเป็นเงินปลอมหรือไม่ ผู้หญิงที่มาในตลาดค้าวัวมักเป็นผู้ถือกระเป๋าเงิน ทำหน้าที่รับเงินกรณีนำวัวมาขาย หรือ ทำหน้าที่จ่ายเงินกรณีมาซื้อวัวไปขายต่อ การทำหน้าที่ปั่นราคาให้สูงขึ้นเมื่อจะขายวัว หรือ ปั่นราคาให้ลดลงเมื่อเพื่อนๆในกลุ่มต้องการซื้อวัว รวมทั้งสามารถขายวัวแทนกันได้เพราะได้ตกลงบอกราคาให้แต่ละตัวให้กับเพื่อนในกลุ่ม

ความรู้เกี่ยวกับวัว

นายฮ้อยมักจะให้ภรรยาของพวกตนเสนอราคาขายวัวมากกว่าตนเพราะมีความสามารถในการอธิบายพันธุ์ลักษณะวัว อายุ และ ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการซื้อวัวของพวกเขาได้ดีมากตนเอง สามีบางคนเพียงทำหน้าที่เสริมข้อมูลให้กับภรรยาเกี่ยวกับคุณสมบัติทางกายภาพของวัว ผู้ชายเรียนรู้วิธีการซื้อขายวัวจากพ่อ เช่น กรณี พ่อลี นายฮ้อยที่มีประสบการณ์ในการซื้อขายวัวตั้งแต่วัยรุ่น ซื้อขายวัวมาโดยตลอดถึงปัจจุบันราว 30 ปีมาแล้ว เดินทางมาที่ตลาดพร้อมกับหลานชายอายุ 14 ปีที่เป็นลูกมือในการจับเชือกวัวหนุ่ม 3 ตัวยืนอยู่ใกล้ๆกัน กล่าวว่าวันนี้เดินทางมาพร้อมกับหลานชายและเครือข่ายนายฮ้อยจากตำบลขามใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี พร้อมกับ

บรรพบุรุษทั้งหมด 10 ตัว ตอนนี้อายออกไปแล้ว 6 ตัว ตัวหนึ่งถูกดึงแยกเดินไปจุดอื่นในขณะที่วัวรุ่น 3 ตัวถูกจับให้อยู่ใกล้กันเพื่อเตรียมต่อรองราคากับพ่อค้าที่สนใจเดินผ่านไปมาแถวนี้ พ่อเผ่าลึกลับว่า “วัวที่เอามาขายในวันนี้มาจากการลงมือต่อรองราคากับชาวบ้านที่เลี้ยงในหมู่บ้าน บางคนเรียกราคาขายค่อนข้างสูงเพราะเขารู้เกี่ยวกับราคาซื้อขายของตลาด แต่เราต้องมีวิธีการในการต่อรองเพื่อให้ได้ราคาต่ำและเอามาขายไม่ให้ขาดทุน” (ลี, สัมภาษณ์, 2562) ในขณะที่ผู้หญิงได้ความรู้เกี่ยวกับวัวจากสามีและจากการสังเกตของตนจากการค้าขายวัวมาเป็นเวลานานในตลาดนั้นจนรู้ได้ว่าวัวประเภทไหนขายได้ราคาดี ซึ่งสอดคล้องกับความรู้ของผู้ชายเกี่ยวกับลักษณะวัวที่กล่าวมาแม้จะไม่มีความรู้ที่ลึกซึ้งเรื่องวัวเท่ากับเพศชาย

สำหรับผู้ชายที่ไม่มีภรรยาด้วยอธิบายว่าเทคนิคการต่อรองราคาว่าขึ้นอยู่กับคำแนะนำข้อมูลทางกายภาพและชีวภาพของวัวเป็นหลักและขึ้นกับเทคนิคในการนำเสนอของแต่ละคน โดยส่วนใหญ่แล้ว นายฮ้อยที่ต้องการซื้อวัวมักจะดูลักษณะวัวว่ามีลักษณะอย่างไร แข็งแรงดีหรือไม่ ลักษณะของวัวว่าขายง่ายหรือไม่ และลักษณะความสัมพันธ์ของผู้ชายหรือผู้ซื้อว่ามีความเป็นมิตรหรือไม่ ส่วนบางคน เช่น กรณี นายรวยได้กล่าวถึงเทคนิคการขายว่า ตนเองไม่ได้ใช้เทคนิคใดๆ นอกจาก “ซื้อถูก ขายดีหมด” คือ เมื่อสามารถซื้อวัวได้มาในราคาที่ถูกลง ก็ขายหมดเร็วเพราะตนจะได้ตั้งราคาที่สูงเกินไป สำหรับผู้ค้าวัวขายบางคนมีเทคนิคในการขายคือการตั้งราคาที่สูงไว้เพื่อให้ผู้ซื้อได้ต่อรองราคาว่า เช่นกรณีนายบุญมีที่ส่วนใหญ่จะตั้งราคากำไลอยู่ที่ 500 – 1,000 บาท/ตัว เท่านั้น ซึ่งจะลดได้สูงสุดเหลือแค่ 500 บาท โดยตนให้เหตุผลว่า “ขายได้เท่านั้นก็พออยู่พอกิน” แล้ว อีกอย่างคือการตั้งราคาไว้สูงๆ ก็เพื่อให้ลูกค้าได้ต่อรองราคาลงเท่านั้นเอง” (บุญมี, สัมภาษณ์, วันที่ 29 มิถุนายน 2562) และ การมีความรู้ประสบการณ์ที่เคยเลี้ยงวัวมาเป็นเวลานานทำให้รู้เกี่ยวกับเทคนิคการดูลักษณะวัวเป็นอย่างดี เช่น กรณีของพ่อวันตา ผู้เลี้ยงวัวในอำเภอกันทรารมย์กล่าวว่าวัวที่ขายได้ราคาดีมักเป็นวัวหน้าตาหางดก ถ้าอยู่กับผู้เลี้ยงตั้งแต่แรกเกิดจะเป็นวัวที่สร้างโชคให้กับผู้เลี้ยง แต่ถ้าผู้เลี้ยงซื้อวัวลักษณะนี้มาจากบุคคลอื่นมาเลี้ยงจะมีอันเป็นไป วัวที่มีเต้านมใหญ่ ถ้าซื้อว่าเพศเมียหัวนมใหญ่ เมื่อมีลูกลูกจะกินนมไม่ได้และตายในที่สุด วัวที่มีหนังหนา วัวหนังจะตัวใหญ่ วัวที่มีท้องคล้ายกับเรือสำเภาและเป็นวัวที่ให้ออกง่าย

การใช้เทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่

ผู้ค้าวัวทั้งชายและหญิงได้นำเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่คือโทรศัพท์มือถือมาใช้ในการติดต่อซื้อขายวัว เพราะพ่อค้าวัวบางคนกล่าวว่าการหาซื้อวัวไม่ได้ง่ายเพราะคนเลี้ยงวัวขายในแต่ละหมู่บ้านมีไม่มาก เช่น กรณีของนายสมศักดิ์ ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์ในการซื้อขายวัวควายว่าใช้หลายวิธี เช่น ซึ่งได้กล่าวว่า “ทุกวันนี้โทรศัพท์คือเป็นส่วนสำคัญในการติดต่อสื่อสาร ถ้าไม่มีโทรศัพท์ธุรกิจนี้ไปไม่รอด” เนื่องจากทุกวันนี้วัวหาซื้อยากหมู่บ้านหนึ่งมีผู้เลี้ยงวัวประมาณ 4-5 คน การจะตะเวนหาซื้อวัวจึงเป็นเรื่องยาก การมีโทรศัพท์มือถือจึงช่วยในการติดต่อกับคนขายวัวได้สะดวกขึ้น และช่วยในการตัดสินใจของคนเลี้ยงวัวที่การขายควายได้ง่ายขึ้นเพราะเห็นภาพของวัวผ่านแอปพลิเคชัน ไลน์หรือเฟซบุ๊ก เนื่องจากไม่ต้องเดินทางมาขายวัวเหมือนในอดีต เพียงโทรหาผู้รับซื้อควายจะเข้าไปตกลงราคาถึงที่ นอกจากนี้ยังการสร้าง niềmเชื่อใจในการซื้อและขายวัว หรือกรณีของนางนวล เธอ

เล่าว่าเธอใช้โทรศัพท์และแอปพลิเคชันบ่อยๆ เช่น ไลน์ และ เฟสบุ๊ก เช่นกัน ในการนัดให้เพื่อนๆ ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันแต่ไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันมาพบกันที่ตลาดค้าวัวทุกครั้งและสอบถามราคาซื้อขายวัวกันล่วงหน้า รวมทั้งส่งภาพวัวของตนให้กับกลุ่มเพื่อนๆ ดูเพื่อแลกเปลี่ยนความเห็นเรื่องราคาขาย เป็นต้น ส่วนผู้สูงอายุไม่นิยมใช้สมาร์ทโฟนในการสื่อสารเรื่องวัว และพบว่าผู้หญิงรุ่นใหม่นิยมใช้สมาร์ทโฟนมากกว่าผู้ชายในการสื่อสารเกี่ยวกับการซื้อขายวัว

การร่วมกันตัดสินใจ

การต่อรองของผู้หญิงเกิดขึ้นผ่านการตัดสินใจร่วมกันระหว่างเธอ สามีและญาติที่มาซื้อขายวัวด้วยกัน สะท้อนเพศภาวะของสังคมอีสานนั่นคือบทบาททางสังคมของผู้หญิงมิได้ถูกจำกัดด้านงานบ้านแต่มีบทบาทในการร่วมตัดสินใจในเรื่องเศรษฐกิจของครัวเรือนร่วมกับสามีหรือพ่อแม่พี่น้อง เช่นกรณีของ “มะลิ” ผู้หญิงวัย 40 ซึ่งเดินทางมาจากอำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษพร้อมกับสามีชื่อเตี้ย วัย 50 ปี และน้ำชายชื่อจ้อย วัย 53 ปี ทั้งสามเดินทางไปทั่วตลาดแบบเกาะกลุ่มกันห่างๆ แบ่งหน้าที่กันต่อรองราคาวัวที่ตัวเองพอใจ เมื่อต่อรองราคาวัวที่เห็นว่าจะตัดสินใจซื้อแล้ว มะลิเป็นผู้ถือกระเป๋าเงิน และสามีและน้ำชายจะเดินมาถามมะลิจะซื้อว่าตัวนี้และขอความเห็นจากมะลิ ก่อนทั้งสามตัดสินใจร่วมกันว่าจะซื้อวัวตัวนั้นๆ หรือไม่

โดยสรุป การศึกษาเพศภาวะในตลาดการค้าวัวภายใต้บริบทอีสานยุคทุนนิยมและโลกาภิวัตน์จึงมีความสำคัญมากเพราะทำให้เห็นความไม่ชัดเจนของเส้นแบ่งระหว่างการแบ่งงานกันทำทางเพศในตลาดการค้าวัว ซึ่งเป็นการสร้างโอกาสให้ผู้หญิงอีสานบางกลุ่มเข้าถึงรายได้และอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการค้าขายวัวรวมทั้งมีทักษะความรู้เกี่ยวกับสินค้าวัวได้มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามผู้หญิงจำนวนมากที่ไม่สามารถเข้าถึงตลาดค้าวัว ก็ยังต้องเผชิญกับความท้าทายของอิทธิพลของระบบชายเป็นใหญ่ การถึงทุน และอคติของโครงการรัฐ ซึ่งสร้างความเหลื่อมล้ำระหว่างหญิงและชายในการเข้าถึงตลาดค้าวัว อีกทั้งไม่มีความเท่าเทียมกันภายในระหว่างผู้หญิง ในตลาดการค้าวัวและการเข้าถึงทุนและตลาด การเสริมสร้างความเข้มแข็งกับผู้หญิงในการพัฒนาจะเป็นทางออกหนึ่งในการจัดการความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างนายฮ้อยและเมียนายฮ้อยผู้เป็นสามีและพ่อค้าวัวคนอื่นๆ ให้เท่าเทียมกันมากขึ้นได้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกวรรณ มะโนรมย์ และ ธนพร ศรีสุขใส. 2561. รายงานวิจัยเรื่อง ผู้หญิงกับธรรมาภิบาลที่ดินในเขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดมุกดาหาร. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กนกวรรณ มะโนรมย์, ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, และสุรลภย์ ภูภักดี. 2558. สถานการณ์การใช้ที่ดินและการกระจายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนอีสาน. อุบลราชธานี: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กรมโยธาธิการและผังเมือง. 2561. ร่างรายงานการประเมินผลผังเมืองรวมจังหวัดศรีสะเกษ จัดทำโดย บริษัทอโรสจำกัด (เอกสารอัดสำเนา). ศรีสะเกษ.
- คำพูน บุญทวี. นายอ้อยทิมพ. 2539. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์ไต้ฝุ่น.
- จักรกริช สังขมณี. 2552. “พรมแดนศึกษาและมานุษยวิทยาชายแดน: การเปิดพื้นที่ สร้างเขตแดนและการข้ามพรมแดนของความรู้”. วารสารสังคมศาสตร์ (ฉบับพิเศษ) ข้ามพรมแดนความรู้แห่งสังคมศาสตร์ไทย: 60 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์, ปีที่ 20 ฉบับที่ 2, หน้า 209-266.
- เดิม วิพากย์พจนกิจ. 2542. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดิม วิพากย์พจนกิจ. 2546. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธิดา สารยา. 2552. อารยะธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ. เมืองโบราณ. ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ธิดา สารยา. 2539. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์. กรุงเทพฯ. เมืองโบราณด้านสุทธาการพิมพ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2557. ชนบทนิยมในการเมืองไทย. มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที 28 พฤศจิกายน - 4 ธันวาคม; 5-11 ธันวาคม 2557.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง ยรรยง อินม่วง และ มนต์ชัย ผ่องศิริ. 2562. เมืองขอนแก่น: การเติบโต ความท้าทายและโอกาส. นนทบุรี. สำนักพิมพ์สื่อดวง.
- พัฒนา กิตติอาษา. 2546. วิจัยอีสาน : วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน. นครราชสีมา : สาขาวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์ 2552. “เมืองคืออะไร ฤ เป็นเพียงคำถามที่ไร้สาระ”. วารสารสังคมศาสตร์ 1(21): 13-42.
- ยศ สัตตสมบัติ. 2555. “ชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” . ชนชายแดนกับการก้าวข้ามพรมแดน . ศูนย์ศึกษาความหลากหลาย: เชียงใหม่.

- วิลาศ โภธิสาร. 2536. รถไฟฟ้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ระหว่างปี พ.ศ. 2469-2484. ปริญญาโท กศ.ม. สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มศว. มหาสารคาม.
- ลิขิต ธีรเวคิน. 2533. วิชาการทางการเมืองการปกครองไทย. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2546. แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน
- สงวน อึ้งคง. 2542. สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม 2. กรุงเทพฯ: แพรววิทยา.
- สุวิทย์ ธีรสาวิต. 2557. “ผลกระทบของทางรถไฟในอีสานใต้ (พ.ศ. 2443-2503)” หน้า 19-62 ในเศรษฐกิจและชุมชนอีสานใต้. สุริยา รักการศิลป์ (บก.). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- สุริยา สมุทคุปต์ และ พัฒนา กิติอาษา. 2538. รวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยสุรนารี นครราชสีมา.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ. 2562. ประเด็นประชาสัมพันธ์ ทุเรียน GI ทุเรียนภูเขาไฟศรีสะเกษ (เอกสารอัดสำเนา).
- สำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ. 2562. หอมแดง. (เอกสารอัดสำเนา). ศรีสะเกษ.
- สุวิทย์ ธีรสาวิต บัณฑิต พรหมพักพิง สมศรี ชัยวนิชยา นิลวดี พรหมพักพิง และ จักรพงษ์ เจือจันทร์. 2561. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ กำเนิดและพัฒนากองทุนสหกรณ์และร้านค้ารายย่อยในภาคอีสาน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2543. เบื้องหลังและวัฒนธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: มติชน
- สมพร อิศวิลานนท์. 2553. ข้าวไทย: การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการผลิตและช่องทางการกระจาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ. 2562. การขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์จังหวัดศรีสะเกษ. (เอกสารอัดสำเนา). ศรีสะเกษ.
- โสภาคย์ ผาสุกนิรันดร์. 2536. การศึกษาเพื่อกำหนดนิยามเมืองในประเทศไทย. ปัญหาพัฒนาบริหารศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า).
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2559. ลืมตาอ้าปาก: จาก "ชาวนา" สู่ "ผู้ประกอบการ". กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- อเนก นาวิกมูล. 2554. รัชการที่ 5 กับเกษตร เล่ม 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สายธาร.
- เอกสารยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดศรีสะเกษ. 2562. ข้อมูลทั่วไปจังหวัดศรีสะเกษ. เอกสารอัดสำเนา.
- เอกสารจังหวัดศรีสะเกษ. 2562. เครือข่ายมหานครอินทรีย์ศรีสะเกษ. เอกสารต้อนรับคณะพลอากาศเอก ประจิน จั่นตอง รองนายกรัฐมนตรี). เอกสารอัดสำเนา.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2554. “ชนบทอีสาน ปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร”. วารสารศิลปศาสตร์

- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ฉบับพิเศษเสริมใหม่ในเศรษฐกิจอีสาน (1): 5-41.
- อรรถัย กักพล. 2559. Urbanization เมื่อ “เมือง” กลายเป็นโจทย์ของการบริหารจัดการท้องถิ่นสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2559. การกลายเป็นเมืองในชนบทไทย ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ สำนักงานกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพแห่งชาติ(สสส) .
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. มปป. ความเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็น “เมือง” ของสังคมชนบท : กระบวนการเคลื่อนไปสู่ “ประชาธิปไตย”วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ .93-120.

เอกสารภาษาไทยออนไลน์

- กรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. มปป.(ก). ผังประเทศไทย พ.ศ. 2600. เว็บไซต์ http://office.dpt.go.th/nrp/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=1&Itemid=22. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 18 เมษายน 2562.
- กรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. มปป (ข).ผังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2600. เว็บไซต์ http://office.dpt.go.th/nrp/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=1&Itemid=22. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 19 เมษายน 2562.
- กรมปศุสัตว์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ร่วมกับศูนย์บริการวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. มปป (ข). ยุทธศาสตร์กรมปศุสัตว์ พ.ศ. 2561–2565. เว็บไซต์ http://www.dld.go.th/th/images/stories/about_us/organization_chart/2561/strategy2561_2565.pdf. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 21 เมษายน 2562.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2559. แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สืบค้นจาก ฉบับที่ 12 (2560-2564). เว็บไซต์ http://tarr.arda.or.th/static2/docs/development_plan2559.pdf. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2562.
- กรมปศุสัตว์. มปป(ก). ยุทธศาสตร์กรมปศุสัตว์ พ.ศ. 2561-2565. เว็บไซต์ http://www.dld.go.th/th/images/stories/about_us/organization_chart/2561/strategy2561_2565.pdf. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2562.
- กรีนเน็ต. ออนไลน์. คลอดแผนยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์แห่งชาติ 2560-64. เว็บไซต์ <https://www.greenet.or.th>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 2 มกราคม 2563.
- ข่าวสด. 2562. “ทุเรียนภูเขาไฟ แพงสุดในโลก! เสียศรีสะเกษ ทุ้มประมูลถูกละ 3 แสนบาท”. เว็บไซต์ https://www.khaosod.co.th/around-thailand/news_2641760. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2562.

- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2557. โครงการประชุมสัมมนาพัฒนาเมืองเศรษฐกิจชายแดน กรณีบริหารจัดการเมืองใหม่ช่องสะงำ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ วันศุกร์ที่ 6 มิถุนายน 2557 เวลา 09.40-10.40น. ณ โรงแรมศรีลำดวน อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ. เว็บไซต์ www.nesdb.go.th. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2562.
- ประชาชาติธุรกิจ. 2018. ลุย “ไฮสปีดโคราช” เต็มสูบ จีนรุก EEC ปีไทยเชื่อม “หนองคาย-ลาว-คุนหมิง”. เว็บไซต์ <https://www.prachachat.net/property/news-171309>. วันที่ 19 เมษายน 2562. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2562.
- ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์. (2552). เมืองคืออะไร ฤๅเป็นคำถามที่ไร้สาระ. วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 21 ฉบับที่ 1/2552. เว็บไซต์ http://journal.soc.cmu.ac.th/issue_upload/78600%201446617057.pdf. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2559.
- ราชบัณฑิตยสถาน. ออนไลน์. เมือง. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. เว็บไซต์ <http://www.royin.go.th/dictionary/>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2563.
- วารุณีย์ ภูริสินสิทธิ์. 2543. ความเป็นผู้หญิงในสังคมไทย. วารสารสังคมศาสตร์. 12 (2). คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 134-160.
- วิโรจน์ ณ ระนอง. 2014. วิพากษ์นโยบายโซนนิ่งภาคเกษตร. ประชาไท. เว็บไซต์ <https://prachatai.com/journal/2014/10/56202>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2562.
- สงขลานครินทร์. 2562. เทียบนโยบายทางพารา! ‘ชาวสวนไม่เชื่อ’ขอรัฐบาลใหม่จริงจังแก้ปัญหา. เว็บไซต์ <https://www.songkhlatoday.com/content/5667/>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2562.
- สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. การกำหนดนโยบายในการเสริมสร้างเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพ. เว็บไซต์ http://www.nesdb.go.th/ewt_w3c/ewt_dl_link.php?nid=2745. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2562.
- สำนักงานคลังจังหวัดศรีสะเกษ. 2561. ภาวะเศรษฐกิจการคลังจังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ. 2560. เว็บไซต์ <http://www.cgd.go.th/cs/ssk/ssk/.htm>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 2561.
- สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2560. ร่างยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (2560-2579). เว็บไซต์ www.nesdb.go.th. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ วันที่ 12 มิถุนายน 2561.
- สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2560a สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560-2564. เว็บไซต์ www.nesdb.go.th. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 2561.

สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2. 2559. แผนพัฒนาจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 พ.ศ.2561-2564 (ฉบับใหม่). เว็บไซต์

http://www.padm.moi.go.th/index.php?option=com_content&task=view&id=216&Itemid=439. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2562.

สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2546 และปี พ.ศ. 2559. 2560. การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ. เว็บไซต์ <http://www.nesdb.go.th/main.php?filename=intro>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2562.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. มปป. สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560 – 2564. เว็บไซต์

<https://www.nesdb.go.th/download/plan12.pdf>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2562.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2558. บรรณาธิการ. โคราขของเรา, โครงการบางป็นความรู้ เชิดชูศาสนา พัฒนาแหล่งน้ำลำคลอง. เครือมติชน, สนพ.มติชน 2558.

เว็บไซต์https://www.silpamag.com/history/article_25179. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 2561.

สุชาดา ทวีสิทธิ์. 2550. ผู้หญิง ผู้ชาย และเพศวิถี: เพศภาวะศึกษาในงานมานุษยวิทยา. สังคมศาสตร์. 19 (1) 311-357.

สุวิทย์ อธิศาสตร์. 2550. “กำเนิด “รถไฟสายอีสาน” เมื่อ “สนธิสัญญาเบาริง” ทำให้เกิดทุนนิยมในพื้นที่ศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนมีนาคม. เว็บไซต์ https://www.silpa-mag.com/history/article_29204. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2562.

สุวิทย์ อธิศาสตร์. 2550a. ทางรถไฟสายอีสานในรัชสมัยรัชการที่ 5-7. หนังสือศิลปวัฒนธรรม. 28(5). เว็บไซต์ http://www.isan.clubs.chula.ac.th/simboard/post_view.php?room_no=0&id_main=341&star=0. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 17 เมษายน 2562.

สำนักสถิติแห่งชาติ. 2557. การสำรวจพฤติกรรมการบริโภคอาหารของประชากร พ.ศ. 2556.

เว็บไซต์ <http://www.nso.go.th/sites/2014/Pages>. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2562.

อดิศักดิ์ ศรีสม 2015. สะพานมิตรภาพเมียนมา-ลาว แห่งแรก ในศูนย์ข้อมูลอาเซียนกรมประชาสัมพันธ์. เว็บไซต์ http://www.asean thai.net/ewt_news.php?nid=2359&filename=index. เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2562.

ภาษาอังกฤษ

- Aldous, J. 1972. An exchange between Durkhiem and Tonnies on the nature of social relations. *American Journal of Sociology*. 77(6): 1911-1200.
- ASEAN – Association of Southeast Asian Nations. 2016. Master Plan on ASEAN Connectivity 2015, Jakarta: ASEAN Secretariat.
- Bankoff G, Frerks G, Hilhorst D (eds). 2004. Mapping vulnerability: disasters, development and people. Earthscan, London.
- Benard, M.A., Urbina, M.A., Corrales, R., Der Hoek, R. and Ojango, J.M. 2016. “The silent cattle breeders in central Nicaragua.” in *A different kettle of fish? Gender integration in livestock and fish research*, edited by Pyburn, R. and van Eerdewijk, A. Volendam: LM Publishers.
- Boserup, E. 1970. Women’s role in economic development. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Bowie. K. 2008. “Standing in the Shadows: Of Patrilocality and the roles of women in the village election in Northern Thailand”. *American Ethnologist*. 35(1): 136-153.
- Chandra Talpade-Mohanty. 1994. ‘Under Western Eyes: Feminist scholarship and colonial Discourse’, reprinted in *Colonial Discourse and Postcolonial Theory: A Reader*, Patrick Williams and Laura Chrisman (eds), New York: Columbia University Press, pp 196–220.
- Curran-Cournane, F, Trudie, C, Suzie, G and Oshadhi, S, 2016. Attitudes of a farming community towards urban growth and rural fragmentation—An Auckland case study. *Land Use Policy*. 58: 241–250.
- de Haen, H., Stamoulis, K., Shetty, P. & Pingali, P. 2003. The world food economy in the twenty-first century: challenges for international co-operation. *Dev. Policy Rev.* 21, 683–696: DOI:10.1111/j.1467-8659.2003. 00232.x
- Diksha, A, Jacobo, A, Stefan, B, Ngonidzashe, C, Jennifer Twyman. (2011). Gender [im] balance in productive and reproductive labor among livestock producers in Colombia: Implications for climate change responses. CGAIR. Info Note.
- Downs, A. Some realities about sprawl and urban decline. *Housing Policy Debate*. 10(4): 955-974.
- Flanagan, W. 1993. *Contemporary urban sociology*. Cambridge; Cambridge University Press.
- Flanagan, W. 1990. *Urban sociology: Images and structure*. Boston: Allyn and Bacon.

- Harvey, D. 2006. Space as keyword. In N. Castree and D. Gregory (Eds.), *David Harvey A Critical Reader*. Pp. 270-293. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. 2012. *Rebel cities: From the rights to the city to the urban revolution*. London. Verso Book.
- Hawkes, C. 2008. Dietary implications of supermarket development: a global perspective. *Development Policy Review*, 26(6), 657-692.
- Hirsch, P. 2009. Revisiting frontiers as transitional spaces in Thailand. *The Geographical Journal*. 175 (2): 124–132.
- Friendmann, J. 1986. The World city hypothesis. *Development and Change*, 17: 69-83.
- Fainstein, S. 2010. *The Just city*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gehlhar, W. and Coyle, W. 2001. 'Global food consumption and impacts on trade patterns', in A. Regmi (ed) *Changing structure of global food consumption and trade*. Market and Trade Economics Division, Economic Research Service, USDA.
- Harris, J. 2001. *Ferinand Tonnies's. Community and civil society*, Jose Harris (Eds), Cambridge, Cambridge University press.
- Hirsch, Phillip. 2009. Revisiting frontiers as transitional spaces in Thailand. *The Geographical Journal*. 175 (2): 124–132.
- Kanokwan Manorom and Supranee Phomthong. 2018. Peri-urban agriculture in Ubon Ratchathani City: Pressure and persistence. *Journal of Mekong Studies*. 14(1): 20-31.
- Kusz, D. 2014. Modernization of agriculture VS sustainable development. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering. Agriculture and Rural Development*. 14(1): 171-178.
- Keyes, C. 1984. "Changing agrarian worlds: Reflections on Sri Lanka from the perspective of Thailand." A paper prepared for conference on Symbolic and Material Aspects of Agrarian Change in Sri Lanka. July 23-27, 1984. Unpublished.
- Keyes, C. 1967. *Isan: Regionalism in Northeastern Thailand*. Ithaca: Cornell-Thailand Project. Interim Reports Series. Number 10. Data Paper: Number 65. Southeast Asia Program. Department of Asia Studies. Cornell University.

- Keyes, C. 1992. "Hegemony and resistance in Northeastern Thailand." A paper prepared for the International Colloquium on "Regions and national Integration in Thailand (1892-1992) held at the University of Passau, June.
- Mayer, M. 2006. Manuel Castells' The City and the Grassroots. *International Journal of Urban and Regional Research*. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2006.00652.x>
- McGranahan, G and Satterthwaite, D. 2014. Urbanities: Concepts and trends. IIED working paper. London. IIED.
- Mitchell, D. 2003. *The Right to the city: Social justice and the Fight for Public Space*. New York. Guilford Press.
- Nilsson, K, Pauleit, S, Bell, SAalbers C, and Nielson, T.S (Eds). 2013. *Peri-urban futures: Scenarios and Models for Land Use Change in Europe*. Heidelberg: Springer.
- Park, Robert, Ernest W. Burgess and Roderick D. McKenzie. 1925. *The city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Putnam, R D. 1993. *Making democracy work: Civic tradition in modern Italy*, NY: Cornell University Press.
- Radel, C., Schmook, B., McEvoy, J. and Méndez, C. 2012. Labour migration and gendered agricultural relations: The feminization of agriculture in the Ejidal sector of Calakmul, Mexico. *Journal of Agrarian Change*. 12(1): 98-119.
- Razavi, Shahra & Miller, Carol. 1995. *Gender Mainstreaming: A Study of Efforts by the UNDP, the World Bank and the ILO to Institutionalize Gender Issues*.
- Resureccion, B and Elmhirst, R. 2009. *Gender and Natural Resources Management*. London: Earthscan.
- Roberts, B. H. 2016. "Rural urbanization and the development of small and intermediate Towns." *Regional Development Dialogue*. 35: 1-23.
- Satterthwaite, D. Gordon McGranahan and Cecilia Tacoli. 2010. Urbanization and its implications for food and farming. *Phil. Trans. R. Soc. B*: 365, 2809–2820: DOI:10.1098/rstb.2010.0136
- Satterthwaite, D., & Mitlin, D. 2013. *Urban poverty in the global south: Scale and nature*. Abingdon, UK and New York: Routledge.

- Sabyasachi Tripathi & Chetana Rani. 2017. The impact of agricultural activities on urbanization: evidence and implications for India, International. Journal of Urban Sciences,22:1, 123-144, DOI: [10.1080/12265934.2017.1361858](https://doi.org/10.1080/12265934.2017.1361858)
- Sassen, S, 2001. Cities in the global economy. In Ronan Paddison. (ed). Handbook of Urban studies. (pp.256-272). London: Routledge.
- Smith, M. 2001. Transnational urbanization: Local globalization. Oxford. Blackwell.
- Smit, J., Ratta, A. and Nasr, J. 2001. Urban agriculture: Food, jobs, and sustainable Cities. The Urban Agriculture Network, Inc., New York, NY. 5
- Singh, J, H. Vittal , Subhankar Karmakar, Subimal Ghosh and Dev Niyogi. 2010. Urbanization causes nonstationarity in Indian summer monsoon rainfall extremes. Geophysical Research Letters. Doi.10.1002/2016GL071238.
- Tacoli, C. 2003. The links between urban and rural development. Environment & Urbanization. 15(1) 3-12. <https://pubs.iied.org/pdfs/G00486.pdf>
- Thow, A.M., Heywood, P., Schultz, J., Quested, C., Jan, S. and Colagiuri, S. 2011. Trade and the nutrition transition: Strengthening policy for health in the Pacific. Journal Ecology of Food and Nutrition. 50(1):18–29.
- Vorley, B and Frédéric Lançon. 2016. Food consumption, urbanisation and rural transformation trade dimensions. working paper, IFAD.
- Waters, T and Waters D. 2017. Weber's rationalism and modern society: New translations on politics, bureaucracy, and social stratification. New York: Palgrave Macmillan.
- Wilson, T and Donnan. H. 1998. Nation, state and identity at international borders. In T. Wilson and H. Donnan (Eds). Border Identities: Nation and State at International Frontiers (pp.10-30). Cambridge University press. Doi: 10.1017/CB0970511607813.001.
- UN. 2014. World urbanization Prospects: The 2014 revision, highlights (ST/ESA/SER.A/352). United Nations.
- UN. 2017. Patterns of urban and rural population growth. New York. United Nations.

เอกสารภาษาอังกฤษออนไลน์

- ADB. 2016. Urban development in the Greater Mekong Region. Retrieved from www.adb.org, accessed December, 4, 2019.

Chen, Z., M. Lu, and P. Ni. 2016. Urbanization and rural development in the People's Republic of China. ADBI Working Paper 596. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Retrieved from <https://www.adb.org/publications/urbanization-and-rural-development->, accessed March 9, 2019.